

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

**КРИТИЧНІ
НАРИСИ**

ТОМ 2

**АПОСТОЛ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ**

(видання третє)

1963

В-во „УКРАЇНСЬКА КРИТИЧНА ДУМКА“

ПЕРЕДМОВА
ДО ПЕРШОГО І ДРУГОГО ВИДАННЯ.

Ми свідомі, що в умовах, які на жаль заістнували в життю "другої" еміграції, книжка, яку даемо читачу, не може мати "успіху".

Але вірячи в те, що прийде час отверезіння, хочемо, видаючи цю працю на правах рукопису, цим шляхом зберегти її! Вона не лише показує, якого генія має наш український народ в особі Тараса Шевченка, не лише виявляє усю глибину й вражакчу актуальність "Кобзаря", але й не лишає сумніву, що Шевченко був першим пророком українського націоналізму, і співцем української національної і соціальній (але - не соціалістичної!) революції!

Тарас Шевченко, у неповторних 1917-1922 роках був духовим вождем українського народу і його політичній мудрости, його незримому проводові завдячує "окрадена" Україна, яку збудив у 1917 році вибух московської революції, те, що, не зважаючи на всі зусилля драгоманівців, вона таки сказала своє слово памятного 24 січня і підтвердила його важливість гарячою кровю своїх кращих синів, що боролися за те слово, окрімени Шевченковим "Заповітом", у лавах героїчної української армії.

Наша армія, загріта ідеями "Кобзаря", тую "козацьку славу", якою жив і про яку снів Шевченко, воскресила на схилах Маківки, в тяжких боях під Ромоданом, здобуваючи від червоних москвинів Перекоп, доконуючи славного Чортківського пролому, в Зимовому Поході і під час трагічного фіналу під Базаром...

Кров героїв, що полягли за державність у тих боях і огненне слово Шевченка є запорукою, що здійснюючи мрії Шевченка про визволення України з московського ярма, ще знову "заревуть вольні гармати" і що прийде ще час коли старий Дніпро "понесе з України у синее море кров ворожу"...

Сподіваємося, що й ця книжка спричиниться до ще більш вдумливого читання і сприймання ідей нашого вічно-живого "Кобзаря" та до зміцнення українського патріотизму й саможертованої любові до нашої, єдиної, України.

*Проголошення ІІ Універсалу було не 22, а 24 січня

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО, ДОПОВНЕНОГО ВИДАННЯ.

За несповна рік надійдуть 150 роковини з дня народження нашого геніяльного поета, пророка і апостола української національної революції - Тараса Шевченка.

Роковини його смерті, на жаль, не були належно вшановані еміграцією, бо викинення величезної суми грошей на памятника аж ніяк не можна вважати таким ушануванням. Коли б її трийчасту частину виданих грошей було гоноровано працею розуміючого ідеї поета доброго знавця мови української й англійської, а десятою частиною гоноровано одного з англійських поетів і так спільними зусиллями було б перекладено бодай найважливіші твори - це справді був би "памятник" поетові, бо ж тоді мали б змогу з його творчістю запізнатися не лише в англомовній частині Америки, але й в Англії, Австралії, Південній Африці та Індії. Коли ж чужинець не має змоги познайомитися з творчістю поета, то памятник (та ще й такої низької мистецької вартості) спричиниться так до його популяризації, як спричинився б напр. поставлений на Україні памятник Лі Джоу (китайському фільософу який жив в 1527-1602 рр.) або Гу-яню (китайський учений енциклопедист, рр. 1613-1683) до їх " популяризації"!

Але є ще й інший бік справи.

Українофільські і чужинецькі "шевченковзнатці" зробили все можливе щоб такого велетня, яким був Шевченко знізити до позему його сучасників-українофілів, зробити з нього майже учня їх та московських "божків".

Ця праця є спробою видобути поета з тої трясовини й поставити його на той підестал, на якому він має бути, який йому належить по праву.

Хоча ця праця є свого роду "памятником" поетові - проте два поважних видавництва ухилилися від видання її друком. Тому автор погодився на опубліковання її на цикльостилі, причому по одному примірникові її одержали ще в 1963 році Голова Н.Т.Ш. проф. Р. Смаль-Стоцький, автор "Малої Енциклопедії" - проф. Євген Онацький та ряд інших вчених, а також редакція "Свободи". Таким чином в майбутньому не буде підстав твердити до про існування її "ніхто не знав".

Як що ця праця, навіть в такому вигляді спричиниться до пізнання поетових думок і мрій, та прискорить їх здійснення - автор буде винагороджений за свої зусилля.

Хай ця скромна праця спричиниться до повстання нерукотворного памятника нашому великому поетові і патріотові

автор.

"К О Б З А Р"
та
ЙОГО "УКРАЇНОФІЛЬСЬКІ" ДУБЛІКАТИ.
(замісць "Вступу").

Історія світового мистецтва знає безліч випадків, коли дослідники несподівано відкривали під більш ніж пе-ресічним, а то часто й нездарним малюнком - роскішні ста-ровинні фрески або чудовий малюнок геніяльного майстра. Несамохіть, само насувається питання: що ж змусило людей знехтувати вартісним мистецьким твором і вмістити на йо-го місці працю далеко менш вартісна, більш пра-вильна?

Відповідь може бути одна, а саме - що розуміння мис-тецтва, мистецький смак нашадків був значно нижчий за мис-тецький рівень того мальара, якого твір зник під верствою фарб, наложених слабшим майстром. Більше того, той пере-січний на наш погляд малькар, що замалював шедевр мисте-цтва, не лише "не відав, що творив", але з певністю був пе-реконаний, що саме його праця є більш вартісна, більш пра-вильна.

Щоб ні було причиною, але наведене нами з історії малярства зясовує істоту того явища, з яким ми часто зу-стрічаемося і в літературі. В літературному життю це яви-ще більш складне і має кілька відмін.

Трапляється не раз, що великий письменник не має ус-піху власне серед своїх сучасників і безпосередніх нашад-ків. Це буває тоді, коли його не розуміють, це б то розу-міють його твори неправильно, пристосовуючи до власних поглядів. Щойно тоді, коли нарешті починають розуміти спра-вжні ідеї такого генія літератури - приходить і його слава. Але буває й інакше, а саме: де-коли письменник від-разу здобуває популярність і навіть наслідувачів. Минає багато літ , і ось раптом починає виявлюватися, що захоп-лювалися у такого письменниками тими "вартостями", які не були жодними вартостями , а далі виявлюється, що тих "вартостей" непевних взагалі не було в творчості генія, зате були там справжні вартости, які щойно починають від-кривати. Так, у цьому випадку, лише після дбайливої пра-ці над відчищенням від всього наносного виявлюється справ-жня мистецька творчість великого майстра.

Таке сфальшовання творчості мистця (часто несвідо-ме) найчастійше є наслідком т. зв. "автоморфізму відчу-вань".

Великий фільозоф Спенсер та зясовує нам, що таке автоморфізм відчувань: "у зносинах із людьми", пише він, "ми уявляємо собі інші думки і почування в формі власних думок і почувань. Але, уявляючи іх таким чином, ми складаємо собі уявлення про чужі думки й почування або напів-фальшиві, або зовсім несправедливі. Уявлення, яке утворює собі один про другого немісиче відповідає характерові його власного інтелекту, його власній вдачі, воно буває автоморфічне".

Автоморфічні уявлення тим ділі стоїть від дійсності, чим більше відріжнається інтелект особи, яка складає осуд, від інтелекту особи, про яку складають осуд.

Коли ми тепер звернемо свої думки до Шевченкового "Кобзаря" та пригадаємо себі все сутгоресані ім коментаторами, критиками й літературознавцями, то побачимо, що у випадку з "Кобзарем" більше, ніж у якому іншому випадкові, слід брати під увагу автоморфізм відчуваючих і навіть де-що більше, ніж автоморфізм.

Шевченко, безперечно, надзвичайно ріжнився своїми поглядами як від своїх сучасників - "любезних земляків", так і від наступних поколінь, а, однак, він користався надзвичайною популярністю. Очевидно, ряд сучасників і нашадків гиро бачили в ньому тільки те, що відповідало іншому власному "я", хоча, безперечно, були і такі, які уміли помітити в його творах і ряд таких ідей, з якими вони не хотіли погодитися. Ці останні мусіли, природно, зареагувати на появу "Кобзаря" або - спробою "зліквідувати" вплив Шевченка, знецінити його твори (М. Драгоманов), або, коли уважали, що доконати такого ім не вдасться, пробувати свідомо зфальшувати ідеї, пропаговані поетом (одні ідеї замов'чати, інші ідеї - підмінити потрібними ім за допомогою "коментування").

Шевченко, безперечно, був надзвичайною появою в нашому відродженні і це він донині впливає на пробуджену свідомість українських народних мас з такою силою, що навіть вороги українського народу мусять стало рахуватися з впливом творів геніального поета.

Однак той вплив Шевченка все ж не є таким, яким він повинен бути. Як в минулому, так і тепер симпатики та захоплені приклонники поета, на великий жаль, надто ріжнилися своїми поглядами від Шевченка, надто далеко стояли позаду і тому несвідомо й свідомо своїми коментарями, поясненнями і працями, присвяченими його творчості, спричинилися до того, що український читач (особливо з інтелігентів) розумів "Кобзаря" часто цілком інакше, ніж дозволяє його текст. Більшість нашої інтелігенції сприймає "Кобзаря", так би мовити, все надто "підретушованого". Та "ретуш" не лише застусив нам дійсного "Кобзаря" і підмінює дійсні погляди Шевченка, але й де-коли так

спотворює їх, що ми, як в наведеному на початку прикладі, чудову фреску великого мистця (в нашому випадкові — твори Шевченка) зможемо справді подивляти і захоплюватись геніальністю поета, щойно усунувши обережно оту незугарну "ретуш" коментаторів і літературознавців. Нарід, маси, дуже багато де-чого не розуміють, але основне — сприймають серцем і тому не раз ближчі до ідей Шевченка.

Таким чином, можемо без перебільшення говорити про істновання двох "Кобзарів"; одного (не "ретушованого") — неповторного, геніального, справжнього "Кобзаря" і другого ("підретушованого") — багатоваріантного, більш чи менш пересічного, зплощеного, примітивного.

Істнування багатої літератури, присвяченої як самому Шевченкові, так і його творчості, як рівно ж загальних оглядів та близкучих розвідок, присвячених окремим творам (згадати тут хоча б праці Колеси, Щурата, С. Смаль-Стоцького та інш.), не міняє сказаного з поданих далі важливих причин. Першою причиною майже непомітного впливу тих праць є те, що найбільш вартісні з них, як хоч би для прикладу щойно згадані, не були відомі широкому загалові навіть тоді, коли їх ще можна було бе з труду дістати, бо той загал любить всеобхоплюючі теми, дзвінку фразу, промовляючі до уяви (нехай і безпідставні!) узагальнення, а уникає деталізації, опрацьовань окремих питань чи по-одиноких творів і всього, що вимагає скупчення уваги і напруження думки. Другою причиною було те, що численні рефераги, які доводиться щороку слухати під час святкування "роковин" і статті "з нагоди" тих же роковин, що ними годують нас преса, бувають писані не на підставі тих фахових праць писаних на поодинокі теми, тільки просто на підставі подібних же статей з попередніх років, з міцним наголошенням певних партійних постулатів, боронених часописом або організаторами святкування роковин.

Третя причина (і то чи не найважливіша!) є та, що як авторів праць про твори Шевченка, що були його сучасниками, або безпосередніми нащадками так і багатьох пізнійших, в розумінні світоглядовому ділила від поета ціла прірва!

Щоб краще зясувати в кількох словах усю глибочину тоді прірви, цитуємо далі те, що написав під роком 1900 у своїх "Спогадах" відомий громадський діяч, ідеаліст і патріот—"провансалець" ("драгоманівець"-федераліст) Є. Чикаленко:

"Тоді старійші українці не називали себе українцями, а "україnofілами", коли хотіли висловити, що вони не тільки українці з походження, а й з переконання... З старших українців тоді тільки у В. Антоновича, М. Лисенка та М. Старіцького родинною мовою була українська... В більшості тодішньої української інтелігенції старшого

покоління часто діти не вміли говорити по українсько-му..." ("Слопади", стор. 298 і 299).

Таке свідчить і так пояснює слово "українофіл" автор, що був сам (як і всякий "драгоманівець") не лише українським, але одночасно і "загально-російським" патріотом. Він же стверджує, що ні йому, ні комусь із його однодумців думка "про організацію повстання за самостійну українську державу і в голову не могла прийти", (ст. 99), а коли якомусь українцеві таке "в голову приходило", то є. Чикаленко починає йому доводити шкідливість ширення такої ідеї (стор. I97).

В дійсності ж вживана "старійшими українцями" назва "українофіл" якнайкраще засновувала їхні погляди і відповідала їм. Француз ні міг бути "фрэнкофілом", грек ("геллен") - "гелленофілом"; німець - "германофілом" і т. д., натомісі ці міг українець бути "франкофілом"; а німець чи француз, поляк чи москвин - "українофілами". Коли ми нагадаємо собі, що, як стверджує Чикаленко, навіть в 1900 році всі ті наші "українофіли" (за винятком кількох) послуговувалися вдома лише московською мовою і безперечно були своєю освітою на дев'ять десятих москвінами, що ж до політичної свідомості, як далі побачимо, вони були московськими імперськими патріотами (як прòвансьальці - французькими) то стане ясним, що ті обмосковлені наші інтелігенти суб'єктивно правильно звали себе "українофілами", а не українцями. Кажемо "суб'єктивно", бо обективно були вони українцями-півренегатами.

Ми залишаємо далі прийняту вже назву "українофіл", поширюючи її лише на всіх тих українців-інтелігентів, що під впливом Драгоманова були ворогами відновлення справжньої (це б то - не повязаної з Московщиною) української держави.

Кожна льогічно-думаюча людина зрозуміє, що перед "українофілами" всіх соціально-політичних напрямків стояла альтернатива: або відкинути Шевченка, або, творячи "культ" поета, накинути загалові таке розуміння "Кобзаря", яке годилося б з "українофільським" світоглядом. Власне переважаюча кількість праць загального характеру і мала на меті "створити" в свідомості загалу другого, так би мовити "українофільського, "Кобзаря". Це властиво й е чи не найголовнішою причиною того парадокс ального стану, в якому опинився читаючий наш загал: він уважає "настільною книгою" кожного українця Шевченкового "Кобзаря", а одночасно, неправильно розуміючи його, притисує слідом за "українофілами" авторові його, погляди й ідеї, надто далекі від Шевченкових!

Праці й досліди ж, писані на спеціальні теми, здебільшого не мають такого тенденційного характеру, але вони не висвітлюють найважливішого, не дають відповіді

на зasadничі питання. Адже ж напр. питання про неприналежність Шевченка до кирило-методіївців у сто разів важливійше ніж хоч би питання впливу народної ритміки на ритміку поезій Шевченка!

До того всього, наша еміграція розкидана по світі може мати до своєї диспозиції нині ще хіба загальні огляди творчості поета в коротких "Історіях" українського письменства, а зокрема в так званій "Енциклопедії Українознавства", які, на жаль, разом із спрепарованим в УССР. "Кобзарем", доповнюють власне "українофільського "Кобзаря" ще парою варіантів, які служать тільки для скріplення того московофільства, якого регенерацію (під впливом позаукраїнських чинників при діяльній участі вихованців окупантів України) ми нині спотерігаємо.

конечність хоча провізорично задовольнити пекучу потребу в неукраїнофільському огляді творчості великого нашого національного поета, в огляді, який би, даючи коротку характеристику основних поглядів Тараса Шевченка, не намагався допускати ті погляди шляхом їх інтерпретації до того чи іншого партійного програму, була побудинком написання цієї книжки. Однак, з огляду на захоплення або контролювання новітніми московіблами мало не всіх наших видавництв - не могло бути й мови про видання її нормальним друком, що вимагає досить великих грошевих засобів. Використати забезпечену американською конституцією "волю слова", при відсутності тих засобів, можна лише друкуючи її на циклюстілі.

Це ж знова змусило автора зменшити розмір праці, що можна було зробити без шкоди для належного уаргументовання тверджень лише шляхом певного звуження теми і сконцентровання уваги головно на тих ідеях Шевченка, які замовчують або підмінюють іншими наші модерні "україnofili".

Але і в такому вигляді ця праця протягом 4 років витримала два видання. Це, з черги третє, видання виходить з деякими доповненнями, зробленими знова ж в межах фінансової можливості.

I. ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО "КОБЗАР" В ОЦНЦІ ДРАГОМАНОВА, ЕФРЕМОВА ТА ІНШИХ.

Сказане у "Вступі" могли би ми уважати тільки "теорією", коли б не було тут подано переконуючих доказів, що ця "теорія", як це ні дивно, ще не в силі приготувати читача до тої "українофільської" "критики", творів Шевченка, до правди, перед якою блідне і "теорія". Це тим конечніше, що лише після подання вичерплюючих доказів стане кожному зрозумілою конечність порушити ті питання, які дали порушує і зясовує ця праця.

Не бажаючи марнувати місця, подаємо далі головно цитати з писань відомих усім "авторитетів", що на них виховувалось те покоління, яке змарнувало неповторну народу, яку давала московська революція 1917 року. Подані цитати добрані так, щоб зони давали виразну оцінку Шевченка, як національного поета, і його "Кобзаря" – як свого роду "Євангелії" українського народу.

Одним із таких українофільських "авторитетів" був, як знаємо, М. Драгоманов:

Цитати з М. Драгоманова, як побачить читач, не лишають сумніву в тому, що М. Драгоманов сподівався цілковіто "зліквидувати" всякий вплив Шевченкового "Кобзаря" та знецінити його, як твір літературний.

Подані далі цитати взяті чи не з найбільшої праці, писаної М. Драгомановим українською мовою, яка звуться "Шевченко, україnofили і соціалізм" (ця праця друкувалася спочатку в женевській "Громаді", за якою й цитуємо її).

Щоб відразу викликати застереження в освічених українців до Шевченка, М. Драгоманов перший пускає в обіг твердження, що Шевченко – це, "наче б то неосвічена людина, недоук, хоч, мовляв, пише Драгоманов, і не єї своєї вини (це – щоб читачі не відчули виразної ворохості Драгоманова до Шевченка!). Отже Драгоманов пише дослівно: "Часами, аж жалко дивитися, як поет по дитячому не вміє справитися з живими людьми й картинами дійсного життя" ("Громада", стор. 137).

Така "дитяча" безпорадність, "з окрема в справах політичних", запевняє поважно Драгоманов, була наслідком того, що буцім то "Шевченку не доставало не тільки європейської науки, котра б показала йому ясний ідеал державного порядку – попереду нас, а не позаду, а недоставало навіть і науки про саму козацчину" ("Громада", ст. 150).

Згадавши про вплив Біблії на творчість Шевченка, пише Драгоманов: "Через це одне, ті стихи, мимоходом ка-жучи, слабенькі по своїй роботі і нерівній манері, не мо-гли і не можуть мати великої сили у наші часи" ("Грома-да") стор. 152).

Поглядів на національну справу, що іх М. Драгоманов безпідставно подавав за наукові, як пише він: "не бачи-мо у Шевченка і через те їз його національними ідеями сталося те ж саме, що й з державними, тобто він виступив перше з виключним українством, потім став його залишати." ("Громада" стор. 153).

"Так Шевченко зостався чоловіком, котрий мав добре громадські бажання... а все таки не став революційним діячем, навіть таким, яким може бути поет..."

"Шевченко", пише М. Драгоманов, "мало таки прикладав праці, щоб обробити свої писання і мало знат і мало знат добре приклади артистичної роботи у других писате-лів... інколи виходять у Шевченка речі, котрі просто про-тивно* читати всякому чоловікові, з літературним обра-зованим і з простим смаком". ("Громада" стор. 187).

Очевидно, як бачимо з наведеного, Драгоманову хо-дить не так про знецінення Шевченка-людини, як скоріше про те, щоб зробити таємний висновок:

"От через це все "Кобзар" увесь, як він єсть, не мо-же стати книгою цілком народньою". ("Громада", стор. 193).

Треба, на думку Драгоманова, не тільки відкинути культ Шевченка, а ще навчити український нарід вигадки, що: "Ко-бзар єсть вже річ пережита, мало того: "Кобзар" багато в чому є зерно... котре перележало в коморі і не послу-жило як слід і в свій час, коли було свіже, а тепер вже ма-ло й на віщо годиться!" ("Громада" стор. 194) бо ж пише він: "ми бачимо, які старі й вузькі Шевченкові думки й мрії".

"Звісні уступи Шевченкового "Послання" істинно глупі і вони власне через свою глупоту стали популярні".

"Шевченко не думав" - пише Драгоманів - "виробляти осібну самостоячу літературу і мову". "Взагалі ж", твер-дить Драгоманов, "не можемо призвати Шевченка за викінче-ного поета образованої громади". А з того всього, нарешті, робить Драгоманов такий потрібний йому висновок: "через те Шевченко не може примусити образованих українців, на-віть україnofілів, не призвавати Пушкіна і Лермонтова за рідних ім поетів".

Та всі заходи Драгоманова знецінити "Кобзаря" - були марні - геній Шевченка переміг, а серце українського наро-ду чуло, що він, а не хто інший, був справжній українець, репрезентант нації і всупереч усьому росла його популяр-ність. З цим фактом остаточно мусили погодитися всі.

*Гайдко - Р.З.

Але, як побачимо, навіть прихильники не забували використовувати ті чи інші твердження Драгоманова; а думки самого Шевченка почали "інтерпретувати" по-своєму.

В наслідок цього з'явився на коні нашого життя "Кобзар" в ролі "любителя рідної старини" - козаків у червоних жупанах, шаблюк, чубів, "гетьманів у золоті", гопака, "садка вишневого коло хати" і "геройських вчинків" скерованих проти татар, навіть ляхів, але, борони Боже, не против москвинів!

З одного боку ідеологічні нащадки Брюховецького, Самойловича та Скоропадських часто намагалися промовчати цілком не лише соціальні моменти, але й антимосковську лінію "Кобзаря". З другого боку духовні спадкоємці "татарських людей" - прислужники червоної Москви, демонструють нам Шевченка в ролі пів-гайдамаки, пів-роздишиаки, який "різав все, що паном звалось", глузував з козацтва й гетьманів, глузував з релігії й Бога, ненавидів "шляхту й поляків", але не робив ріжниці між писанням українською та московською мовою і, звичайно, наслідував з захопленням усяких Чернишевських і навіть наче б то захоплювався тим Некрасовим, якого Шевченко ж назвав у своєму "Щоденнику" дослівно: "не поетом і навіть віршописцем партакьким".

Модерна галузь першого типу українофілів спробувала зробити з Шевченка "гетьманця" власного типу.

З метою краще угрунтувати своє московофільство, як цей рід українофілів, так і лівійші групи поставили великий натиск на Шевченковому "славянофільстві", зробивши з нього "пророка славянської єдності".

Нас тому не повинно дивувати, коли вони пишуть: "поет назавжди зберіг у своїй душі пошану і глибоку прихильність до гетьманщини, як до колишньої форми "української державності" і коли вони ж запевняють, що Шевченко учить нас "нехай брататися українці зі своїми ворогами" (передмова проф. Дорошенка до пражського видання "Кобзаря", першвиданого у Нью Йорці видавництвом "Дніпро" в 1953 році, стор. 30). Ми стало повинні памятати, читаючи подібні коментарі, що не Шевченкові, а їм треба навчити нас шанувати форму більше ніж зміст і їм же треба підготувати ґрунт до "братання" з москвинами. І вони ж, при цій нагоді, пояснюють, що Шевченко зве "москалямі" - салдатів і таким чином "за одним махом" є цілій "Кобзар" спрепарований так, щоб не надто перешкоджав політиці, яка закінчилася відомою "грамотою" про творення московської федерації.

Перед тим, як навести даліші цитати, слід ствердити:

ще раз, що майже всі українці (маємо на увазі автономістів і федералістів), в оцінці національних поглядів Шевченка мало ріжнятися між собою та не можуть визволитися з під впливу наведених "тез" Драгоманова.

Для порівнання з одного боку з цитованими твердженнями Драгоманова, а з другого з далі поданими твердженнями Ефремова цитуємо тут з ч. 5 Бюлетеня У.В.А.Н. де-які тези "доповіді" на шевченківській конференції (24.25.IV 1946 р.). проф. Дорошенка, який ще раз ствердив: "в першому періоді до 1843 р. бачимо романтичне захоплення і ідеалізацію козаччини в дусі народніх про неї уявлень і гетьманщини, як доби козацької, слави і волі". "На історичні уявлення Шевченка з доби Гетьманщини мала великий вплив "Історія Русів". "Перша подорож поета на Лівобережжя, колишню Гетьманщину, приносить перелом в його поглядах на українське історичне минуле". (Неправильність цих тверджень буде висвітлена на властивому місці).

Чолові представники "демократично-народницького" українофільства спробували створити нам образ трохи іншого Шевченка, але, творячи цей образ, вони не спромоглися визволитися з-під впливу свого "божка" М. Драгоманова і тому багато в деячому вони повторювали, змягчивши, оськільки можливо, ті ж твердження Драгоманова. Аде між ними і Драгомановим була й де-яка істотна ріжнича: Драгоманов був людиною чужою українській культурі і те, що писав по-українськи, що робив серед українців, не було наслідком "голосу серця", тільки "голосом розуму", який вказував йому на конечність вжити всі "Заходи, щоб скерувати український рух у бажаному для Драгоманова (і не-користному для України) напрямі: Аналіза поглядів М. Драгоманова є в наступному томі "Критичних Нарисів". Тут же обмежуємося до наведення уривка з листа М. Драгоманова до його сестри - Олени Пчілки, який показує юсу ту приховану ненависть Драгоманова до Шевченка. Ось він:

"Ні панять віполне свою тему, ні пастроїть песь, ні очистіть подробності так, щоби сор от зерна отпал - не хватает у нево уменья і вкуса. Да верно последнево у нево і не было много... Вот хотя бы і "Неофіти" - какая местами шаблонная пошлость і какая мазня і суздалщица" (3 листа з 26.XII 1885 р. до О. Пчілки).

Інакше справа стояла з демократично-народницькими колами - більшість представників цього напрямку керувалася серцем, сентиментом до української пісні, слова, звичаїв, побуту і т. д. Однак з цього сентименту вони не робили належних національно-політичних висновків, бо вони не розуміди як слід, ні минулого українського, ні спра-

важкої істоти московсько-української проблеми, дивлячися на те очима Драгоманова. Але, повторюємо, - вони любили мову, пісню, побут, і тому вони любили Шевченка, але бачили його... автоморфічно.

Тому вони з "батьківською усмішкою" приймають "захоплення козацтвом" у "Кобзарі" (бо і самим їм подобалося козаки), але це "захоплення" Шевченкове вски отожжохті зі своїм і думають, що Шевченко так, як всі сім'ї, бездумно захоплювався "козаками та гетьманами" сашими по собі і до тік, як і вони, коли згодом (як писав Драгоманов) "горозумчійшав", визнав це захоплення "грихом молодості".

Ось як про це говорить, яке розуміння "Кобзаря" сугgerує Єфремов читачам своєї "Історії українського письменства". Він, звичайно, вихвалює в ній Шевченка, як "прогока України", але висловлює таку думку: "Не вважаючи на своє формальне не велику й досить припадкову сесіту.... розбірів Шевченко і давні дії рідного народу". (ст. I3. т. II.)

Як бачимо, це є лише модифікація твердження Драгоманова про "неуцтво" Шевченка.

Далі, очевидно, треба було Єфремову в зміненій формі, дистосованій до інших де-що завдань, пустити в обіг твердження Драгоманова про те, наче б то Шевченко відмовився від своїх первістних симпатій до козацького минулого України. Це робить Єфремов, повязуючи цю зміну з перебуванням поета на Україні: "Та прудко збігли три літа... додаючи досвіду... "і я", каже Шевченко, "прозрівати став потроху" ("Три літа"). "Поет переглянув свої попередні погляди й багато дечого поодміняв у них. Тepер він переконався, що наша дaeчя слава, наша історія... і чимало темного та ганобного показує"... "що за чужі й далекі справи, або за вигоди егоїстичні точили кров рідного народу" ("Історія українського письменства", т. II, стор. I5.)

Далі Єфремов у такому ж тоні пише про автора "Кобзаря": "Він бачить окремі факти лиха на землі, та не вміє це їх звязати в одну цілість"... "Прокидаетесь вже подекуди нарікання на громадський недад" (цей вираз Єфремова є "зразковий" по своїй наївності й неясності), "національну боротьбу з Польщею закрашено вже соціальною барвою... Думка поета блукає в первістній невинності" (Там же, ст. I4).

Ці всі твердження не були наслідком власних ступдій, а тільки були відгомоном думок Драгоманова, поєднано-

ним з власним українофільським світоглядом. Тому ж дали сут'єрує нам Єфремов, немов Шевченко нарешті дійшов до тої "політичної мудрости", до якої заблукав за допомогою Драгоманова сам Єфремов, це б то, що боротися треба наче б то не з нацією-гнобителем, не з московським народом, лише з режимом і не за національне визволення, а тільки за зміну режиму в чужій державі. За доказами Єфремов не шукав, а хоче щоб ми думали, немов, "Про Шевченкову зневість до режиму свідчить його славянофільство".

Далі, зробивши з Шевченка "не борця проти московського народу, а лише борця проти монархічного режиму", треба було сильніший наголос поставити на демократизмі Шевченка, і ці групи українофілів це й зробили: Оповіщено, що Шевченко це "поет-демократ" і прихильник федералізму (бо неначе б то він був членом Кирило-Методієвського Брацтва).

Підтвердження цієї думки крилося, як гадали ці українофіли, у словах: "Чи дождемося Вашингтона з новим і праведним законом?"

Дійшовши до таких висновків, лишалося тільки поєднати в нездатних до льогічного думання головах обмосковленої української інтелігентської "маси" ідеї, приписані "Кобзарю", з ідеями того, хто іх заперечував, намагаючися в цей спосіб знищити і "Кобзаря", і його автора.

Ось, що пише Єфремов на стор. 151, т. II. своєї "Історії українського письменства": "Драгоманов був тим "апостолом правди і науки," що його з такою тургою виглядав перед смертю Шевченко!" Отже на думку Єфремова Шевченко мав "виглядати" саме того хто заперечував його думки і намагався знецінити його самого!

Так Шевченко стає тільки "предтечою" властивого "месци" наших українофілів - Драгоманова.

На маргінесі цих слів мусимо зазначити, що не всяко му могло б прийти в голову написати таке!

Ми навели лише цитати з трьох авторів, але самих подібних цитат можна було б назбирати грубу книжку, і що найгірше - багато з тих вигадок дісталося до підручників (Дорошкевич, Радзикевич та інш.).

Однак, і наведених цитат вистарчає для ствердження факту, що навіть, коли не брати під увагу скрайне лівих і скрайне правих "інтерпретацій", - існування "Кобзаря" українофільського, далекого своїми ідеями від дійсного "Кобзаря", не є лише "теорією", а тим більше - вигадкою.

ІІ. НАЙЧАСТИЙШЕ ВЖИВАНІ СПОСОБИ ЗАМІНИ ІДЕЙ ШЕВЧЕНКОВОГО "КОБЗАРЯ" - ВЛАСНИМИ.

Ми, звичайно, не маємо наміру знайомити читача з усіма способами підмінювання ідей Шевченкового "Кобзаря" - власними, як тому, що цей справі довелося б присвятити окрему книгу, так і тому, що тут ми хочемо лише показати на кількох прикладах, як це роблять наші "коментатори".

Однак, перед тим, як подати ряд прикладів свідомої заміни ідей "Кобзаря" іншими, часто - протилежними, спочатку мусимо згадати кількома словами "редакторів" що... виправляли мову "Кобзаря". Отже, як М. Драгоманов, так і ряд галицьких "редакторів" були тої думки, що Шевченко в своїх віршових творах "спотикається", виявлюючи брак вміння орудувати віршованою мовою.

Про це акад. С. Смаль-Стоцький в 1928 році писав: "До теперішніх видавці поступали собі нераз прямо по-варварськи з його творами, змінюючи текст до вподоби. На це можна б навести досить багато прикладів" (ЛНВ за 1928 рік, кн. III, стор. 252). В іншій своїй статті, той же автор стверджує: "Видавці робили в тексті зміни, очевидчими, щоб "поправити" поетичну форму, бо Шевченкової вони НЕ РОЗУМІЛИ, або щоб внести свої ідеї або прямо з непорозуміннями".

До цих глибоко правдивих слів акад. С. Смаль-Стоцького слід додати хіба, що всі "поправки" форми показалися зайвими і свідчили тільки про те, що "редактори" мало ріжились своїм розумінням поетичних форм від тої відомої з байок тварини, яка, вислухавши спів соловя, заявила: "Коли б ти нашого послухав півня, тоді б ще краще заспівав" (Глібов "Осел і соловей"). Однак і такі "поправки" форми також завжди змінювали до певної міри їх текст твору, його ідеї, спричинюючи тим велику шкоду.

Галицькі видавці, не розуміючи релігійних поглядів поета, робили рівно ж у тексті зміни, які мали б усунути "антирелігійні" на їх думку, вислови поета. Але найбільшої шкоди наробили всякі спроби "пристосувати" Шевченка до власних поглядів. До подання кількох таких спроб ми й переходимо.

Не будемо спиняючися на явному й безсоромному фальшиванню цілих уривків, стосованому московською окупаторською большевицькою владою, обмежуючи свою увагу головно до способів стосованих такими ще пристойними редактора-

ми й коментаторами, як проф. Д. Дорошенко.

Читаччи уважно редактованого ним "Кобзаря" (вид. 1940 року, перевидане фотодруком у Ню Йорку в 1953 році), змушені будемо ствердити намагання редактора шляхом коментування підмінити погляди Шевченка іншими. Вже до Шевченкової "Катерини" додано пару приміток, що міняють відношення поета до москвинів. Говорячи про присвяту цього твору Жуковському, автор дбайливо пояснює, що Жуковський був "відомим російським поетом" і що він "допоміг Шевченкові визволитися з кріпацтва". Допомога Жуковського, як ми знаємо, зводилася до того, що він дозволив малюару Брюлову себе намалювати і допоміг портрета пустити в льотерію. Далі читаємо, наче б то "може бути, що Шевченко з розмислом присвятив йому свою поему", бо, мовляв, було відомим, що Жуковський був нещлюбним сином ("байстрюком"), московського офіцера і полоненої туркени - Сальхи.

Тимчасом ми не маємо найменших підстав припускати, що Шевченко так нетактно заховався у відношенню до Жуковського, бо ж всякий ватяк на taki інтимні особисті справи та ще за тих часів, інакше назвати не можна. Ми з ще більшим правом могли б припускати, що Шевченко, присвячуючи Жуковському саме "Катерину", хотів підкреслити, що не зважаючи на участь кількох москвинів у викупленню з кріпацтва самого поета (в тому і царської родини), він ставиться до москвинів з таким упередженням, а то й зневістию, на які вони заслужили від українців, як нації. Однак ми не висуваємо такого припущення, хоча воно є більш імовірне, ніж подане Д. Дорошенком.

Та щойно наведене нами пояснення Д. Дорошенка, ще не може само викликати такого баламутства, як наступне. Коментатор так далі "пояснив" слово "московка", щоб відразу піддати читачеві неправильне розуміння як "Катерини" так і "Кобзаря" взагалі.

Ми знаємо, що український народ за часів Шевченка не звав москвинів "руськими", тільки... "москалями", але тому, що народні маси мали до діла в першу чергу з московськими вояками, які їм дошкуляли, в ужитку назва "москаль" означала також і "московський вояк". Коли почали брати українців до московського війська, почали й тих московських вояків "українського походження" звати "москалями". Тому "московкою" звали: 1) москвинку взагалі, 2) жінку москвина - московського вояка і 3) жінку - українця - "москаля", це б то вояка московської армії. Ця остання назва не була позбавлена слухності тому, що жінка-українка, йдучи за чоловіком не лише відривалася від

свого народу, але й виховувала дітей, що їх національна свідомість мала певні ознаки, як не яничарства, то національного гермафрордитизму.

У світлі сказаного ясним є, що наведене далі пояснення проф. Дорошенка є у челикій мірі тенденційним. Д. Дорошенко пише: "Московками називав наш народ солдатських жінок".* "Наш нарід" живе і в Галичині, і на Буковині, і Закарпатській Україні, але там він ніколи не звав так салдатських жінок, бо ті землі не були окуповані москвицями і військо там не було московське. Отже, не всіка "жінка вояка" була "московкою". Але перше значіння (основне) слова "московка" і друге - на тих українських землях рівно ж живеться. Тому, що далі в поемі "Катерина" всюди говориться про "москалів - чужих людей", це б то про москвиців, і ні про кого більше, "пояснення" Д. Дорошенка лише вносить плутанину. Адже ж ми в "Катерині" Шевченка читаємо: "може вже в Московщині другую кохас", і тому мати каже Катерині, що її "старости, бояри" - "в Московщині" і туди її посилає шукати москаля. "Іди ж шукай у Москви свекрухи". Тому ж Катерина, рушаючи на Московщину, жаже: "В далекому kraю в чужу землю чужі люди мене захохають", і тому ж москалі говорять до неї московською мовою.

Але тому, що в поемі мати Катерини виразно каже, що воліла б; щоб її дочка дісталася "гадині", а ні "москалів", то обмосковлені редактори й коментатори вже за ціару авторитетно "пояснюють", що Шевченко остерігає дівчат, щоб не кохалися ... салдатами! Коли ж прийшли до влади на Московщині московські большевики, які на початку дуже запобігали перед "салдатами", таке "пояснення" було рівно ж непридатним і тому, вони, скориставши з того, що Шевченко, що підкреслити яскравіше нелюдський вчийок батька Катеринового сина, згадав про те, що він на вільні став офіцером, а згодом і заможною людиною, оповістили, що Шевченко в "Катерині" говорить про шкідливість кохання з панічком-офіцером. Цим пояснюється, що у трьохтомовому виданні творів Шевченка під редакцією колегії на чолі з Корнійчуком, в склад якої входять також Тимчина та Рильський ("Держ. Видавн. Художн. Літератури" 1949 р.) в томі першому на стор. 604 знаходимо такі "пояснення": 1) "Москалі - царські салдати. В данному разі Шевченко мав на увазі офіцерів". Це видно з дальшого змісту поеми, де Іван показаний "старшим" паном, що іде в кареті" 2) "Московщина - царська Росія".

*Пропущено: На це мусимо відповісти Д. Дорошенкові.

Нарешті, в підручнику для середньої школи ("Історія української літератури" Радзикевича, Мінхен, 1947 рік) так пояснено "Катерину": "У Катерині" дав поет понурий малюнок бездолля українських дівчат, яких красу, молодість занапашали ріжні бітрагони, пройдисвіти. Катерина, яку знеславив російський офіцер мусила покинути батьківський дім..." Автор підручника ані трохи не журиться тим, що в тексті Шевченка немає мови про те, що той москаль був "вітрагоном", що ясно з текста, що кохаючися з Катериною він ще не був офіцером і що поет виразно всюди підроблене не його соціальне становище - тільки національність!

Так, нарешті, як бачимо, спільними зусиллями було цілковито стерте антимосковське вістря Шевченкової "Катерини" і перекреслено вперто повторювану в ній Шевченком провідну думку.

Наши сучасні москвобіли є, звичайно, прихильниками славянської ідеї, бо впредь, (хоч і безпідставно) включаючи москвинів у число "славянських народів", ширячи "славянські" симпатії, тим самим пропагують тісніший звязок з московським народом, ніж з іншими.

Д. Дорошенко у своїй праці "Славянський світ" твердить на стор. 107, що на сміну первістного славянського типу москвина, вправді, мали "домішки" певний вплив, та "ні такий вже сильний, як у свій час доводила група польських письменників з Духівським на чолі". Тим часом хоча б московський історик проф. Ключевський та проф. Покровський визнають, що в жилах сучасного москвина тече що-найменше 80% фінської крові. Ряд інших же московських авторів стверджують, надто велике відхилення московського антропопольогічного типу від славянського. Тимчасом ж вісі українські "автономісти" безпідставно включають москвинів у число славянських народів і підтримують своєрідне "славянофільство". Зласне тому коментатори Шевченка намагаються підкреслити при найменшій нагоді особливі "славянські" симпатії поета. Як це робиться, можемо побачити хоча б на прикладі з поясненням до "Івана Гуса".

У вступі до поеми "Еретик або Іван Гус", звертається, як ми знаємо, наш поет до чеського вченого П. Шафарика зі словами:

"Слава ж тобі, Шафарику,
Во віки і віки
Що звів еси в одне море
Славянські ріки".

Наведені слова зручно використовує Дорошенко для під-

мінення поглядів Шевченка. Коло останнього слова ставить коментатор помітку, яка відсилає читача до такого пояснення, вміщеного під текстом на цій же сторінці: "Славянофіли московські мріяли про те, щоб усі слов'янські народи злилися в один народ російський, що думку висловив російський поет Пушкін, сподіваючися, що "слов'янські струмочки зіллються в російському морі". А славянофіли українські хотіли б, щоб кожний слов'янський народ, єднаючися в одну братерську спілку з іншими слов'янськими народами, зберігав свою індівідуальність. Отже, і Шевченко говорить про "одне море", в якому зливаються слов'янські ріки й втворюють одну духову спілку, де всі рівні і ніхто не панує над другим".

Читач, перечитавши таку примітку, починає згодом помилково думати, що то Шевченко, а не коментатор, мріяв також і про те, що всі слов'янини об'єднаються в одній слов'янській федерації, в яку будуть входити, звичайно, і москвищі. Тимчасом твори Шевченка не дає жодних підстав для такого твердження! То - перше, коли Шевченко навіть і згадує в тих чи інших творах про слов'янин, то ніколи не зазирає до їх гурту москвищів. По друге: В наведеному уривку він говорить лише про те, що Шафарик у своїй книжці "Слов'янська давниця" уже звів ("звів еси") "в одне море слов'янські ріки" - це б - то уґрунтував спільне походження й минуле слов'янських народів. Про жодну ж "спілку" і жодне "море", в якому мають (у майбутньому) зливатися "слов'янські ріки, чи про якусь Федерацію Шевченко й не згадує! Натомісъ далі в тому ж вступі до "Івана Гуса" читаємо: "А я нишком Богу помолося, щоб усі слов'янини стали добрими братами і синами сонця правди і еритиками отакими, як Констанцький".

Стати "добрими братами" - це не значить створити якусь одну "спілку", лише значить ставитися з любовю один до одного, в потребі - підтримувати (як, напр. підтримують себе взаємно заприєнені держави) і діяти так, як належить "синам сонця правди", це-б-то керуючися справедливістю.

З наведеного ясно, що коментатор зручно підмінив думку Шевченка - іншою, потрібною коментаторові, але чу - жо Шевченкові.

Для той ж мети у вже згадуваному "Кобзарі" під редакцією Д. Дорошенка додано серед інших приміток та пояснень до "Великого Льюху" і таке: "третя московська ворона зупиняє розвиток визвольних змагань у самій Росії й душить усі інші народи" (стор. 134). Завдяки наведеному "поясненню" московський народ робиться такою ж жертвою "злого

духа", як і інші "народи Pocil", а тим самим - не несуть відповідальності за політику Московщини. Тимчасом у тексті стоїть виразно, що перша ворона каже: "і я люта, а все-таки того не зумію, що москалі в Україні з козаками діють".

Подібним же способом уся моральна відповідальність за загарбницьку політику московського народу перекидається на самий тільки уряд таюю приміткою: "Російський уряд від початку XIX століття став систематично завойовувати Кавказ... Російський уряд від часу до часу виряджав..." Коментатора мало журити те, що речник народу московського (а не уряду!). Пушкін захоплювався тим, як московське військо, мов "чорная зараза" вигублювало й нищило "плем'яна" Кавказу.

Щоб всупереч усім свідченням, фактам і навіть висновкам слідства безпідставно включити Шевченка в число членів Кирило-Методієвського Брацтва, цілком ясні слова Шевченка з "Послання" - 'Розкуйтеся, братайтесь! У чужому краю не шукайте, не питайте того, що не має і на не-бі, а не тільки на чужому полі' - одержують примітку, яка "пояснює" слово "братайтесь" так: "закладайте політичні товариства-брацтва (от як брацтво Кирило-Методієвське, до якого пристав скоро потому сам Шевченко)".

Як бачимо, вжите Шевченком цілком у іншому значенню слово "братайтесь" - в творі написаному тоді, коли Шевченко певно не здав навіть про ходи "Кирило-Методієвське Брацтво", яке тоді щойно організовувалося - було сприятливо використане, щоб прищепити читачам неправильну думку про Шевченка.

Текст же "Послання" не лише сумніву, що Шевченко закликав усі супільні верстви українського народу до братського обеднання та і саме "Посланіе" було заадресоване лише до українського народу.

Навіть довгий і вистарчаче ясний заголовок "Послання"уважав конечним проф. Д. Дорошенко "пояснити" всупереч тексту, написавши, що наче б то "В цій своїй поемі Шевченко звертається до сучасного йому українського панства" (по до ж тоді автор "Послання" писав у заголовку: "і мертвим і живим і ненародженим землякам моїм")?

Але є ще значно "сміливійші" коментатори за проф. Д. Дорошенка! Згадати б, хоча б для прикладу, як відомий публіцист наших радикалів - Коберський робить з Шевченка прихильника соціалізму й ідеї скасовання приватної власності...

На стор. 14 своєї книжки "Українське народництво по обох боках Збруча" подав Коберський ці чотири рядки

вірша Шевченкового з такими підкresленнями де-яких слів:

"Чи є що краще,
Лучше в світі,
Як у купі жити,
З братом добром
Добро певне
Пожити не ділити".

На підставі цієї строфи, цитуючи яку Коберський з наміром не подав, з якого твору поета вона взята, робить висновок, що Шевченко був прихильником соціалізму, скасовання приватної власності і спільногого комуністичного господарювання.

Ми зараз пояснимо "забудькуватість" п. Коберського. Ця строфа взята з наслідування ІЗЗ псальма Давидового. Коли ж ми, взявши Біблік, перечитаємо той псалом, то побачимо, що той псалом починається так: "Глянь, як добре і як любо, коли брати живуть укупі" (стор. 564 Бритійське видання). Цю думку я переказав без змін Шевченко, ще обмеживши царя Давида, словом "добрим" (це б то не з усіким "брatom").

Як бачимо, тепер нам після такого коментування лішається до розвязання хіба питання, чи і цар Давид не був часом прихильником "дій Маркса чи когось іншого з ідеольгів соціалізму?

Цей метод з-посеред наших коментаторів-українофілів стосував не один Коберський.

Ось недавно автор "Основ марксістського літературознавства" - Петренко вже на еміграції опублікував статтю, в якій на початку повторює старі думки ще Драгоманова і Єфремова, які власні, пишучи: "Шевченко (до 1843 р.) нагадує талановитого учня, котрий засвоїв те, що зачерпнув з "Історії Русів", але погляди ці не відзначалися окресленістю, якою позначився світогляд Шевченка "пізнійших часів", пише він, і потім, щоб зясувати нам ту "окресленість" поглядів та клясового світогляду, подав перспів іншого, 44 псальма Давида.

Як і в першому випадку, переспів мало ріжниться від оригіналу: і в ньому, як і в оригіналі, говориться про поневолення цілої нації, про занепад її (а не яко-їсі кляси тій нації). Шевченко перекладав отже: "вороги нові розкрадають, як овець нас і жеруть нас... покинув нас Боже на сміх людям, в наругу сусідам". Коли ми замісць "нас" спробуємо підставити "селяни", "кріпаки" чи щось подібне, а не українську націю, тратить все всякий глупзд, а до того ми в цілім "Кобзарі" не знайдемо місця, де б слово "ми" означало лише клясу. Тільки нація в цілому

му може бути кинута "в наругу" "сусідам" (які до речі тоді самі у себе мали кріпактво), і ті сусіди, будучи державними націями, можуть "сміючися кивати головами".

Ріжиться від псальма Давидового перезгів Шевченка словами: "Поборов ти першу силу, побори ж і другу, ще лютійшу". В інших своїх поезіях Шевченко називав (псрівнюючи) не раз Московщину лютійшою за Польщу, і тут, коли слово "сила" розуміти, як силу нації, держави - речення є льогічне. Але спробуйте зачіпти слово "силу" тямкою "пани", і речення тратить зміст, бо для "клясово" думаючої людги "пани" є одною і товою ж силою у всіх випадках.

Так намагаються ліві українофіли перетворити "Кобзаря" на твір соціалістичний.

Щоб не помилити насвітлювання Шевченка комуністами, згадаємо хоча би такі слова відомого комуністичного поета - Союзри:

"Коли б Шевчечко жив тепер,
Він був би членом Ве-Ка-Пе".

Ще очевидно далі пішов землячок Шульга-Шульженко, що написав, звертаючися до Шевченка: "Як би ти жив, то..то працював би зі мною в Че-Ка".

Вже кілька наведених нами прикладів не лишають жодного сумніву в тому, що "українофіли" (без ріжници соціально-політичних поглядів!) досить "попрацювали" над зміною поглядів Шевченка і що тому конечним є виявлення справжніх поглядів поета та зясування усієї незвичайноти появі його серед нас!

Однак, незвичайність поглядів великого поета і всю їх глибину можемо ми оцінити лише на тлі історичної дійсності, лише пізнавши ті історичні лаштунки, на тлі яких довелося виступати Шевченкові. Без цього не зможемо належно оцінити також геніальну інтуїції поета. До висвітлення тих історичних лаштунків переходимо в наступному розділі, але перед цим мусимо ще раз спинитися над питанням автентичності тексту "Кобзаря".

Обминути цього питання не можемо, бо ж читач, бажаючи сам переконатися в єдиноможливості такого розуміння тексту, яке лягло в основу цілого ряду наших тверджень, звернеться до тексту "Кобзаря і не раз може натрапити на цілком інший текст. Ми не збиралися спинятися над большевицьким "спрацьованням" тексту творів Шевченка, але на жаль, ті "опрацьовання" були пущені "в обіг" і еміграційними видавництвами.

Оскільки йде мова про автентичність тексту віршованих творів Шевченка то большевицькі редактори блискуче використали ту обставину, що доводиться мати в основному до діла з чотирма "текстами". Перший текст "Кобзаря" 1840 року (дуже коротенького - поезії дочаткового періоду творчості), текст окремо виданих у 1841 році "Гайдамаків", текст так зв. "Чигиринського Кобзаря" з 1843 року до якого доброшуровані були примірники, що лишилися ще нерозprodаними "Гайдамаків" виданих в 1841 р. і нарешті - текст "Кобзаря", який Шевченко подав на розгляд цензури в 1858 р. Цензура багато де-чого поскреслювала, в процесі заходів щодо дозволу довелося поробити ріжні зміни і нарешті - щойно в кінці листопаду 1859 року був отриманий дозвіл. В грудні цей текст друкується, а в кінці січня 1860 року Шевченко вже розсилає видрукованого з датою 1860 р. "Кобзаря". Наслідком того всього текст в редакції 1858 року в багато чому ріжиться від тексту видрукованого в 1860 р. примірника, на якому ще є зроблені поправки рукою поета.

Нормально - повинна була б остання редакція, зроблена самим поетом лягти в основу тексту, а всі попередні варіанти - дісталися до "Варіянтів" у кінці книжки.

Але така розвязка не влаштовувала ті чинники, які хотіли ослабити враження яке роблять твори Шевченка і які тому у всіх випадках брали той текст, який найбільше відповідав їх плянам, а де-коли - вони використовували та-кож взагалі неповні "автографи".

Для кожного ясно, що Шевченко, який за намовою приятелів (імовірно - Гребінки) і за захистом і матеріальною підтримкою Мартоса видав свої перші твори; видаючи їх мусів числитися з "порадами" Мартоса, а може й Гребінки. Безперечно також, видаючи "Гайдамаків" він не важився нехтувати настірливими порадами своїх старших приятелів. Очевидно, наслідком тих "порад" - була написана "Передмова" до "Гайдамаків".

Шевченко так уклав цю свою "Передмову", додану після самої поеми, що всякому ясно, що ця, уложеня в гумористичному тоні "Передмова" є чимсь цілком окремим і надто далека від твору не лише своєю формою (проза), але й думками! Думки висловлені в "Передмові" надто ріжчаються від ідей якими пройнята ціла поема, надто виразно виявляють тенденцію затертих, приглушити сказане в поемі, щоб не викликати враження латки нашитої на цілому під тиском якихось нам невідомих чинників.

Як ми вже казали у видання 1843 р. включено той видрукований раніше текст "Гайдамаків" просто механічно - недопродані примірники доброшуровані до "Чигиринського Кобзаря", стеже тому їх текст у тому виданні не можемо брати в рахубу.

В році 1858 поет, який тоді вже мав 44 роки, мав великий життєвий досвід, мав змогу продумати, передискутувати й перевірити не одну свою ідею, готувати нове видання тих усіх своїх віршованих творів на які може сподіватися одержати дозвіл від цензури.

Тому власне текст "Кобзаря" в редакції 1858 р. і є для нас обов'язковим, він найбільше відповідає поглядам самого поета, який тоді, безперечно, вже ставився критично до порад своїх приятелів, а в тому числі й П. Куліша.

Однак друковання творів Шевченка в друкарні, яка належала П. Кулішу, дала таки змогу останньому подекуди вплинути на текст "Кобзаря" і безперечно Шевченко мусив погодитися з доконаним фактом.

Отже тому маючи текст "Кобзаря" переглянутий і виправлений поетом безпосередньо перед відданням його в 1858 р. на розгляд цензури, це б то т. зв. редакцію 1858 р. ми повинні держатися того тексту.

Редактор П. Зайцев, який редактував текст творів Шевченка для видання Українського Наукового Інституту у Варшаві, заявив, що він дає перевагу тексту 1860 року, але в дійсності в багатьох місцях подавав основний текст не за виданням 1860 року, чи 1858 р., тільки за виданням 1841 р. а траплялися досить численні виладки коли подавав за текстом останнього тодішнього видання (1934 р.) большевицького. Усі ж інші тексти - подав П. Зайцев при кінці серед "Варіантів та уваг до тексту" друкованих петітом, зазначаючи як є в тому чи іншому виданні.

На жаль, ми знаємо, що 99 відсотків передплатників і читачів не будуть порпатися в тих "Варіантах та увагах" поданих дрібним шрифтом в кінці творів, а тому буде ширитися, як "автентичний", той текст, який знаходить читач в кожному томі, як основний.

Завдяки сказаному текст, з яким не згоджувався сам поет, або і в пізнішому виданню відкинув, або й був скомбінованим пізнішими видавцями, яким з тих чи інших політичних міркувань оригінальний текст був не на руку - може початися ширитися і даватиме змогу приписувати Шевченкові ті погляди, які були йому чужі.

Для прикладу нагадуємо хоч би ту "Передмову" до "Гайдамаків" про яку вже попереду була мова.

"Гайдамаки" пройняті ідеєю відновлення української державності (ця ідея - як мрія ясна виринає і у Яреми і у тих старшин, що зійшлися святити юхі і у самого поета, який починає "Свято у Чигирині" словами: "Гетьмані, гетьмані"). Рівно ж підкреслена в поемі "Гайдамаки" ідея безкомпромісової боротьби.

Шевченко й пізніше, у вірші адресованому до М. Гого-

ля протиставляє безкомпромісний патріотизм Гонти угодо-
вському льокайству тих, хто "виховують" своїх синів для...
окупантів.

А "Передмова"? в "Передмові" стоять фатальні сло-
ва: "ми (слов'яні) одної матері діти... нехай бачать сини
й внуки, що батьки й діди помилялись, некай брататься
знову з своїми ворогами. Нехай.... нерозмежовано останеть-
ся навіки од моря й до моря слов'янська земля".

Ясно, кому потрібно ширити таку ідею з... підпи-
сом Шевченка.

Тильчасом сам Шевченко усунув цю "Передмову" з
редакції 1858 р., більше того, не було її в виданні 1860
року, бо вона перечила поглядам Шевченка, а тому неузасад-
неним є міщення її.

Подібних змін тексту є надто багато щоб іх тут усі
наводити і мусимо обмежитися лише до привернення уваги
читача до кількох щоб так зорієнтуватися в якому напрямі
змінювано текст.

Ось напр. в поезії "До Основяненка" в тексті бачимо
"Наш отаман Головатий
Не вмре, не загине,"
замість
"Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине"... які то слова опи-
нилися серед "варіантів".

у "Гайдамаках" в тексті 1858 року другий розділ має
заголовок "Ярема", але тепер фігурує в основному тексті
"Галайда", хоча щойно в сьомому розділі одержує "Ярема"
призвище "Галайди"! Отже ця зміна обніжує вартість твору.

Крім того Шевченко початково йдучи за переказом ду-
мав, що титаря вбили у Вільшаній, але пізніше усталів,
що таке сталося у Млієві. Тому він у виданні 1858 року
всюди виправив "Вільшану" на "Мліїв" - однак видавці ниніш-
ні затримали цю помилку виправлену самим поетом.

В тих же "Гайдамаках" випущено 28 рядків, хоча без
тих рядків неясно пошо намагається Галайда довше затрима-
ти Гонту на танцях.

У творі "Не завидуй багатому" замінено такі слова
"Нема раю на всім світі, хіба що на небі"
на атеїстичне твердження:

"Нема раю на всій землі та нема й на небі".

Багато змін роблять те чи інше речення просто без-
глупздим, або наближають слова до московської форми одноча-
сно псуючи риму (напр. "кисни в чорнилі" замінено так
на вислів "кисни в чорнилах").

З "Невольника" зникли слова "Й на тім світі любити-
му"; та "І за тебе Господа благати", а вміщено уризка в яко-
му тих слів немає.

Щоб легче було притисувати Шевченкові розчарування в ко-
зацтві - подано в основному тексті, як і в большевицьких вида-
ннях, текст відкинутий самим поетом під заголовком "Сліпий",
який не був ніколи друкований до 1925 року.. Той же текст,
якто дав до "Кобзаря" в 1858 році сам поет, під назвою "Не-
воліньник", опинився аж в томі У. варшавського видання (у видан-
ні М. Денисюка - том ІV.) серед усяких варіянтів, бо в тому те-
ксті стоїть:

"Ще на Україні веселі
І вольнії лишались села.
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двое.
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колись..."

Тимчасом, за схемою і наших українофілів, і большевиків Шевченко обовязково повинен був "розважуватися в козацтві", а не навіть перед смертю писати про те, що за старої Гетьма-
нщини в Україні "пишалися вольнії села" та їх люди жили в них "праведно," це б то згідно з науковою Христовою.

Рівно ж зникли з основного тексту слова:

"Старий вимовив і нишком
Богу помолився".

В "Кавказі" цілком ясні і зрозумілі слова
"Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває". замінено
на досить безглузді:

"Що день Божий добрі ребра
Й серце розбиває".

Навіть правильна передана за латинською мовою в "Неофітах" назва "Сирақузи" замінена на сучасну італійську "Сиракуза".

Цих кілька прикладів можуть свідчити яскраво в якому нап-
рямці нині працюють "шевченкознавці", та чому ми воліємо вже
ближче триматися тексту В. Доманицького.

в "Гайдамаках" у "варшавському" виданню (слідом за совет-
ським) змінений також заголовок другого розділу. У "Гайдамак-
ках" у тексті 1858 року другий розділ має заголовок "Ярема",
але тепер фігурує в основному тексті "Галайда", хоча щойно
в сьомому розділі одержує "Ярема" прізвище "Галайди"! Отже ця
зміна обнижує вартість твору.

Крім того, Шевченко початково, йдучи за переказом, думав, що титаря вбили у Вільшаній, але пізніше усталів, що таке ста-
лося у Млієві.. Тому він у вид. 1858 р. всюди виправив "Вільша-
ну" на "Мліїв" - однак видавці нинішні затримали що помилку ви-
правлену самим поетом. В тих же "Гайдамаках" випущено 28 рядків,
хоча без тих рядків неясно по-що намагається Галайда довше за-
тримати Гонту на танцях.

У творі "Не завидуй багатому" замінено слова: "Нема рапо
на всім світі, хіба що на небі" на атеїстичне твердження: "Нема
рапо на всій землі та нема й на небі".

Подібних змін в тексті "Кобзаря" є дуже багато.

ІІІ. ІСТОРИЧНЕ ТЛО, ЩО НА НЬОМУ З ТАКОЮ ЯСКРАВІСТЮ ЗАРИСОВУЄТЬСЯ ПОСТАТЬ ШЕВЧЕНКА.

Читача, який хотів би докладніше познайомитися з цими відносинами та політичними настроями, які були пануючими за часів життя й діяльності Тараса Шевченка, а також з причинами й чинниками, які до них привели, відсилаємо до іншої нашої праці (Р. Млиновецький "Історія українського народу", видання друге, доповнене, 1953 р. стор. 644).

Тут же, за браком місця, мусимо обмежитися до подання найконечніших для відтворення загальної картини уривків із названої праці, до наведення яких і переходимо:

"Старшина часів істновання Козацької Держави, особливо ж та, яка її створила, стояла виразно на становищі національному, діяла в інтересі "козацької нації", яку слухно ототожнювати з українським народом, який жив державним життям у Київській Імперії і Галицько-Волинській державі. Діячі тієї Козацької Держави намагалися відродити стару нашу державу і всякі "сюзози" трактували так, як і нині трактують держави - це б то як "умови про співдіяння проти інших держав протягом певного часу".

"Подібним способом вони дивилися і на шукані "протекторії", чого доказом було хоч би те, що Хмельницький спочатку шукав і прийняв протекцію Туреччини, потім змінив її на московську, а таму - на шведську".

"Так думаючих українських діячів (у першу чергу старшину) москвина та їхні агенти винищували всіма можливими способами просто фізично, а одночасно підтримували одною рукою (другою ж ослаблювали, узалежнюючи все більше від себе) той менш політично вироблений відламок старшини (переважно з людей, яких революційна хвиля винесла на поверхню з низів), який погоджувався на концепцію не залежної держави, тільки окремої, з власним широким самоврядуванням, коронної провінції московської держави".

"До цього відламку, так би мовити, "козацьких автономістів" москвина, користуючися з коленоінагоди, намагалися доміщувати московські й інші чужинецькі елементи, далі ліквідуючи тих, котрі ще мріяли про незалежність свого народу і виходили з його національних ін-

тересів. Цей процес, після поразки нашої під Полтавою, в прискореному темпі був доведений до кінця і тому в кінці першої чверті ХVІІІ віку можна уважати зліквідованою всяку ширшу підставу для українського національно-державного руху, якого останні автіяні прихильники опинилися або з Орликом на еміграції, або були закатовані, або заслані в далекі краї московської імперії".

Впарі з тим ішла ступнєва ліквідація решток автономії і решток окремішностей.

"Ступнєва ліквідація решток українського адміністративного апарату особливо гостро відчувалася тими українцями, що працювали у військових канцеляріях та взагалі в залишках колишніх українських державних установ і своєю освітою де-що переважали загал, але не остильки, щоб обхоплювати зором широкі обрії. Вони бачили "утиски" і тих конкретних московських адміністраторів, що іх чинили, але вони не розуміли, що і ті адміністратори, і московський цар, і ті представники освічених верств московських, які кричали про службу правді і добру та про людяність - усі мали одну й ту ж приховану мету: утримувати український народ у стані такого знесилення, яке б робило його нездатним до будь-якого спротиву, щоб він не міг додуматися, яку долю йому готовуть загарбники і як віл працював на своїх запеклих ворогів, не перешкоджакчи останнім, вміру потреби, використовувати загарбану українську землю так, як використовується зложений у банку капітал".

"Однак, ці українські урядовці, не зважаючи на своє обмосковлення і несвідомість московських намірів - тужили за "своїм", за старовиною і це імовірно також штовхало іх до літературної діяльності".

"І Самовідець, і Величко, і Гребінка, і Ханенко, і Маркович, і Покас саме з наведених причин, виявлюючи свою любов до українських традицій, народу і землі, стояли, звичайно, не на ґрунті державної самостійності, тільки на ґрунті автономізму, у більшій чи меншій мірі - москофільського та писали по-московськи. В наслідок того навіть такий кращий представник українських освічених верств, вихований в дусі західно-европейських демократичних поглядів, як Василь Кагініст, який(був момент!) мріяв про визволення України за допомогою Німеччини (може так, як Орлик), написав свою сумну "Оду" на остаточне заневолення України - московською мовою. Невідомий автор "Історії Русов" - прихильник европейських ідей т.зв. "освіченого абсолютизму" чи навіть ового роду наро-

доправства і романтичного ідеалізовання старовини - має в дусі тих іdealів і в дусі московофільського автомонізму викривлене минуле України тою ж московською мовою".

Патріотизм здеморалізованої окупантами української старшини, обмосковленої майже до решти, - став носити чисто провінціально-становий характер і, фальшуючи минуле, відхрещувався від усіх ідей, за які боролись гетьман Орлик та українські патріоти козацької України, отже це був па|тристизм антинаціональний
| |
, подібний до того, який могли мати мешканці міста Москви або мешканці Суздаля. Цей "патріотизм" був в істоті речі настільки московофільський, що власне мало ріжнися від патріотизму московського, підкresлюючи сталої імперський патріотизм. Так напр., один із згадуваних авторів (Покас), у своїй передмові до "Описання о Малої Росії" пише і "о великості малоросійської нації" і "о козацькому народе", який відзначався надзвичайною хоробрістю, проте наслідком свого обмосковлення, не розуміє за що боролися його великі предки та від кого грозить українському народові загин. Тому він підкresлює з особливим притиском завзяття козаків у "заштите от поляков", алё... пишеться "к російському Государству добровольним прісоедіненіем". Знає він, що "Статті" Хмельницького були пофальшовані, але не знає того, що вони були вимушенним епізодом, що Хмельницький робив усе від нього залежне, щоб Україну визволити з цієї "спілки". Тому Покас, як і інші згадані нами автори, ні тільки не виступає проти ідеї Переяслава, але приймає її за основу майбутніх українсько-московських відносин, не розуміючи справжніх цілей московської кольоніяльної політики та її узаєдненої послідовної неухильності. Навпаки, з властивим усім ім примітивізмом, трактує її окремі моменти, як відокремлені; "у тих єде б то за окремими "деревами" не бачить "лісу".

"Орлик шукав рятунку для України у відновленню держави, предків, за допомогою всіх можливих ворогів московської імперії - ці ж "історики" й мемуаристи намагаються погодити свій "менший" патріотизм (для них - український), з тим другим, якого ім прищепили москвинахи, патріотизмом "більшим", імперсько-московським, коштом першого".

"Лиш під впливом європейських ідей і принесеного з Заходу захоплення старовиною - освічені верстви починають, як ми вже писали, шукати шляхів до свого народу.

Але це шукання має у великій мірі науковий характер. А разом з тим ім брак політичної ідеї, брак розуміння на- віть справжніх причин такого стану і свого народу - от - же й невміння знайти шляхів порятунку. Україна осліпла і світ побачила таким, яким його хотіли показати ій найгір- ші її вороги. Ці "любителі старовини" і вчені не свідомі не лише справжніх причин занепаду України, якого дошку- ються в режимі; але й не розуміють залежності між політич- ною і економічною незалежністю, як базою, та розвитком ду- хових цінностей науки і мистецтва".

"Такі літературні течії, як сентименталізм, а по- тім романтизм, захоплюють інтелігентські кола України. Зацікавлення минулим, яке в попепередньому столітті мало угрунтувати права "малоросійського двоєнства", в першій половині XIX століття оживляється власне цими літератур- ними течіями. Москвина й поляки, що вже вирости на Україні, під впливом цих течій також починають надзвичайно ці- кавитись "місцевою" старовиною і етнографічними особливово- стями. Ні одні, ні другі вже не бояться "збудити покійни- ка", одні й другі уважають Україну невідривною частиною своєї землі, а українців, що заселяють ту землю - або ар- хаїчною, відсталою відміною польського народу (польська "українська школа"), або московського народу (Сомов, Погорельський та інш.). Не природним було б, коли б не за - хоплювалися з тим більшим запалом "романтичним" минулим України та її етнографічними особливостями також і обмос- ковлені українці. Усім ім здавалося таким натуральним, що коли Вальтер Скотт осіпував старе лицарство Шотляндії й Англії - то варті не меншої уваги романтичні сюжети з минулого України, скарби оригінального побуту та мальов-ничі одяги. Заполадливо починають збирати і видавати па- мятки устної словесності Цертелев, Ходаковські, Максимович, Срезневський, Лукашевич, Метлинський, Куліш та інші; зби- рают та скуповують старовину Тарнавський та Галаган. Поя- вляється досить багато творів на теми з минулого і сучас- ного українського життя. Однак, твори авторів-українців ріжнуться від творів на українські теми москвинів і поля- ків лише мовою (і то далеко не завжди!) Цей рух не знає і знає не хоче тої України, яка героїчно змагалася за від- новлення держави предків. Письменники ті вишукують го- ловно постаті, які можна було дочепити до тріумфальних по- ходів московської та польської націй. "Українці" і "коза- ки" Мальчевського, Залеского чи Гощинського - це палкі польські патріоти, "українці" і "запорожці" Сомова, По- горельського - патріоти московські. Але із письменників- українців не лише М. Гоголь (що писав по московськи) зму- шує свого Тараса Бульбу вигукувати "пророчі" слова про май-

бутню могутність... "Росії" та московського царя, а Гулак-Артемовський, Корсун, чи Квітка-Основяненко погоджували своє писання навіть українською мовою з... московським патріотизмом! Більша чи менша доза московського яничарства була властива всім згаданим (і багатьом - не згаданим) діячам і письменникам початків українського відродження. Г. Квітка висловив це антиприродне поєднання ідей так: "Цар - батько, а Україна - мати". Це, отже, наївна модифікація ідеї автора "Історії Русов", модифікація, яка сподівалася належно демонтувати всіх тих діячів-українців до рівня "політичної свідомості"... проводирів гайдемальських рухів і була безможна діялька від тих вершин, на яких стояла, ізага ж політична дума за гетьмана Орлика".

"Представники Козацької України були зasadними ворогами московської державої ідеї на українських теренах, бо член на власну суверенітет. Згадані представники початків нашого відродження були вже яничарами московської державної ідеї" (хоча ще почували виразну антипатію до московського царства) і боролися лише за право плекання української культури для домогосподарського вжитку. Все це могло привести до флангівих наслідків, коли б не те, що навіть такі хворобливі прояви скарлотоватого патріотизму улеглиши появу з галузю московсько-ленінської, хоч і темної, української ціліни нечисленних одиниць, що спромоглися не піддавати аж чужим політичним впливам, ані культу форми. Це - для них органічну - форму вони виповнили тим хвилячим змістом, який змушував горіти вогнем сердя діячів Козацької України і штовхав їх до боротьби".

"Але ті одиниці (починаючи з Шевченка) зродив український гард згодом, Шевченкові ж довелося застати таке с очення: Український автономіз доби "Історії Русов" та інших подібних творів, московський по формі і провінціяльно-патріотичний (а одночасно імперсько-патріотичний) змістом, еволюціонувавши, став у Костомарова, Куліша, Гулак-Артемовського, Гребінки, Квітки, Метлинського, Грабовського, Драгоманова, Мирного і т. д. вже українським по формі, але таким же москвофільським по змісту. Діячі і письменники цього напрямку мали в лішньому випадкові дві батьківщини ("Чиганчу" ... Україну і "ширшу" - московську імперію), а в гіршому - одну "багатопровінційну і многоплемінну... Росію".

"Тулак-Артемовський пише, не гірше сучасного Тичини, ентузіастичного вірла з приводу одержання московського срдечка Станіслава і викваляє "білого царя" так, як Тичина й інші "орденоносці" - червоного. Гребінка в своїй поемі "Богдан" пише про "чудесне царство - Росію" та перекладає атиукраїнську Пушкінову "Полтаву", роблячи і її ще

більш антиукраїнською і... несмачно-льокайською. Москву чін зве , як і сучасні "советські" патріоти - "Велікою Москвою" і, як вони, великого гетьмана Мазепу - "пресучим гетьманом", випереджуючи під цим оглядом проф. Оглобліна та його "малоукраїнських" колег'. Метлинський у вірші "Пожар Москви" зве Москву "рідним краєм". Забіла змушує сина у вірші "До батька" - "царя почітать", бо "він як рідний усім батько, за те його увесь народ, за те прославляє," так випереджуючи усіх одописців, які захвалюють "рідного батька Сталіна".

Таке було те історичне тло, такі були невідрадні обставини витворені протягом перших ста років фактичної окупації Гетьманщини московською державою, серед яких судилося жити і творити нашому геніальному поетові.

ІУ. ПЕРШІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА ТА ТВОРИ ЙОГО СУЧASNІКІВ.

Початок поетичної творчості Шевченка припадає на добу розцвіту романтизму в літературі, зокрема на період захоплення славянських авторів баллядою, як поетичною формою, а також народнimi переказами й легендами. Назва "балляда" походить із Заходу. Так звалися в Провансі, а згодом і в інших країнах пісні, дуже популярні за середньовіччя. За доби розцвіту романтизму - це була назва лірично-епічних віршованих оповідань в дусі народної поезії, в яких фантастичне і казкове переплітається з реальним.

Але тоді, як московський письменник Жуковський захоплюється творами Улянда і Бергера та, наслідуючи їх, пише свою "Светлану" (бергерова "Ленора") і "Людмілу", коли з дуже подібними тематично творами виступає Пушкін ("Русалка"), Міцкевич ("Світязянка") - тоді Тарас Шевченко пише також ряд баллад, які однак мають цілком оригінальний характер.

До баллад слід зарахувати : "Причинну", "Тополю", "Утоплену" і "Русалку".

На добу творчості Шевченка припадають часи, коли в літературі ще живі були впливи Шатобріяна (спільнений відгомін у Пушкінових "Циганах") і Гельдерліна, міцні були впливи Новаліса, Гофмана (останній впливнув на такі твори Гоголя як "Ніс", "Портрет"), Кляйста, Мессе, Шіллера (блідою тінню "Розбійників" Шіллера є "Дубровський" Пушкіна), Байрона ("Євгеній Онегін" - наслідування "Чайльд Гарольда",

як зрештою й ряд творів Лермонтова та того ж Пушкіна), Гете, Гюго ("Капітанська дочка" Пушкіна є властиво перерібкою "Бюг Жаргала" Гюго).

Тарас Шевченко безперечно також підпав загальному впливові романтизму, але, як побачимо далі, не був під впливом ні одного з романтиків, не виключаючи такого "божка" тодішньої літератури, як Байрон.

Навіть пишучи свого "Перебендю", Шевченко, хоча й підкреслює, як і всі романтики-байроністи, самітність поета, яка є наслідком його вищості над загалом і говорить про втечу на лоно природи чи в царство спогадів про славне минуле, як едину "розраду", проте і тут дає Шевченко своє, цілком відмінне трактування теми.

В ряді своїх поезій виявив Шевченко, як прийнято у нас за шабльоном казати, "романтичне" захоплення "козачиною", але й воно було цілком відмінним від захоплення попередників і сучасників Шевченка і питанням є, чи взагалі можна говорити про "романтичну ідеалізацію" минулого Шевченком (ми не маємо на увазі "критеріїв" наших, заражених "соціалістичним розумінням історії" демократів і соціалістів, які вважають "ідеалізованою" всяку історію, яка не є дбайливим підбором самих лише тих моментів, які можуть свідчити про "клясову екоплюатацію", "боротьбу класів" і т. п.).

Котляревський, Гребінка, Метлинський та інші захоплювалися "декоративним" боком козацчини ("бунчуки", "жупани", "оселедці" і т. д.) та, як пише "Історія Русов", "іх почті безпримерною атагою", воліючи при тому спинятися тільки на тих проявах тої відваги, які пішли на користь лютому ворогові України - Московщині. На перебування ж в складі цієї ворохі держави одні з застереженням, другі - без жодних, в зasadі годяться. "Є в нас віра, цар і мова і чимало нас словян. Все своє в нас... ну чого вам ще шукати в бусурмен?" (Метлинський), і тому Гребінка з захопленням вкладає в уста Богдана такі ганебні слова: "В единокровной нам Москве растуть, цвітуть і мощно і красіво .... родних царей святое поколеніє... У ног царя московського сложу мої гетьманські клейноди і счастіє прямое укажу Україне із родов у роди".*

Автор "Історії Русов" захоплюється майже виключно тими гетьманами, що тримали з Москвою контом власного народу, підкреслює хоробрість навіть "грубих (неотесаних) козаків", але в темних барвах малює тих, що збройно боронили від Московщини державних прав України, звуки війська Дорошенка - "велікой разбойнічої шайкої", козаків Мазепи - "зрадниками", а самому гетьманові приписуючи "адську

*Чи не нагадує це "рідного Сталіна" Тичини та інших?

злобу", і "замисел гнусний" (підлій).

Для польських романтиків української школи було гідною подиву екзотичною героїкою те, що служило в їх творах Польщі, коштом власного народу, для московських і українських романтиків - те, що служило Московщині і ні одні, ні другі не захоплювалися тим, що служило тільки Україні! Рильєев тому зробив героем Войнаровського - що всупереч історичній правді, і навіть правдоподібності, зробив з нього ворога не Московщини ("Росії"), тільки абсолютної монархії, як форми державної влади.

Одні й другі пропагували свої антиукраїнські ідеї, втілені в "романтичні" барвні постаті козаків, яких роля в іхніх творах мало ріжнилася від ролі Тараса - козачка в панському передпоколі. Самозрозуміло, ніхто з тих романтиків не бажав собі повороту справжньої, а не "декоративної", козаччини, "сумував" же (це було ознакою романтика) за вигаданими "декоративними" постатями. Маркевич сумує за зовсім іншою, ніж Шевченко, "вольностю" і за тим, що "Гетьманщини нет, а с ней і счастья давних лет", але цей сум міцно повязаний з переконанням "Уж нет і не будет в Украине Гетьмана... Схоронілі Україну ми в гробе Богдана". Щастя ж те, про яке він пише, зводилося ось до чого: "Бывало ми врагов гоним по стелях... весело нам тогда было, сердце ліш вайной жило... булава, бунчукі... усачі козакі... Ви скрилися, скрились блаженные годы!... Там были козачьи в лесах курені, в рассказах о битвах катились их дни, сверкалі їх коп'я і шаблі звучалі, костири по ночам у шатров их пилали" (Маркович).

Шевченко ніколи не малював таким минулого України і ніколи не захоплювався ані "війною для війни", ані самими по собі "червоними жупанами", "бунчуками", "гетьманами". Для Шевченка і жупани, і бунчуки і булава були лише або реалістичною подробицею, або символом часів, коли українці "вміли панувати" - це б то вести власну суверенну політику!

Однак, навіть у своїх найперших творах Шевченко не уявляє тих часів, як "блаженних років", тільки пише:

"Було колись - в Україні

Лихо панувало

Журба в шинку мед-горілку

Поставцем кружала"...

але тому, що тоді ми ще мали зброю в руках і творили історію, після наведених слів зараз пише:

"Було колись добре жити

На тій Україні".

("Іван Підкова").

У "Тарасовій ночі" знова Шевченко підкреслює: "Було

колись - панували"... хоча й тоді "москалі, орда, ляхи бились з козаками".

Про цю боротьбу ніколи Шевченко не думає так, як хотіли б, щоб він думав, наші ліві московофіли й москвани - це б то тільки в площі соціальній, лише завжди в національній! І в 1838 році пише він про те, що козаки буться ніч з панами, тільки з поляками ("Обізвався пан Трасило, а годі журиться, а ходім лиш пани-браття з поляками биттєся"), і в 1841 році в "Гайдамаках" пише: "а тимчасом пішними рядами виступають отамани, сотники з панами і гетьмані всі в золоті", гайдамаки ж гукають: "карай ляха" (а не "пана") і навіть релігійний момент є на другому пляні, його щойно ксондз висуває і загострює, кажучи: "заріж іх, вони католики". І десять літ пізніше, в 1848 році з захопленням описує Шевченко вибори гетьмана, а гетьман зве козаків "панове-молодці" та говорить, що треба не "на панів", тільки "на ляхів водити".

Це - не є жодна "ідеалізація", лише правда, бо в ко-зацькій Україні перед правом були рівні й прості козаки й полковники.

Павлоподібно, з одного боку, власне вміння наших українофільських критиків і літературознавців (як і українофілів) бачити в козацчині лише або самі "золоті жупани", або "рух черній і кріпаків проти шляхти", а з другого - такий дійсний характер історичних творів Шевченка, який аж ніяк не відповідав поглядам наших українофілів і був причиною чому була пущена в обіг вигадка про те, що Шевченко перебував під впливом "Історії Русов", аж до поїздки на Україну.

У. ЧИННИКИ, ЩО ВІЛИВАЛИ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ШЕВЧЕНКА.

Уся несподіваність появи Шевченка з його поглядами й ідеями на тлі тих відносин, що запанували на Україні після Полтави, уся, стверджена нами в попередніх розділах неподібність іх до поглядів його безпосередніх попередників і його старших сучасників, висувають самі собою питання про чинники, які вплинули на сформування такого відмінного світогляду у нашого великого поета.

Першим і безперечно найважливішим чинником була геніяльність поета, поєднана з його винятковою багатогранністю, а одночасно такою суцільною індівідуальністю.

Без геніяльності поет не міг би не тільки впливати

своїми творами на своїх сучасників і нашадків, будячи їх з майже летаргічного сну, але й "прозрівати", бачити речі, заховані від зору інших.

Однак, і геніальність, будучи лише "третім ступнем" талановитості, ще не дає людині зможи стати справді "пророком", стати тим, хто пориває, веде й запалює інших своєю непермежною, непохитною вірою, певністю конечностісяння поставленої мети, огнем свого духа освітлючи так грядучим поколінням шлях до кращого Завтра... Нині ми маємо високо-талановитих поетів, які де-коли силою вислову не уступали Шевченкові, але ім бракувало не лише геніальності, але й характеру та власних поглядів і вони, міняючи, як флюгер-напрямок, міняючи своє "вірую" під впливом зміни політичного вітру, нишли самі те, чому ще вчора закликали молитися.

Шевченко і під цим оглядом був цілком іншим. Шевченко не зважаючи на "ідеольгічний натиск" найріжноманітніших чинників, починаючи з оточення й власних освічених земляків і кінчуючи на заохочуванню з боку москвинів піти шляхом Гоголя й малоросійських к'арєровичів, не зважаючи на застосування до нього навіть таких "виховуючих" засобів; як вчинила й заслання, получене з віданням "у москалі", доніс свої основні погляди чистими й незахитаними аж до могили! Він не зігнувся й не захитався і не покинув боротися за визволення своєї нації, подібно, як одержавши "волю", не зрадив закріпаченого Москвою селянства, якого був сином.

Отже, геніальність і характер були тим першим чинником, що впливув на формування світогляду поета.

Другим важливим чинником, який впливав на творення Шевченкового світогляду, було власне щойно згадуване його кріпацьке походження.

Говорячи про вплив цього чинника, аж ніяк не збирається перемлювати ще раз поширені думки про наче б то ним визнану "ворожість до панів" і склеровання вістря творів проти наших рабовласників (такий вплив цього чинника заперечив сам поет у своїй "Маріні" *), а маємо на увазі цілком інше значіння того.

Ми звикли, піддаючися силі інерції, розписуватися лише про відемні сторони кріпацького походження Тараса і зокрема неприступності для малого хлопця шкільної освіти. Тимчасом пора собі усвідомити, що "освіта" тоді вже була синонімом "обмосковлення". Освіта шкільна, культурні зацікавлення й ціла атмосфера освіченої родини мали тоді величезний негативний вплив на формування національного світогляду українського інтелігента і цим чинникам завдачуюмо в п'ершій мірі те, що, напр. українець М. Гоголь

*"сказали б просто: дурень лає (панів) за те, що сам кре-
пак, неодукований сірак. Неправда!"

загатив своїми творами московську, а не українську літературу, і навіть свого Тараса Бульбу зробив пророком-вістуном московського панування в східній Європі. Згадані чинники вплинули на Гоголя аж так, що він не знав ачі української мови, ані звичаїв та побуту українського народу і мусив не раз, вже ставши письменником, звертатися листовно до матері з проханням достарчити йому конечні відомості.

Таким чином для українського народу було величезним щастям саме, те, що такий геній, як Тарас Шевченко, родившися кріпаком, унікнув "янічарського виховання".

Родившися кріпаком, малий Тарас ще дитиною пізнавав на власному досвіді "другий бік" життя, якого не можливо пізнати як слід, ані з вікна панської хати чи карети, ані навіть із зустрічей з селянськими хлопцями й дівчатами.

З рідного ж села виніс Шевченко любов до своєї землі, такого минулого її, яке збереглося в народніх переказах та піснях, до рідного побуту, мови і до самого того народу, якого іорганічною частиною він був. Поза тим виніс він зміння читати й писати та де-що зі Святого Письма. Тому, коли пятнадцятирічний Тарас спинився зі своїм молодим паном у Вільні в ролі "козачка" (послугача при панові), він, як сам про це згадував, "вигізвував ледве чутним голосом гайдамацьких пісень". Такий був другий чинник формування світогляду майбутнього поета.

Тому у Вільні у пятнадцятирічного хлопця, який не підпав до того моменту ходій обмосковлюючій обробці, закладаються дальші підвальні світогляду в атмосфері, яка пересякнута антимосковськими настроями. Це був саме час коли поляки підготувували ґрунт для повстання 1830 року.

Ще за рік до польського повстання переїхав його пан до Варшави і віддав юнака-Тараса в науку до відомого маляра-мистця Ф. Лямті, а в звязку з тим почав вдягатися Тарас в сурдut, білу сорочку, краватку, як і інші учні. Сімнадцятирічний юнак, живучи у Варшаві, формував свої погляди у цілком відмінних обставинах від тих, в яких виховувалися його освічені попередники, сучасники і навіть нащадки.

Тоді на окупованій москвицями Україні "найпоступовійши" елементи з освіченіх "малоросіян" мріяли лише про більші або менші зміни, що, однак, не мали порушувати ціlosti московської держави.

Варшавське ж оточення (поляки) почувало себе чимсь відмінним цілком і чужим Московщині та мріяло про тільки відірвання своєї землі і відновлення власної державності, як про едину основу всіх змін*.

* Див. в кінці книжки "Примітки ч. I".

Про цей важливий період життя Тараса Шевченка, період, коли у кожної людини закладаються основи світогляду, майже не згадують наші біографи та літературознавці, а тимчасом саме з нього виніс Шевченко не тільки своє знання польської мови, яке йому уможливило знайомість з польською літературою й польськими письменниками, але й національно-політичну свідомість.

Часті зустрічі вражливого юнака з його приятелькою – свідомою польською патріоткою – Гусіковською (швачкою, безперечно також вплинули на те, що Шевченко не тільки не став, як хоч би Квітка або Гребінка,уважати московського царя "нашим" і "нашою" ж "православну" московську державу, але й взагалі усвідомив собі, що національче й соціальне визволення – може прийти лише, як наслідок збройної боротьби, повстання проти окупанта.* "В своїй хаті – своя правда", як наслідок не "реформи" і не "зміни режиму", а тільки перемоги над окупантами, під час якої "кров вороха" повинна "волю окропити". Власне там у Варшаві став Шевченко поза прищеплинами нашій інтелігенції московськими політичними концепціями. Ці звязки з поляками і внесене знання польської мови в свою чергу спричинилися до того, що вже по викупленню на волю, в Академії Мистецтв, він піддержував приятельські стосунки з колегами- поляками, які і зналими його з нелегальною польською революційною літературою і рухом, очолюванім Конарським, а також з творами визначніших польських письменників.

Це й був "третій чинник".

Вплив ворожого Московщині польського середовища з юнака, що наслухався гайдамацьких пісень і козацьких дум, що бачив коверзування і знушення поляків-панів над українцями-кріпаками, не міг зробити "польнофіла", але допоміг йому стати українським патріотом, навчив думати національними категоріями і шукати для гнобленої нації рятунку у відновленню власної суверенності, а не в шкідливих намаганнях допомогти вязничникові перебудувати вязницю!

Там же мусив навчитись Шевченко розріжняти виразно як окремі ворожі собі народи москвинів, поляків і українців та розуміти, що політику ведуть народи, очолювані урядом, а не самі уряди!

* Слід згадати, що і тут наші українофіли не обійтися без вигадки... Авторка популярного (але досить далекого від правди) біографічного нарису ("Шлях велетня") на ст. 25 пише: "одного вона не могла стерпіти – Тарасової "мужицької мови". Які піdstави для цього твердження? Адже ж з одного боку Гусіковська просто не знала української мови – була мешканкою Варшави, а з другого боку знала, що Шевченко був кріпаком, отже коли не хотіла говорити інакше, як по польськи – то не з мотивів соціальних.

Пан Шевченка, військовий, син обмосковленого німця (що у нього Шевченко був перед тим козачком), у звязку з польським повстанням, забрався до Петербургу. Шевченко лішився, але його, як і інших чужинців, відправив польський уряд до московської боєвої лінії, а далі Шевченка московська поліція відправила пішки "по етапу" аж до столиці!

Таким чином, Шевченко мав уже до свого приходу в Петербург' більш-менш скристалізовані погляди. В Петербурзі пробув Шевченко в наукі у маляря Ширяєва вісім років. Випадкова зустріч Шевченка з мистцем Сошенком та уперті заходи останнього довели до того, що Шевченка викуплено з кріпацтва і він міг почати вчитися в Академії Мистецтв. Завдяки ж Сошенкові познайомився Шевченко з Гребінкою, а це знова довело його до ознайомлення з творами українського письменства.

Безперечно, ще до того, як почав Шевченко вчащати до Академії, він познайомився з творами таких московських авторів, як Пушкін чи Жуковський, та з деякими творами польськими...

Ставши вільним, Шевченко кидаеться гарячково здобувати всебічну освіту й ряд літ працює в цьому напрямку. В тому ж періоді знайомиться він, між іншим, з Пушкіновою "Полтавою" в перекладі Гребінки (і безперечно в оригіналі), а також з "Історією Русов" та Бантиша-Каменського "Історією Малої Росії", що були тоді основним, майже єдиним джерелом відомостей про минуле України. І ось тут вперше на допомогу геніальній інтуїції поета прийшли погляди, що виробилися в нього протягом віленсько-варшавського періоду. Нічим іншим не можна пояснити того факту, що ні захоплення Гребінки творами Пушкіна, зокрема "Полтавою", ні погляди "Історії Русов" - не тільки не вплинули на Шевченка, але він відразу зайняв протилежне становище в оцінці подій і постатей нашого минулого, становище українця, а не українофіла.

Саме тому, навіть на окупованій Україні не знайшли досі доказів захоплення Шевченка співцем московського імперіалізму шовіністом Пушкіним". На еміграції, лише Л. Білецький, у редакційному нім чотирьохтомовому "академічному" виданні "Кобзаря", відважився написати немов Пушкін і Лермонтов "мали великий вплив на оформлення патріотичної і національної свідомості Шевченка". На підтвердження цього Л. Білецький подав тільки один "доказ", який... "доводить" і такі відому річ, а саме, що Шевченко читав Пушкіна і, не згоджуючися з його "Мідним вершником", включив до свого "Сну" сцену біля памятника тому, "хто розпинав нашу Україну".

Та чи заперечування є доказом "впливу" запереченої? У 1835 році вчащав також Тарас Шевченко до рисункових

клас "Товариства заохочення Мистецтв". Це товариство за виявлені здібності признало Шевченкові стипендію.

Щойно маючи 24 роки підпадає Шевченко під систематичне діяння московської освіти, слухаючи виклади в Академії та читаючи книжки, але вже це не могло переробити Шевченка. Закінчує Шевченко високошкільну освіту в Академії з відзначенням*. Слухав він там виклади з всесвітньої історії й історії мистецтв. Вивчав баталістику, гравюру, теорію мистецтва, теорію архітектури, перспективу, археологію, мітольогію та інш. Опанував він, крім своєї, ще три мови: польську, московську і французьку. Французької мови він вчився від польського студента Демського, з яким якийсь час жив разом. Разом вони ж і читали французькою мовою Гіббона "Історію Візантії" та Поля де Кока. За його ж посередництвом одержував не лише твори польських письменників, але й через спільніх знайомих поляків діставав закордонні заборонені часописи та брошюри, з яких знайомився з ідеями "Молодої Европи". Кенджицький – польський діяч і літератор свідчить: "Шевченко по польськи говорив добре і правильно, лише іноді вживав українські фрази".

Цікавився рівно ж фільософією, політичною економією та знайомий був з думками соціалістів-утопістів, окрема знав він погляди Сен-Симона, Роберта Овена і Шарля Фуре. Не були йому невідомі міркування Томи Аквінського, вчення Адама Сміта чи Мальтуса, як рівно ж знав він писання Платона і чому вчили Кампанелля, Т. Морус, та Етьєн Кабе. Читав наш поет також Плютарха, Галіса "Історію Греції", Мішо "Історію Хрестових походів", Бартлемі "Анархасіса" і Сіке "Медею", Ірвінга "Вашингтон". Знайомий був з працями Монтеске, Гумбольдта, фільософією Канта, думками Лідро й енциклопедистів. Читав Ж.Ж. Руссо, Барлітемі, Вазарі ("Мистецтво відродження"), Гіббона "Історію Візантії" (по французьки) Гумбольдта "Космос", Араго, Дюмон-Дюрвіля, Вулпіуса, Кніга. Це, звичайно, є лише фрагментаричні відомості, оперті головно на аналізі творів Шевченка, на випадкових згадках в листах або "Щоденнику".

Що до знайомості з творами світового красного письменства, то Шевченко з леністю переважав під цим оглядом не одного сучасного "магістра" чи "доктора"! Додалеко не повного списка авторів, з творами яких був знайомий Шевченко, належать: Гомер, Віргілій, Гораций, Овідій, Данте, Мільтон, Аріосто (Нес, Ролянд), Бокаччіо, Серантес, Шокспір, Осіян-Макферсон, Мольєр, Дефо, Вольтер, Гете, Вальтер-Скот, Дженс, Беранже, Барбе, Річардсон, Гольдміт, Ж. Жаннен, Шатобріян, В. Гюго, Кернер, Гофман, Сю, О. Дома, Байрон, Ж.

*Незадовіг перед смертю Шевченко був обраний в число академіків.

Занд, Новаліс, Поль-де-Кок (по французьки), Гайнз, а також всі визначні гії московські і польські автори.

Надзвичайно любив театр, оперу і музику та знав твори визначніших композиторів світу. Між іншим сам скомпонував мелодію пісні "Ой повій вітре з Великого Лугу".

Таким чином загальна освіта, зокрема знайомість з західно-европейськими культурними надбаннями і стародавніми авторами, були тим четвертим чинником, що впливав на формування світогляду Шевченка.

Наведене незаперечно доводить, що наші "україnofіли" або сліпо вірили Драгоманову, який вжив не аби-якого зусилля, щоб принизити Шевченка, або свідомо годилися пожертвувати Шевченком во ім'я свого московофільського федералізму, коли вони робили ("роблять!") з Шевченка "самоукá", півосвічену людину, яку напоумляли і ввели "глибоко вчені" Костомаров, Куліш та інші.

На формування ж релігійних поглядів поета мали вплив "Мінеї", які чув ще дитиною; та Псалтир, що його читав і вивчав на память ще школярем. Біблію читав поет в Академії, у вязниці і на засланні. У січні 1850 року писав він до княжни Репніної: "Одинока розрада моя - це Євангеліє! На засланні ж читав працю Томи Кемпійського "Наслідування Христа". Це все було тим п'ятим чинником, що впливнув на створення такого світогляду, який мав наш великий поет.

Поза тим усім Шевченко був знайомий майже з усіма, за тих часів, опублікованими працями з українознавства і всупереч твердженням Драгоманова та Ефремова був добре обізнаний з нашим минулім і, як слушно твердить проф. П. Курінний, "все своє життя стояв на сторожі історичної спадщини українського народу, спеціально присвятивши цьому кращі роки свого життя (1838-1848)". При тому слід підкреслити, як це робить цитований автор, що "початок заінтересовання Т. Шевченка українською етнографією, фольклором і старовиною не є пов'язаний з урядовою службою в Археологічній Комісії".

"Перегляд наслідків археологічних розвідок Т. Шевченка показує, що він змальовував цвінтари, могили, вали, городища, церкви українського стилю як дерев'яні, так і цегляні, а також барокові західного типу дзвіниці-вежі, села, подвіря, хати, комори, старовинні будівлі, сцени побуту, фольклорні сюжети...." "Памятки культурні" (на думку Шевченка), пише проф. Курінний, "доки вони стоять - є гордістю народньою, доказом його творчої сили, єрлости. Як-що їх перетворюється в руїну, вона стає актом обвинувачення руїнників.... Чим визначніша памятка, тим сильніше проглядяє на свою голову руїнник і. Памятка переходить у незображену височину... Вона розпадає ненавистю,

вона плямує дикуна-руїнника, робить його ім'я ненавистним. Вона стає євшаном-зіллям для нації.

Ось та фільософська височінь, з якої 30-річний Шевченко дивився на охорону памяток української культури ще в середині XIX століття.

Сам Шевченко писав: "Я люблю археологію, я шаную людей, що присвятили себе цій таємничій матері історії, я зовсім розумію користь від розкопів." Але розуміючи велике значення археологічних праць, особисто Шевченко був надзвичайно привязаний до кількох могил.

Після того, як завдяки головно заходам Сошенка та почасти Григоровича і Гребінки, які зedнали для цієї справи і Жуковського, став Шевченко вільним – почав Шевченко зайняти громі і став ходити до театру не на галерю, а лише до "крісел". "пот почав гарно вдягатися і навіть дозволяв собі купувати дорогі речі (плащ за 100 рублів). Знайомий був особисто майже з цілим "літературним світом" московської столиці і стало перебував у товаристві мистців, вчавшав на забави й вечірки.

Наші "українофили", щоб обернути Шевченка в "мужицького" (народного) поета – вдягли його в "обовязкового" кожуха "забуваючи" про все згадане попереду, не бажаючи знати того, що поет вже в Академії звертав велику увагу на додержувачні правила чесності й доброго тону та відповідаючий вимогам моди, скромний, але пристойний одяг.*

Коли б Шевченко не був уже перед тим українським патріотом і націоналістом – то замінявши кріпацьку долю на вільне життя в гурті найкращих мистців московської імперії – пішов би шляхом Гоголя, але поет не лише того не зробив, а ще й вертаючися до хати писав: "тяжко батьку, жити з ворогами!"

Таким чином Шевченко перевищав на багато своїх земляків-письменників своєю національно-політичною свідомістю, своїм знанням життя, відсутністю будь-якого московофільства, своїм розумом і, звичайно, своїм поетичним гeniem, не стоячи нижче від попередників свою освітою. Він був чи не піршій освічений українець, а не "україnofіл". Але саме тому яким же самотним він був, не лише серед чужинців, але й серед освічених українців! За те він не переживає періоду "учеництва", наслідування попередників на полі літератури. В творах Шевченка не лишалося будь-яких слідів впливу травестії Котляревського, чи його наступників. Твори Шевченка, цього "плебея" і кріпака з походження, виріжнялися своїм гристократизмом духа і були вільні власне від тих вульгарних образів і висловів, якими захоплювалися плебейські душі україnofілів шляхецького походження!

* Див. "Примітку ч. 2" в кінці книжки.

Але Шевченко, як про це свідчать кілька поезій, присвячених старійшим українським авторам, хоча був добре знайомий з творчістю своїх попередників, і власне вона певно зміцніла його бажання писати українською народньою мовою, а не мовою Сковороди, проте, повторюємо, не був ніколи під впливом творчості попередників. У 1838 році так він оцінював значення творчости Котляревського:

"Будеш батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть".

Гребінці присвятив Шевченко свого "Перебендю" і звернувся дужим силу почування і прегарним формою віршом "До Основяненка". Авторові "Українських мельодій" - Н. Маркевичу, що пізніше видав п'ятитомову "Історії Малоросії", рівнож присвятив поет вірша Шевченко, отже, читав твори тих авторів, але не підпадав під іх вплив, бо стояли вони, під оглядом національної свідомості, далеко позаду. Можна говорити про спільність мотивів, взятих з народної поезії, навіть про вплив деяких окремих образів, хоча би поезій Марковича, що запліднивши уяву Шевченка, спричинили появу тих чи інших творів, але не про наслідування. Натомісъ, напр., хоч би Гребінка, лишив нам деякі твори, на яких виразно позначився вплив Тараса Шевченка.

Все, коротко згадане нами попереду в більшій чи меншій мірі вплинуло на творення поетового світогляду, яким він так відріжняється на тлі своєї (і навіть не своєї!) сировини сучасності.

VI. ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ В ДЗЕСКАЛІ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТИ ТА ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ НА НЬОГО "ІСТОРІЇ РУСОВ", БАНТИШ-КАМЕНСЬКОГО. Г. МАРКЕВИЧА.

Перед тим, як дати відповідь на поставлене вгорі питання, мусимо коротко зясувати, що саме слід розуміти під означенням "вплив", бо, безперечно, наші "українофіли" спекулювали на неправильному розумінні читачами, цього слова.

Щоб зясувати стисле значення слова "вплив", звернемося до прикладу.

Яку б працю, що має до діла з обчисленнями й математичними висновками ми не взялися б аналізувати, в кожній можемо знайти безліч доказів того, що автор ії добре знав "таблицю множення" і подавав те, що відповідає тій таблиці. Чи маємо ми підставу казати, що всі ті автори були "під впливом" таблиці множення?

Безперечно - ні! Автори лише користувалися таблицею множення так, як могли, в разі потреби користуватися таблицею логаритмів. Коли б у

таблиці льогаритмів трагілася друкарська помилка, яку математик не мав би нагоди чи змоги ствердити, він прийшов би до помилкових висновків, а все-таки це не було б доказом жодного "впливу" на нього тих таблиць.

Про "вплив" ми говоримо лише тоді, коли стверджуємо, що хтось приймає погляд якогось твору за свої, бачить події в тому ж світлі, що й автор твору, під впливом якого перебуває наш автор (чи читач) або ж наслідує методи, форму чи щось інше питоме твору чи особі, яка "впливає".

Можемо, отже, говорити про вплив, напр., писань Плютарха в тому випадкові, коли якийсь інший історик, що писав після Плютарха: 1) намагався б писати "як Плютарх", 2) маючи інші праці, що інакше передавали б факти та інакше наслітловали б події, сліпо йшов би за Плютархом і, нарешті 3) коли мав можливість перевіряти Плютарха і з тій можливості не хотів користати, беззастережно вірячи Плютархові.

Однак, не може бути мови про "вплив" у тому випадкові, коли б письменник, що жив по Плютархові, не був істориком, не займався жодними історичними дослідами й цілком для інших цілей (для поетичної творчості) потребував відомостей про історичні події, відомостей, що іх подавав лише Плютарх.

У цьому випадкові можна лише говорити про "використання", подібне до використання таблиці множення, чи таблиці льогаритмів, чи енциклопедичного словника.

Зясувавши так, що ми означаємо словом "вплив", передходимо до поставленого вгорі питання.

За тих часів, коли Шевченко почав творити, поза численними козацькими хроніками та "літописами", якими міг він користуватися, єдиними працями загального характеру, що обхоплювали цілість були: "Історія Русов" та "Історія Малої Росії" Бантиш-Каменського. Не маємо жодних вказівок на те, що Шевченко, починаючи писати свої твори, вже читав "Історію Русов", яка кружила в рукописах серед української шляхти і щойно в 1846 році видав її друком Бодянський, а Шевченко свої перші історичні твори почав писати перед 1840 роком.

Звичайно, ми можемо припускати, що Шевченко все ж читав цю "Історію Русов" ще в рукопису, бо, хоча б у "Примітках" до "Гайдамаків" він, згадуючи деякі факти, покликається на "Історію Русов" Коніського.

Але тут слід нагадати, що перше видання "Історії Малої Росії" Бантиш-Каменського вийшло ще в 1822 році. Та Шевченко певно читав уже друге, значно змінене, видання "Історії Малої Росії", яке вийшло в 1830 році, а в ньому наводив автор цілі сторінки з "Історії Русов"

"Історія Малої Росії" Б.-Каменського була написана на основі "Історії Русов" та нечисленної історичної літератури. Що-до величезного впливу "Історії Русов" на Бантиша-Каменського не може бути сумнівів, тим більше, що автор "Історії Малої Росії", як і автор "Історії Русов", був завзятим московофілом - ворогом української самостійності і всіх самостійників у минулому.

Писана (як і "Історія Русов") московською мовою "Історія Малої Росії". Бантиша-Каменського не лише була присвячена автором "Всепресвітлішему державнейшему велікаму го сударю Ніколаю Павловічу", не лише в тій присвяті говорилося, що "Малоросія доселе не імела подобнаво деепісання на отечественном языке", але була московофільською під кожним оглядом.

У своїй передмові до цієї "Історії" автор запевняє, що початкова історія України була наче б то "тесно связана" з общою отечественною, а потому наступило на його думку "отторженіе" (відірвання) "Малої Росії літовцам". З народи притуплення одного "інострannого історика", що усунення Многогрішного сталося за участю московського уряду, пише Бантиша-Каменський таке: "Мог лі цар Алексей Михайлович скритим образом на пагубу подданово действовать, когда все деянийі сево-государя оінаменовані іскренностю і правотой? Нé им лі не сколько лёт стторгаеми билі усиление просьби о прісбіедіненії України к Російской Державе?" (стор. 288).

І такою "Історією" мусив користуватися Т. Шевченко, бо іншої не було! Може бути, що в 1839 році познайомившися з Маркевичем Шевченко познайомився частинно з його рукописом "Історія Малоросії"**.

Наш поет не мав жодних підстав не вірити в правдивість подаваних тою "Історією" фактів і не міг припускати, що в ній є аж так багато вигадок. Тому Шевченко базує свої власні погляди на подаваних цієї "Історією" фактах, але, як побачимо далі, не приймає ані поглядів автора "Історії", ані його насвітлення подій, власне в царині московсько-українських відносин.

Не одну вигадку, подану "Історією Малої Росії" або повторену нею за "Історію Русов", прийняв Шевченко за відповідаючий правді опис подій, але це за тих обставин не свідчило про будь-який вилив тих праць на нього, бо якими вже казали, інших джерел не було, оцінках осіб і подій у тих авторів була цілковито інша, ніж у Шевченка.

Наші "українофіли" і численні відмінки сучасних мос-

* Вже по повороті з заслання зібрав Шевченко бібліотеку в якій були майже всі тоді відомі джерела і праці з української історії.

квобілів приймали і приймають самі власні насвітлення московсько-українських відносин (очевидно з коректиками, що відповідають добі) як "Історії Русов", так і "Історії Малої РОСІЇ", а тому, з одного боку, з запалом захвалюють пропагандистсько-становий "патріотизм" автора "Історії Русов", а, з другого боку, намагаються всіма способами підеконати загал в тому, що наче б то Шевченко перебував під величезним впливом "Історії Русов"*

Саме тому спробуємо далі відмітити, в чому збігалися твердження поета зі згаданими джерелами, а в чому - розходилися цілковито. З цією метою спинимося по черзі на тих творах Шевченка, в яких він згадує наше минуле, або про нього пише.

Перед тим, однак, мусимо підкреслити, що Шевченко прийняв за безсумнівну істину вигадку московських істориків, яку прийняв теж автор "Історії Русов" та автор "Історії Малої РОСІЇ" і яку ніхто тоді не заперечував, а саме, що наче б то "історія України була початково "тесно связана с об'ємом" (спільною) отечественної".

Ця вигадка не лише шілий князівський період нашої історії всупереч правді робить "спільним періодом", не лише робить московську імперію спільною "батьківщиною" ("отечеством"), а московську мову той імперії - "атечественним язиком", але й сам український народ робить покручем низводу московського, покручем, який зявився в наслідок "отторження Малої РОСІЇ літовцями", а тим самим робить цілковито узасадненим намагання, хоча би большевицької Москви шляхом "воздільнання" (це б то поновного зedнання), усю ту справу "ліквідувати", як важкий сон.

Шевченко не мав даних щоб заперечити або відкинути цілу ту вигадку, вигадку надзвичайно шкідливу для відродження українського народу тому, що, не будучи істориком, не студіював і не перевіряв джерельних матеріалів, а тим самим ні змоги довести москвинам і "малоросам" усієї тенденційності та неузасадненості твої вигадки.

Дивуватися Шевченкові не можемо хоч би тому, що і досі покутують у нас ці вигадки і досі наші москофіли підтримують неясність у цій справі. Так напр., в так зв. "Енциклопедії Українознавства", виданій Н.Т.Ш. на еміграції, проф. Оглоблін пише на стор. 409 про істновання окремої групи "східних словян", а п. Василенко-Полонская "обеднус" всупереч правді всі ті ж "східньо-словянські" племена в одній державі під владою Олега (стор. 412). Так не лише промовчується факт, що вже в У-УІ віках існувала окрема група українських словянських племен", що згідно з відомостями літопису та ж група обедналася в одну державу під владою

* Див. Примітки. "Примітка ч. 3."

кіївських князів і що московські племена (та московсько-фінські землі) були захоплені кіївськими князями і то захоплені не відразу. Предки москінів не хотіли належати до Київської Держави і українським князям доводилося тому їх усе на ново підбивати (походи 912-913 року, 964-966 років, 982 року і 1080 році),

Таким чином, щойно за Володимира Мономаха були, після приборкання вятичського князя Ходоги, остаточно втілені до Київської Держави московські землі, але не минуло й сімдесят років, як москвили, під проводом вже обмосковлених князів кіївської дічастії, здобувають уперше Київ. Київ однак в 1149 році визволили, та в 1153 році москвили його знову опановують, щоб вітатити в 1157 році. Нарешті в 1169 році вони знова здобувають Київ і тим разом нині є і розграбовують цілком. Татари, яким приписують московські історики знищення Київської Держави, в дійсності того не доконали, бо коли вони здобули Київ — Київ уже не був столицею — тільки провінціальним містом, що належало галицько-му князю!

Ta про це все наші історики і згадана "Енциклопедія Українознавства" мовчать, а "Енциклопедія Українознавства" твердить, що Київська Держава була спільною державою, яка "роздалася" на дрібні князівства (стор. 422-424), а ії "занепад" завершила татарська навала".

Щоб все виглядало тим-перекличівіше, на стор. 428 заливяє ця ж "Енц. Українознавства", що навіть Юрій I, король Галицько-Волинської держави, титулувався "королем Малої Русі" хоча на тій же сторінці вміщені копія печатки цього короля, на якій не має й згадки про жодну "малу" Русь, тільки про Русь взагалі!

Наведені для зясування справі цитати з сучасного видання, цілковито зясовують, чому Шевченко за своїх часів не міг виступити проти фальшивих тверджень "Історії Малої РОСІЇ" або "Історії Русов" про спільність князівського періоду, не міг навіть піддати їх під сумнів! Цим пояснюється, що Шевченко, присвятивши стільки своїх чудових поезій історичним темам з козацького періоду, не написав ні одного твору з життя нашого народу за панування князів і навіть не згадує про ті часи, так, як би їх взагалі не було.

Першим твором Шевченка на історичну тему була поема "Тарасова ніч". Загальна характеристика відносин, що панували на Україні взята з "Історії Малої РОСІЇ" стор. II6-II7, де всчи подані за "Історією Русов". Однак притягли погляд козацького, очоленого Тарасом Трясилом, "Історія Малої РОСІЇ" пояснює так: "...строжіше вострішено Козакам тревожіть мір неверних. Сіє последнее средство... лішіло отчайних людей,

к грабежам і убійствам прівикшіх, главнаво істочника іх существування, послужило во вред Польше. Запорожці вишли із повіновення, умертвили своєво Предводителя, ізбрали другово - Тараса Трясілу" який і рушив на поляків (стор. I78-I79). Перебіг повстання подає "Історія Малої Росії" за "Історією Русов". Таким чином Шевченко відкинув пояснення подане "Історією Малої Росії", а взяв лише опис подій з "Історії Русов".

Шевченко, не маючи інших джерел, оповідає про той бій з тими ж фактичними помилками, які були в "Історії Малої Росії", але вся вражуюча сила цієї поеми не в описі подій, тільки в тому настрої який вона створює у читача.

Саме в цьому і є Шевченко наскрізь оригінальним.

Він хоче цим твором збудити почуття національної гордості, а заразом і палкого протесту проти того, що нині "над дітьми козацькими поганці панують". Тоді, коли наші патріоти постійно святкують дні найбільших наших поразок, - Шевченко спиняється на змаганні, з якого наші предки вийшли переможцями. Шевченко хоче нагадати своїм сучасникам про часи, коли наші предки "панували", це б то були справжніми господарями своєї долі, про часи, коли існувало козацька держава.* Слова "не вернеться", "та більше не будем" мають викликати у читача найгострійше заперечення, заперечення чином. Для того власне Шевченко так гостро ставить питання, де та держава ("доля-воля, бунчуки, гетьмані") "поділися" (де поділось? Ізгоріло?) і тому, що він сам чекає пристрастно того "заперечення" читачів, він не дає відповіді на поставлене питання, лише каже: "мовчати гори, грає море, могили сумутої".

З цією ж метою, показавши в поемі, як зі ще гіршого, здавалося б, поневіряння, з гіршої неволі, визволились козаки і перемогли своїх гнобителів, Шевченко ще раз повторює "Було колись - панували та більше: не будем, тії ж слави козацької повік не забудем". Той же, хто справді "повік не забуде" "козацької слави", той піде на нову боротьбу і осягне нову перемогу, цим разом вже над москвинами, що є тими "поганцями", кажучи словами Шевченка, які "над дітьми козацькими" панували за Шевченка і панують нині.

Як бачимо, "Тарасова ніч", яка за задумом Шевченка, має викликати бажання визволитися з-під панування "поганців", у жодному випадку не свідчить про вплив на Шевченка тих авторів, які з захопленням хвалилися своєю вірністю і "вірністю" дітей козацьких власне тим "поганцям"! Автор "Історії Русов" уважає за смертельний гріх всяке "вбивство" (на війні!) москвина та підкреслює своє з ними "єдиномисліє братське", а Шевченко - обурюється тим, що над дітьми козацькими, дітьми славного народу панують нині такі "поганці"!

* Де діяли козаки - там була лише їхня влада.

У слідуючому творі ("Іван Підкова") Шевченко знова підкреслює, що наші предки "вміли панувати" (так як - "вміють" тепер "добре ходити в ярмі"), і тому "здобували і славу і волю". Це має жодного значіння, чи був Іван Підкова, чи був під його проводом похід на Царгород, а має істотне значіння, що хоча тоді "в Україні лихо танцювало" і "жубра" мед-горілку "поставцем кружала", проте "було добре жити на тій Україні" бо тоді наші предки самі "вміли панувати".

Оповідання про похід на Царгород за козацькою думою про Івана Серпяту, має лише нагадати читачам про сміливість, залізну організацію і воїнничість предків того "внука", який тепер "косу несе в росу", і не сниться йому, що й у нього можуть, як в того Яреми, "вирости крила"!

Однак твір Шевченка "Іван Підкова" навіть не має нічого спільногого з описом дій "Підков" чи в "Історії Русов" чи в "Історії Малої Росії" Бантиш-Каменського:

Подаємо для порівнання відповідні уривки з "Історії Русов" (переклад 1955 рік) і з "Історії Малої Росії" Бантиш-Каменського вид. 1842 р.

"Історія Русов" подає такі відомості: "... Року 1579 обрано на гетьмана з поковників Павла Підкову. Він був породи волоської, з фамілії князів або господарів тамошніх. Довгочасні заслуги його військові малоросійському і визначні подвиги в діях воєнних дали право на те обрання". Далі оповідається про похід на Букарешт та те, як його обрали на господаря, як він відпустив усе своє військо "в Малоросію", а його тоді наче б то вбили підступні бояри.

Бантиш-Каменський "Історія Малої Росії" (стор. 124-125): "Некто Іван, родом Волох, видававшій себе за брата ... господаря Іоанна.... славний сілач ломавший в руках подкови і для сево прозваний Подковою, желал овладеть Молдавією, тщетно іскаль помоші у погранічних Командантов Польських - он нашъол ейо у Козаков. Угрози Поляков... воспрепятстввали Шаху немедленно начать брань в пользу Подкови"... Далі описується, як аж в осені, користуючися нічною темрявою, козаки разом з наянятими поляками вдерлися в Молдавію й хитростю здобули перемогу. "Ідкова мав опанувати Ясси. "Мог" долго владичествовать, но по прошествії місяця не доверяя тамошнім боярам, возвратілся в Польшу" де його й мав покарати смертью польський король Батори.

В "Історії Малої Росії" подано ім'я Підкови - Іван. Як бачимо: крім самого імені - більш нічого не взяв Шевченко і з цієї історії, а з "Історії Русов" не скористався цілком.

Ця поема, як бачимо, ні своєю ідеєю, ні навіть фактичними даними не нагадує нічим згаданих "Історій".

Хоча поезія "До Основяненка" не є історичною поемою

і взагалі не розгортає жодної історичної теми, а проте вона як найтісніше повязана з двома попередніми творами своїм основним настроем і своїми ідеями.

В цьому творі рівно ж поет ставить наголос на часах, коли українці "панували", описуючи, як ціла Україна ("очерети", "чайка", "могили") питается за своїми сміливими синами, питается, де вони "панують, бенкетують", щоб болюче вдарити по серцю словами "не вернуться" сподівані, не вернеться воля... не встануть гетьманни", і "не покриють Україну червоні жупани", тільки навпаки та пішно, вдягнута за Гетьманщини Україна тепер "обідрана, сиротою" важко плаче на втіху "лютому ворогові, що сміється", це б то - москалям.

Цей разючий контраст має викликати обурення, а не резигнацію, бо ж ніхто не повірить, щоб Шевченко думав, немов справді "не вернеться воля!"! Ні! він власне тому, що глибоко вірить у відродження своєї Батьківщини, хоче тими пессимістичними відповідями збудити в українському серці обурення і гнів. Тому у нього виригається тут же погрозливе "Смійся, лютий враже, та не дуже..." Нам ясно, що коли "слава" розкаже, "чий правда, чия кризда і чиї мі діти", - то й ті діти повинні почати боротьбу за свою спадщину. Тому й Шевченко далі звертає мову на те, що й він би "поборовся з москалями", коли б не опинився на чужині в Московщині, де "кругом чужі люди". Йому "тяжко жити з ворогами", а ще важче боротися з ними самому, одному, і тому він з глибокою тугою говорить про можливість і закінчити життя, лігши "в чужу землю в чужий домовині!"

Як бачимо, ці настрої, як і настрої, що ними просяжнуті дві попередні поеми, не мають і не можуть мати нічого спільного з настроїми автора "Історії Малої Росії" чи "Історії Русов".

Адже ж провідним мотивом, що виразно і яскраво наголошує і "Історія Русов" і "Історія Малої Росії" є спеціальна симпатія й почуття єдності, що і ніщо не може порушити і вірність "Обладателям Росії" - це б то московським царям.

Слідуючим з черги твором на історичні теми була поема "Гайдамаки".

Переходячи до "Гайдамаків" Шевченка, не можемо промов'чати видане Йопиком в Канаді ілюстроване видання з відомими ілюстраціями Сластьона. Не можемо промов'чати не лише тому, що воно свідчить про низьку культуру видавців, які відважилися скалічену копієстом-графіком (жахливе, здеформоване ліве око, здеформоване чоло, "вимальовані" кожна інакше брови, ніс, на якому вискочила з лівого боку гуля, а ліва ніздра відповідає трічі меншому носові, наоливлене і скручено в шнурі волосся і т. д.), що є копією автопортрету Шевченка,

подати, як "портрет Шевченка - Івана Кейвана*", але й тому, що до нього додана "Передмова", яка виявлює або цілковите нерозуміння творчості Шевченка, або... намір принизити і зневіднити геніяльного поета!

Автор тої "Передмови" робить з Шевченка крутія, що пише не те, що думає, і безнастінно переживає "потрясення" й "кризи". Автор тої "Передмови" сам певно не читав "Історію Русів" і тому, вірючи єфремову та Дорошенкові, робить з неї "улюблenu лектуру Шевченка", яка мала його привести до національних "державницьких" ідей!

Ворогом України на думку автора передмови мав уважати Шевченко (всупереч усьому, що він писав!) - не московський народ, - тільки "російський імперіалізм", але наче б то... "не наважувався проти нього виступати"! Чому? Буцім тому, що "вдячність своїм визвольникам-росіянам... напевне гамувала Шевченка". Не менше мав, як запевняє нас автор тої нещасливої передмови, Шевченко боятися "знищити свою мистецьку кареру" і нарешті... зі страху, бо на думку того ж автора, який дуже спрошено пояснює не конче вже певні слова Мартоса, що Шевченко наче б то боявся видавати свої поезії книжкою, щоб... "не побили за них"! Ці слова мали би бути виявом страху перед владою!

Далі читаемо в передмові, що боячися "попасти в конфлікт з тодішньою жандармською Росією" (а хіба всяка "інша Росія" була б лішшою? Р.З.), став Шевченко остерігати (!) земляків, щоб не згадували минулого, "бо щоб не почули"... Цей оригінальний "звеличник" Шевченка запевняє тут же, що поет давав таку пораду (подамо дослівно): "Очевидно, щоб не почули москалі, бо побуть, а то й знищать за зраду отечества... треба тому "гнутися мовчки, усміхатися, щоб люди не знали, що на серці заховане"... Таким моральним зером пробує передмова до Йоликового видання "Гайдамаків" зробити великого поета, хоч він виявив виняткову гідність під час слідства.

З наведених причин запевняє той же автор "Передмови", мала б "рання поезія" (звичайно - обовязково "романтична") бути "позбавленою всякого гніву і актуальності", бо "поет не зважується поставити крапки над "i". На думку автора передмови в поемі "Катерина" ні про що не говориться більше, як про "звірський вчинок" біфіцера, що "звів нещасну українську дівчину" і Шевченко зі страху наче б то "вмисне не надає поемі політичного характеру", далі всюди знаходить той

*Прийнято в цілому світі, що копіст - не підписує копії. Напр. зроблена олівцем копія з олії "Запорожці" Репіна - друкується з написом "Репін, Запорожці", а ім'я копіста не згадується.

автор лише непомітні "натяки" на національні відносини. Нарешті доходить до того, що запевняє, немов Шевченко зі страху, "знаючи" наче б то, що москвинахи скопили Гонту I) "свідомо це промовчав", 2) взагалі "в примітках і передмові просто відгороджується від гайдамаччини та засуджує її і 3) Шевченко пише, що "гайдамаки - це злодії" і "розвбійники". Таке поступування Шевченка", як твердить автор, "свідома спроба... врятувати себе від царських переслідувань".

Лишаючи на боці питання, чи автор тої "Передмови" написав її "свідомо" бажаючи втоптати в багно великого поета, чи зробив це "несвідомо", мусимо ствердити, що Шевченко був не лише відважним, але і навіть необережним. Він не раз читав свої революційні вірші людям цілком відмінних і навіть воюючих Україні поглядів, тому його не раз остерігали знайомі і навіть у листі остерігав його в цій справі своїх поета - В. Шевченко.

Треба признатися, що навіть московські большевики не важаються так спотворювати поета і його твір, як це зробив автор тої "Передмови". Саме тому, що це "наукове" еміграційне видання - ми, переходячи до розгляду "Гайдамаків" мусили спинитися над цією "Передмовою" і остерегти перед тими фантастичними вигадками її автора.

Спробуємо після цього невеликого відхилення від теми, можливо коротко і вичерпуючи зясувати собі: що саме в дійсності хотів сказати Шевченко своїми "Гайдамаками" і чи можемо ствердити інаявність "впливу" на поему "Історії Русов"?

Матеріалом, що ним користувався Шевченко, як різьбар глиною, при писанню "Гайдамаків" були: 1) оповідання поетового діда і оповідання старих людей про коліївщину, 2) кілька дрібних (і то найчастіше помилкових) "фактів" з "Історії Малої Росії" та "Історії Русов" і 3) народні пісні.

Написав Шевченко цю поему в тому періоді своєї творчості, в якому мав би він захоплюватися козацтвом, як "романтичним минулим", та ідеалізувати минуле. Чи справді можна уважати "Гайдамаки" продуктом захоплення романтичним минулим, побачимо далі, розглядаючи твір.

Віршована присвята В. Григоровичу єного роду "Передмовою" до твору і в ній знаходимо відповідь на кілька засаднічих питань, відповідь в якій шире й гостре слово переплітається зі словами іронії й гіркого сарказму, а то й глум.

Починає поет з того, що все на світі є нестале, "все йде, все мінає", а до чого прямує світ - того ніхто не знає, але над все інакшим світом все сіянимуть ті ж зорі. Сонце та місяць будуть сяяти над нашими дітьми так, як сяяли кілька тилячоліть тому. Та не тільки вони і не тільки душа людська вічно існуватимуть, але існуватиме і творчість, мистецькі

твори також житимуть у віках. Тому Шевченко далі пише, що "безславніому тяжко цей світ покидати" - і він хотів би слави, хотів би жити в своїх творах, у згадках нащадків. Отже наче б то з цією метою пише наш поет і свій твір - "Гайдамаки" та публікує його, бажаючи, щоб у той час, коли сам поет мусить страждати на чужині - бодай його твори могли жити в українських серцях на любій його серцю Україні.

Поет хоче вірити, що українці широ приймуть його твори і поставляться до них прихильно, а не так, як люди, які оточують на чужині поета. Ці чужинці (москвани) коли "їх пустять в хату", то тільки щоб поглузувати з, як їм здається, "темного мужика". Та при цій нагоді поет сам глузує з тих "письменних і друкованих", які властиво з "ученим виглядом" вірзуть дурниці.

Шевченко не береться наче б то з ними дискутувати, вдаючи зі себе покірного неука, який наче б то згоджується з усім, кажучи "треба слухать.... як письменні начитали". І тут же ставить собі питання, що ці мудрі знавці скажуть про "Гайдамаків"? Поет наче б то передбачаючи "критику" ріжніх Бєлінських, тут же відповідає на своє питання: "поглузують, покепкують тай кинуть під лаву". Ця вдавана "покірність" - сповнена іронії за якою криється прихований глум автора свідомого своєї сили і вартості свого твору.

Шевченко прекрасно розуміє, що московські та обмосковлені інтелігенти, й взагалі загал, поставляться так, як він пише в першу чергу тому, що твір писаний українською мовою, яку вони хотіли б уже бачити тільки серед "мертвих" мов ("мертвими словами"). По друге, - герой творів не князі, королі чи члени еліти - тільки якийсь Ярема "у постолах", по третє - на їх думку "од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталось". Чи ж можна отже хотіти такими неактуальними темами здобути славу, якої наче б то прагне поет!

Та у відповідь на їхню пораду заняться темами, які цікавлять усіх, творити поезію сальонову, оспіувати кохання, близкучі мундири військових і т. п. поет насподівано переходить до наступу і відповідає рішучо й категорично: "Кричіть собі! Я слухать не буду та й до себе не покличу: ви - "розумні" люди, а я "дурень". У цих повних сарказму словах криється прихований глум людини, що стоїть значно вище за тих "розумних" і глузує з їх зарозуміlosti.

Але ця "присвята", яку ми повинні вважати єдиною властивою передмовою до "Гайдамаків", була одночасно і відповіддо на голоси московської критики (1840 р.) з приводу деяких попередніх творів Шевченка. Та критика мала на меті, підкреслюючи хист поета, а одночасно "співчутливо" глузуючи з

"невластивої" мови творів, якою він пише, спокусити Шевченка видивом можливої слави піти шляхом Гоголя і почати писати по московськи.

І ось поет глузує з того, що ті "письменні, дрюкова-ні" хочуть щоб він "по нашому" (по московськи) розказував "про свої гетьмані", а не "мертвими словами". На це відповідає поет, що його "слава" є в тому, щоб жити в створеному силою поезії світі, не менше живому за дійсний і, дякуючи тій критиці "за раду лукаву", заявляє: "буде з мене, поки живу і "мертвого" слова". З окрема була ця "присвята" відповіддо на нахабний напад Белінського (з нагоди появи "Ластівки") на українську мову і культуру*.

Порада від імені тих "дрюкованих" поетові співати "про Парашу - радость нашу" була надзвичайно влучним ударом по Белінському, який не раз захвалював і московську макулатуру, а з окрема - повість Полевого "Параща-сібірячка". Це був повний глибокої іронії глум над тенденційною оцінкою "непомильного божж" московської демократії.

Белінський, безперечно, зрозумів і "до кого леться" що в цьому вступі до "Гайдамаків" підкреслив Шевченко своє тверде принципове рішення творити українською мовою, творити власну українську національну літературу і тому по виході "Гайдамаків" накинувся на них з оскаженінням.

Поет отже, заманіfestував нечуване тоді, навіть серед "українофілів" принципове небажання вживати московської мови.

Щоб усвідомити всю важу того, мусимо нагадати собі, що П. Куліш, якого нам П. Зайцев представляє, як "українця цілком новітнього типу... справжнього українського патріота" два роки пізніше (в 1843 р.) видав свій написаний московською мовою історичний роман "Михайлло Чернищенко ілі Малоросія 80 лет тому назад". Перші ж розділи історичного роману "Чорна Рада" видрукував П. Куліш в 1845 р. рівною московською мовою в місячнику "Современник", а писав його з метою довести безперспективність українських державницьких стремлінь.

На тлі згаданих поглядів тодішніх "українофілів" "вступ" до "Гайдамаків" і самі "Гайдамаки" були подією виняткового значіння і викликали скаженну злість як самого Белінського, так і решти московських критиків, які тепер вже сконцен-трували її на творах поета та на його особі. При цій нагоді слід рішуче відкинути типово "драгоманівський" метод вибілювання москвинів, щоб природна реакція українців не зміцнювала українського націоналізму. Цей метод полягав у тому, щоб у всіх антиукраїнських кроках обвинувачувати самих же українців. Цей власне "метод" стосують модерні "шев-

* див. Примітка ч. 4.

ченкоознавці", запевняючи (без доказів), що ті критики були "українського походження".

По цій відповіді Шевченко розгортає перед нами бліскучу картину того, як оживає минуле послушне натхнення письменника, стає мов дійсності і поет, серед того живого минулого забуває про чужину, про чужу й ворожу "сучасність" і вірить, що його "діти" ("Гайдамаки") таки "будуть панамі". Довкола поета послушна його творчій уяві ожива батьківщина в цілому, з минулим і сучасним, даючи поетові те, що дорожче йому за гропи і за славу перед чужинців. І тут Шевченко знова говорить з притиском: "спасибі вам за раду лукаву! Вуде з мене поки живу і "мертвого" слова". Так декларує Шевченко виразно своє рішення творити українською мовою, хоч би ці "мудрі" і уважали мертвую.

Далі йде "Інтродукція", яка коротко змальовує відносини в польській державі. Ця "інтродукція", як подає сам Шевченко, написана на основі відомостей взятих або з "Енциклопедичного лексікона" т. 5, або з праці Бандке "Хistorія крулевства польського" т. 2, таким чином про "вильв" на цей розділ "Історії Малої Росії" або "Історії Русов" не може бути й речі.

"Према", звичайно дисаний на основі того, що чув і знав Шевченко особисто і жодні "джерела" для цієї частини поеми не були потрібні. "Конфедерати" і "Титар" написані рівною мірою на підставі тих оповідань, яких стільки мав нагоду чути Шевченко, як він це зрештою й сам пише в примітках.

Щойно пишучи "Свято в Чигирині" використовує тут поет "Історію Малої Росії" Бантиша-Каменського, але використовує беручи з тих творів тільки відомості (що не завжди відповідають правді), які на щастя в компонуванню цього розділу грали досить невелику роль. Звертаючися до гетьманів має знова Шевченко зіставленням часів колишньої державності, часів, коли в столиці України на помах гетьманської булави "кипіло" море козацького війська, перед яким само "лихо міло", з часами московської неволі, змусити серця запалати образом і обуренням. Адже ж тепер перед нами є тільки "убогі руїни" той "козацької слави", а український народ в московському ярмі не може навіть згадувати того минулого бо й такі згадки заборонені! А проте Шевченко, нагадавши знова про те, що козацьке лицарство обернув ворог у "рабів німіх", яким навіть не вільно мріяти про часи своєї волі, тут же закликає словами "Ну жoch глянем на Чигирин, колись то козачий", всупереч забороні, — згадати те минуле. Приготовлюючи "Гайдамаків" до друку і розуміючи добре, що московська цензура з охотою причепиться до кожного необережного слова, щоб не дати книжці побачити світ — він уникає всіх висловів, які б могли стати причиною заборони. Шевченко намагається висловити свої думки так, щоб не було за що вчепитися і щоб

се ж читачі могли зрозуміти про що мова. Тому напр. він не називає Катерини II, а пише з іронією говорячи про "ножі" що мали бути прислані москвичами, так: "То щедрої гостинець пані - уміла, що кому давати, нівроку ій, нехай царствує! Нехай не вадить, як не чує!" Сучасний читач де-коли робить велику помилку, порівнюючи хоч би подібні "езопівські" вислови зі словами "Сну" чи "Кавказу". Адже ж тих творів і не думав автор віддавати до друку.

Про поляків москвичи не боронили говорити і писати всю правду і тому Шевченко може описувати без жодних неясностей польські злочини.

У цьому розділі поет говорити не лише про намір гайдамаків помститися за ті злочини, але й виразно говорить про далекосяглі пляни провідників повстання "(Залізняк "таке розказує" про Головатого, "що цур йому!" "Кошовим", каже"буде тай годі", а може ще й гетьманом, коли теє").

У цьому ж розділі "благочинний" закликає "Україну ховати" "не дати матері, не дати в руках у ката пропадати"! Чигирин же, цей символ української козацької держави зве він "святым", а далі розгортає страшну картину утисків, що їх зазнає Україна в польському ярмі. І тут же закликає до повстання, до продовження діла, недокінченого прадідами. Поет, вірний історичній та мистецькій правді, скеровує промову благочинного лише пряти поляків, бо ж і гайдамацьке повстання було скероване проти поляків, самі ж повстанці-гайдамаки ще й були певні московської підтримки. Однак, Шевченко ніде не підкреслив цієї наївної віри гайдамаків у московську допомогу, а увага, що дарунок "щедрої пані" є остильки іронічною, що сам автор уважав конечним тут же зазначити: "nehay ne vadit', yak ne chue!" Натомісць вложена в уста благочинному загадка "про праведних гетьманів", про перемоги українського народу, як і натяк у попередньому розділі на сподіванки Головатого, самі штовхають читача до пізнання недоговореної правди, а саме, що й провідники Коліївщини, люди значно дрібніші за таких гетьманів, як Хмельницький, чи Дорошенко, усе ж мріяли про відновлення державності, усе ж ім, хоч і невиразно, мріла в рожевій імлі гетьманська булава. І в цьому розділі підкреслює цю думку Шевченко словами: "Молились широ козаки, як діти широ, не журились, гадали тее..., а зробилось - над козаками хусточки" (був звичай над могилою козака вишати білу хустину).

"Треті п'яні" (назва наступного розділу) малоють нам останні години польського панування на тих землях перед повстанням, а також в ньому знаходимо власні міркування і погляди поета що-до Коліївщини та в ньому ж підкреслена знова з усією силою українська державницька ідея і зазначено його безкомпромісове наставлення до Московщини.

Шевченко в цілому не ідеалізує Коліївщини, бачить її негативні риси, додамо властиві всякому півстихійному народньому повстанню, а саме: хаотичність, жорстокість, брак опрацьованогодалекосяглого плячу. Але все ж повстання відзначалося не лише негативними рисами, а й позитивними, які вмів побачити поет. Тому, з одного боку, пише Шевченко, звертаючися до місяця: "Стратно тобі буде, хоч ти і бачив Рось і Алту і Сену. І там розміллюєш гэ знать за що крові широке море". А з другого боку - тут же: "І день і ніч гвалт, гармати, земля стогне, гнететься; сумо, страшно, а згадаш - серце усміхнеться". Більше того, поет картас тих "унуків" що "їм байдуже - жити собі сікть!"

Поет знає, що власне таких було за його часів багато, і це викликає глибоке обурення поета, висловлене в словах: "Кат панує, а іх не згадають!" Кожному, що хоч трохи читаючи думає, ясно, що "катом", який "панував" за Шевченка на наших землях, була не Польща, а тільки Московщина. В умовах поліційно-абсолютичного режиму, встановленого окупантами-москвинами, з його цензурою - ясніше висловитись в легально друкованій книжці було неможливо!

Треба бути просто засуггестіонаним ворогами Шевченка, щоб писати, наче б то Шевченко закликав земляків, видаючи "Гайдамаків", "гнутися мовчки, усміхатися, щоб люди не знали, що на серці заховане" і сам боявся попасти в конфлікт з тодішньою жандармською Росією" ("Передмова" до видання Йопиком у Канаді в 1954 році "Гайдамаків").

Адже Шевченко ясно пише:

"А унукі? Їм байдуже
Жити панам сікть!
Багато іх, а хто скаже,
Де Гонти могила
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізняка де, душа ширя,
Де одпочиває?
Тяжко-важко! Кат панує
А іх не згадають".

Наведений уривок виключає будь-яку можливість розуміти під епітетом "ката" кого іншого, як лише і тільки московського царя, усібнення московської влади над Україною. Можна або подивляти тяжкодумність московської цензури або записати дозвіл на друк "Гайдамаків" на рахунок не знання цензорами української мови.

Адже ж ясно, що "унуки" гайдамаків - були власні сучасники Шевченка і над ними "панувала" лише Московщина, очолювана своїм царем і ніхто більше.

Кожному також ясно, пошо було саме тоді, коли "кат панує" згадувати про гайдамаків, що з ножами йшли на гнобителів. Рівно ж цілком виразно сформульовано в цьому розділі ту ідею, що за неї боролися Шевченкові гайдамацькі ватахки. Ось ця ідея, висловлена в пісні устами Яреми: "Ожитувуть гетьмані в золотім жупані, прокинеться доля, козак заспіва: "Ні жила, ні ляха! А в степах України - о Боже май милий - блисне булава!"

Як бачимо, це не лише виразно сформульована ідея відновлення української державності, але й ідея націоналістична, ідея "України для українців"! Що не згадано тут москвичів, а лише ляхів та жидів, це було природним, бо ж герой (Галайда) жив у році 1768, це б то в часи, коли Правобережжя (терени, де поширилась Коліївщина) належало до Польщі. За тих часів (8 років перед зруйнуванням Січі) там москвичів не було, отже тому згадано лише про тих небажаних українців чужинців, які тоді обсили ті українські землі. Ця ідея була і видавалася занадто революційною і безкомпромісовою та націоналістичною не лише землякам Шевченка, але й нинішні "українофіли" бояться ії навіть повторювати, замінюючи ті слова під час концертових виступів у цій пісні більш "безпечними" і... безглаздо-безбарвними! "ні пана, ні ката".

Так, як бачимо, Шевченко, всупереч твердженню Ю. Гаморака, цілком виразно інспірював читачеві устами Яреми ідею відновлення націоналістичної Української Держави.

Тут слід підкреслити, що поет у протилежність наставленню автора "Історії Малої Росії" не лише ставиться з виразною симпатією до Гайдамаччини і гайдамаків, але і наділяє їх тими ідеями, які присвічували йому самому.

Розділ "Червоний бенкет" оповідає про повстання, яке протягом одної ночі обхопило цілу Київщину, частину Волині і Полісся, та про героя поеми - Ярему Галайду.

"Гупалівщина" починається описом далішого розгортання повстання і міркуваннями автора про його кривавість. Шевченко стверджує, що те, що діялося на Україні, - "гірше пекла" і ставить питання, "за що люди гинуть"? Даючи відповідь, він спочатку подає властиву причину більшості воєн, а саме: "треба крові, брата крові, бо заздро, що в браті є в коморі і на дворі і весело в хаті". Це - особисте міркування автора зasadничого характеру, а далі він, переходячи до конкретного пояснення того, що діялося на Україні, подає іншу причину. Та причина ("А хто винен? ксьондзи, езуїти"), подана вже поетом за "Історію Русов" та "Історію Малої Росії", і є досить далека від правди, але Шевченко не міг тоді ствердити помилковість твердження згаданих "історій".

Слід ще підкреслити, що Шевченко і не думав "ідеалізу-

вати "своїх" гайдамаків так, як хоч би ідеалізували козаків Маркевич та інші! Навпаки, він описує їх майже "реалістично" і тому в розділі "Червоний бенкет" читаємо про гайдамаків: "І" "діти" (гайдамаки) майнули по горищах, по коморах, по льохах усюди, всіх уклали, все забрали"; або в іншому розділі ("Гупалівщині") : "найшли льохи, скарб забрали, у ляхів кишени потрусили".

У розділі "Бенкет у Лисянці" особливо виразно підкреслений національний, а не соціальний характер повстання словоами: "мов доля карає вельможного і неможного".

У розділі "Гонта в Україні" знова вертає Шевченко до питання про причини людської жорстокості і боротьби і знова пише: "Люди, люди, коли то з вас буде того добра, що маєте?", бо головну причину бачить у людській жадібності, у бажанні загарбати, як найбільше. Так пояснюючи причину загарбницьких воєн, які ведуть в своїх наслідках до явищ, подібних до гайдомаччини та національної боротьби, приходить Шевченко до висновку про вічність війни і пише: "Тяжко глянути, а згадаєш — так було і в Трої. Так і буде".

Таке розуміння воєн і національної боротьби і таке відношення до вибухів народного гніву відріжняє Шевченка, як від його попередників, так і від його сучасників, що мають собі "декоративну" війну рожевими барвами, не помічаючи "другого боку медалі" (пригадаймо Маркевича "весело тогда нам било, сердце ліш вайной жіло... Ви сокрилісь, сокрилісь блаженние годи"). Не менше відріжняється Шевченко своїм мужнім і тверезим поглядом на подібні явища і від наших сучасників, що уважають всякий мир за головну цінність і раді всім жертвувати для його збереження, заколисуючи себе мрією про те, що колись запанує в цілому світі "мир"!

Шевченко засуджує всяку непотрібну жорстокість, Шевченко проти непотрібного розливу крові, але Шевченко свідомий вічності війни і воліє війну з усіма її темними проявами, коли має до вибору між ярмом і війною чи повстанням. Війна, отже, це не "романтична" розвага, тільки щось страшне, але неухильне і гідне пошани, коли вона ведеться во імя святій любові до гнобленої Батьківщини.

Як же це все далеке від тої "ідеалізації козаччини", яка була властива нашим "українофілам", авторові "Історії Русов" та авторам ріжних історій "Малоросії"! З тої "ідеалізації" слішно глузував Шевченко в своєму "Посланні", іронічно повторюючи коротко декламацію тих "ідеалізаторів": "А історія? — поема вольного народу... У нас воля виростала, Дніпром умивалась, у голови гори слала, степом укривалась". Далі ж з гірким жалем каже, що саме ті "Брути і Коклеси" наших ідеалізаторів козаччини — властиво були "Раби,

підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття" (як знаємо, згадачі автори - захоплювалися справді переважно такими постатьми та "їх верностю для общево отечества").

Описуючи напад на Умань, пише Шевченко, що Гонта і Залізняк гукали: "Карай ляха знов" (в площині національний), і щойно приведений польський ксьондз висунув гостро релігійний момент, кажучи: "Ти нас ріжеш, заріж і їх - вони католики". Далі Гонта підходить до справи своїх дітей вже з релігійного погляду, хоча ясно з цілості тексту, що для автора момент релігійний зливався з національним. І Гонта каже: "чом ви ляха не ріжете?", а діти, ті самі діти, які сказали, що вони католики, вмираючи кажуть: "Ми не ляхи!" В цьому власне ціла трагедія! Після цього знова Гонта і Залізняк закричали: "Кари ляхам, кари!".

Тут слід звернути увагу, що Шевченко в цілій поемі ніколи не говорить про помсту, чи тим більше про несправедливу розправу, лише завжди і всюди, які б страшні прояви не прибирає народній гнів, розглядає те все тільки, як "кару", це б то, як вимір правосуддя! Однак він же, як людина об'єктивна, стверджує "Того лиха не було ніколи, що в Умані робилося!"

Шевченків Гонта свідомий того, що він, виконуючи присягу (і тим уникаючи одного злочину), - допускається другого страшного злочину, за якого йому самому не минути кари ("Я дітей зарізав! Горе мені, горе!")... Гонта, "горем битий", вночі потайки знаходить трупи дітей та несе їх ховати, щоб козацьке мале тіло собаки не їли".

Так Гонта з одного боку, зробив тяжкі гріхи, убиваючи власних дітей, а з другого боку, він був виконавцем тої "кари", яка належалася всім, хто був з ворогом, отже і його синам. Жахливі наслідки поневолення поставили батька і синів у становище, з якого не було виходу! Виконавши присягу, Гонта ховає дітей, накриває їх червоною китайкою і каже: "На ту Україну дивіться: ви за неї й я за неї гину".

Гонта свідомий того, що його не буде кому поховати. Але того мало: він свідомий і злочину дітівбиства, а тому просить дітей, щоб вони благали Бога, щоб Бог змилувався над ним і ще на цьому світі покарав його "за гріх цей великий". Далі він їх просить за те, що мусів їх "скарати", вибачити йому так, як він ім вибачає те, що вони католики, і додає до того: "виглядайте, я швидко прибуду. Укоротив я вам віку і мені те буде і мене вбить... Коли б швидче".

Так Шевченко устами Гонти висловлює свою думку в цій справі, думку, яка не вкладається в просту, однобічну оцінку вчинку Гонти. Поет умів у цьому вчинку побачити не лише злочин, але й шляхетний вчинок, який був проявом чогось такого, чого бракувало всім тим "патріотам", що про "отечество"

кричали, а дбали лише про себе і свою родину. Тому Шевченко з гірким жалем пише у вірші до Гоголя, що тепер "не заріже батько сина, своєї дитини за честь, славу, за братерство, за волю України. Не заріже: викохає тай продастъ в різниці москалеві".

Як бачимо з наведеного, Шевченко вмів побачити на-віть у кривавій гайдамаччині не "козацький побут", не "благеніе годи", коли "всьо вайной жіло", а щось високе: віда-ність своїй ідеї, принциповість, вірність громаді і віру в свою правду, не меншу за віру Авраама, що наказала йому підняти ніж на приобіцяного в жертву Богові сина.

Відношення тому Шевченка до гайдамаків в основному позитивне, що видно хоч би зі слів "Епіліогу", скерованих до поетового діда: "Спасибі, дідусю, що ти заховав в голо-ві столітній ту славу козачу". А далі, звертаючися до чита-чів, поет вдруге зве те все, що він оповів, "козацькою сла-вою".

Та помилляється б той, хто думав би, що Шевченко ставив боротьбу гайдамаків на рівні з війнами гетьманів за волю України! Шевченко свідомо в "Епільозі" підкреслив, що гайдамаччина була "залізною силою", це-б-то, що ім бракувало по-літичного розуму, проводу. Мало того, він рівно ж розумів до-бре, що саме тому "посіли гайдамаки в Україні жити, та-не вони його жали". Спровокований рух використала Москови-на для ослаблення Польщі і на шкоду самій Україні. Саме то-му не забув Шевченко тут же нагадати ще й про зруйновання Січі та про тут "мовчанку", яка запанувала на поневоленій мо-сквинами Україні: "Нема правди, не виросла; кривда повиває" ту правду і тому між іншими частинами гайдамаків розійшлася по лісах "із ножем у халяви, жidів кінчати". Власне таке за-кінчення боротьби і кинуло тінь на весь рух і власне тому лишилася також і погана"слава". Запанувала "кривда", але та "кривда" "повиває" ще "правду", яка наче більше перебуває в сповіточку, та згодом "виросте" і тоді настане інші панування.

Зясувавши коротко ідеологічно-національно-політичний характер поеми "Гайдамаки", не можемо не спинитися ще над тими позитивними прикметами твору, які користно його відріж-няють серед творів сучасників поета і дають йому право на почесне місце серед творів світової літератури.

Порівнявши "Гайдамаків" хоч би з Пушкіновою "Полтавою", ми мусимо ствердити, що "Гайдамаки" не разять читача ані та-кою тенденційністю, яка сягає аж до порушення внутрішньої мистецької правди (неузасаднене самою поемою роблення з Маг-зепи мелодраматичного злочинця), ані "розривом" між темою поданою в назві і змістом, ані свідомим грубим порушенням в догоду політичній тенденції історичної правди (Орлик в ролі "ката", зрадник-Кочубей в ролі шляхетної "жертви", божевілля "Марії" і т. д.) Нарешті не знайдемо у видержаних під цим ог-

лядом в тоні впрост кляоичного реалізму "Гайдамаках" , несмачної своїм надмірним гіперболізмом, ідеалізації симпатичних авторові історичних постатей (Петро I в "Полтаві" - "власність, полуміра", "ісполін", який подібно до святого, має не лице, тільки "прекрасний лік" і т. д. і т. д.).

Шевченко не згубив почуття мистецької міри, а коли й порушив у дрібничках історичну правду - зробив це несвідомо, маючи невідповідні джерела.

Власне ті порушення історичної правди ("а хто винен... ксьондэм, езуїти", "Аж ось ведуть гайдамаки ксьондза-езуїта"), помилкову думку, що единими винуватцями польських утисків і жорстокостей були езуїти і ксьондзи - слід записати на рахунок "Історії Русов".

"Історія Русов" твердить, що аж до запровадження Унії в Польщі серед "всех народов Польщі" панував " дух єдінства і братською согласією" і що навіть "Епіскопи обеих глаєній релігій Рімської і Русской, били соєдінени неліцемерним соглашением, братською доверенностю" та виїздячи на короткий час з єпархії, доручали один одному зверхній нагляд.

Стати ж запеклими ворогами поляки й українці мали, щойно тоді, коли "прелат М. Кунінські пріньос Унію". А тоді то навіть нелюдську кару Наливайкові мало "видумати духовенство рімське" згідно з "правиламі священнай інквізіції"!

Чи мали вплив на написання поеми "Гайдамаки" польські революційні видання, а зокрема публікації секції польського "Демократичного Товариства" під назвою "Умань", яке ідеалізувало повстання, як лише і тільки "протишляхетське", а не протипольське" - треба дуже сумніватися.

Щурат у своїй солідній розвідці "Шевченко і поляки" довів обізнаність поета з революційною нелегальною польською літературою, але не довів залежності поета від неї. Аналіза ж "Гайдамаків" показує, що Шевченко розглядав повстання в першу чергу, як повстання антипольське, це б то в площині національній і тим зasadничо ріжнився від усіх згадуваних Шуратом публікацій.

На закінчення наших уваг що-до "Гайдамаків", мусимо згадати ще ту "Передмову", яку навмисне написав Шевченко прозою в тоні майже травестичному і то так, щоб її до-водилося друкувати "по мові", це б то на кінці!

Все вказує, що ця "Передмова" була написана за "порадою": чи не самих українофілів наших, які зігнорувати цілком, видаючи "Гайдамаків" власним коштом і числячи на передплату - поет не міг. Та в самій тій "Передмові" Шевченко властиво глузує з тих, хто такої передмови домагався, кажучи: "хіба діди та батьки були дурніші", а вони ж навіть до граматки (книжечка, що в ній записувалося імена осіб, яких бажав власник її, щоб "поминали" в церкві) давали "предісло-

віс". І поет спішно; наче б то переконаний таким "аргументом", з приховаченою іронією, згоджується: "Так, далебі, так, вибачайте! Треба преділовіє!" Після цього пише поет, що він задумується, як його так скомпонувати ту передмову, "щоб не було і кривди, щоб не було і правди".

По цих міркуваннях поет "стає в позу" і властиво пародіює орну з таких "Передмов".

Власне в цьому далішому ("позбавленому "правди!") абзаці, яко с виразною пародією і е ті слова, що цілком суперечать, її! поет, слова абсурдні і смішні у зіставленні з цілим твором, які так охоче, з поважним виглядом, приймаючи наче б то за "ширу монету", штують наші українофіли і ріжні інші москвофіли. Ось ці слова: "ми одної матері діти... всі ми слогами. Серце болить, а розказуватъ треба: нехай бачать сили й вінки, що батьки іх помилялися, нехай братяться знову - зі своїми ворогами. Нехай... нерозмежованою останеться на віки від моря і до моря слов'янська земля".

Адже ж ті слова не лише практично закликаєть до співпраці з москвинами і поляками, до "братацтва" з ними, але й залучають до обеднання в рамках той же московської держави навіть не на засаді федерації, лише - "нерозмежованості"!

Коли ми зіставимо наведені слова, як з тим відношенням до "ворсгів", яке виразно виявлено в творах, написаних перед "Гайдамаками" та в самих "Гайдамаках", так і з тим, яко позначилося на творах, писаних по них, мусимо прійти до висновку, що ці слова справді далекі від "правди"! Також ж очевидною "неправдою" є й дальше твердження: "нездрукованого і кутикованого нічого не читав" - бо ж навіть із власноручних приміток до поеми самого Шевченка видно, що "читав" і тому на деякі прочитані ним пагані він у примітках покликався!

Впроті же травестичний ток має звертання до "Субскрибентів", що було видрукуване на третій сторінці окладинки, яке є гідним закінченням для той "Передмови". *

Переходячи до наступного твору ("Гамалія") написаного рік пізніше, мусимо ствердити, що він не доводить того, що "Історія Русов" впливала на поета, але доводить, що Шевченко користувався нею, як джерелом. Бажання написати таку поему очевидно викликали народні козацькі думи, до їх козацької віддавна знатав поет, але й захоплювався ними. Є досить козацьких дум, в яких оспівується козацькі вилови чайками із турецькі міста з метою визволити невольників, слави здобути й здобичі навезти. У тих думах згадується часто про бурі на Чорному морі і про відвагу, хитрість та відмінна перемогти невірчих, якими відзначалися наші запорожські лицарі. Була звичайно мова про козацькі морські походи і в

*На вимушеність той "Передмови" вказує й той факт, що Шевченко в 1859 р. готовуши до друку "Ксбзаря" - викреслив ту "Передмову" цілком!

"Історії Малої Росії" Бантиш-Каменського і в творах польських авторів.

Нині ми знаємо з історії, що особливо сміливі походи були в першій чверті ХVІІ віку, зокрема знаємо про надзвичайно сміливу віправу на Царгород у році 1615, коли сам султан міг зі свого палацу бачити палачі руїни передмістя своєї столиці, а потім мусів довідатися, що вислана в погоню турецька флота потерпіла поразку і козаки забрали в полон самого адмірала, турецькі ж галери спалили перед очима турків під Очаковим. Року 1616 - здобули козаки Кафу, а потім знов успішно атачували Царгород. Таким чином, близькучий і високо-мистецький опис козацької морської віправи на Царгород є більш близький до історичної правди, ані ж не один з історичних творів світової літератури, а коли в ньому є недокладність, недокладність цілковито зайва, непотрібна для будь-яких цілей, що іх хотів осiąгнути поет, то "честь" за цю недокладність належить лише і тільки джерелам, а серед них трохи й "Історії Русов", з якої запозичив Шевченко ім'я "Гамалія" (про похід "отамана Гамалії" і там нічого не згадується).

Згадки ж про морські походи часів Сагайдачного, в тому ж на Царгород, були і в "Історії Малої Росії" і в "Історії Русов".

Насвітлення і оцінок питомих "Історії Русов" поет уникнув, бо на сторожі стояло його українське серце і свідомість справжнього українського патріота, що бунтувалися проти рязючого московофільтра обох "Історій", а тим самим і проти будь-якого їх впливу. Та Шевченко жадібно шукав за фактичним матеріалом з нашого минулого, а що тоді не істнувало інших праць, - мусив брати його з тих непевних джерел. Отже "Історія Русов" так "впливала" на нього, як "впливає" енциклопедичний словник на того, що шукає в ньому інформацій.

Переходячи до чергового, написаного після "Гамалії", твору на історичну тему - "Неволыника" мусимо зазначити, що вже Сімович порушував питання про те, чи можна уважати поему "Неволыник" за поему історичну. Розглядаючи твори Шевченка в тій площині, в якій ми розглядаємо, а спеціально бажаючи дати відповідь на питання про правильність або неправильність утертих тверджень наших літературознавців, про вплив на Шевченка "Історії Русов", ми можемо не займатися розвязуванням справи слушності чи неслушності влучування "Неволыника" до творів "історичних". Фактом є, що в поемі "Неволыник" Шевченко уділив досить поважне місце описові події що відбувалися на Україні безпосередньо перед зруйнуванням Запорожької Січі та по її зруйнуванню. Фактом рівно ж є, що в цій поемі дає Шевченко опінку тих подій, висловлюючи

на них свій погляд. З огляду на сказане, ми, розглядаючи питання впливу на поета згаданих попереду "історій", мусимо спинитися і на цій поемі.

Ця поема датована кінцем 1845 року, це б то часом, коли вже міг Шевченко користуватися ще й п'ятитомовою "Історією Малоросії" вже згадуваного тут Н. Маркевича, яка вийшла в роках 1842-43 і яку Шевченко безперечно читав.

Самозрозуміло, що поскільки нас цікавлять впливи тих всіх "історій", - постільки слід зясувати, яке було відношення до Запоріжжя і запорожців у період другого зруйнування Січі з одного боку, "Історії Малої Росії" та "Історії Малоросії", а з другого - нашого великого поета. ("Історія Русов" про ті часи не пише).

Мусимо нагадати, що всі без винятку московські автори поділяли погляд московської влади про конечність зруйнування Запорожжя. Московщина, руйнуючи цей небезпечний для неї осередок українських визвольних рухів, умотивувала (манифест Катерини II.) це тими "аргументами", якими стало послуговуватися всі кольоніальні держави в своїх кольоніях при подібних "ліквідаціях". Не треба й казати, що й "малоросійському дворянству", яке було "ошасливлене" тим, що нарешті Московщина визнала його дворянські права, було "на руку" те, що був зліквідований цей осередок опору, до якого з надією зверталися погляди українського народу. Наслідком того Шевченко міг знайти у Маркевича лише апробату цього остаточного обезброяння України, а в "Історії Малої Росії" - явну ворожість до запорожців. В "Історії Русов" про саме друге зруйнування Січі немає, бо вона кінчается 1769 роком, але те негативне відношення до запорожців помітне.

Відношення "Історії Русов" до Запоріжжя взагалі надто є залежне від обставин. Негативне відношення з найбільшою яскравістю виступає хоч би там, де автор хвалячи одного з кошових запорожських, принагідно висловлює свою думку про запорожців взагалі, словом, що оцінку знайдемо у тому місці, де йде мова про кошового Сірка. Отже, цитуємо дослівно: "Сірко, - всегда удачно воевал і был победителем... но впрочем он был запорожец, сіе есть род шута ілі юрода" (московський "шут" - по напому "блазень", а слово "юрод" пояснює словник Уманця і С-ки, як "дурник", "блазень", ми б пропонували - "пришелепуватий").

"Історія Малої Росії" на стор. 192. т. III. підкresлює, що "Малоросія" - приєдналась цілком до цілості "не пріняла никаково участія в матежних діях Запорожців..." но сохранила непоколебімую верності і любов к Російському престолу".

Оцінка запорожців типова для "Історії Малої Росії" та інших того рода історій: "Запорожци... поднялі оружіє против турецьків (поляков) пролівали кров за веру і отеч-

ство, сверглі тяжкі окови наложнія на них іноплеменникам, возвратілі Державним Обладетелям Росії древнє іх дос-тоянію і ..увенчалісь неувядаемі лаврамі". Але зос-тавши й після того за порогами вони "не заботілісь подо б-но малоросійським козакам ісхітіть із рук іновернаво народа землю Русскую, потому што земля сія соделалася чуждою для сердец' охесточоних грабежам і убийствам.... еслі би они не прінимали к себе всяких бродяг із разлічних народов, как то: Росіян, Поляков, Турков, Татар і даже із отдалюнних крайов: Французов, Немцев, Італ'янцев і другіх іноземцев... то само их общество должно би разрушіться.... моглі лі прі-шельци... скривавшіся под прітврной набожностю гнусное от-вращеніе к православію - іметь какую лібо любов к стране (Ук-раїні) в которой процветало благочестіе с отдалюнних вре-м'он... п'яство і небузданая вольность билі отлічительни в черти характера сево буйнаво і грубаво (неотесаного, бруталь-ного) народа.... воровство, (злодійство), разбой і ізмена составлялі их упражненія ... Но запорожци отлічалісь прімер-ної храбростю".... Странно што сей дікій і свірепій народ... любіл також невінніе увеселенія. Запорожець іграв на бандуре, пріпевал песьні, но песьні сії уподоблялісь жестокому ево нра-ву. Вместо любви і семейства счастія, он воспевал знамені-тия убийства і разбою ево предкам ілі ім самім учіньоніє" .... "Такови билі. Запорожци навлекші потом на себя безпре-станнимі ізменамі праведний гнів Російских Самодержцев" (Бт-Каменський "Історія Малої Росії" том III. вид. 1842 р. стор. 59-60-65).

Як бачимо, і в цьому випадкові ці "нянъки отечества чужого" уважали "чорним" усе, що не можна було повязати з вигаданою "верностю" московській державі і трьом ідеям плеканням за царату: "православію, народності і самодержавію".

Чи можемо дивуватися, що історичні твори Шевченка, а тим більше "Гайдамаки" не могли викликати бажаного поетові відгомону у "патріотів"- типу Бантиш-Каменського, яких вилекала московська імперія і які з виразном нехітто говорили про песьні, які "вместо любви і семейства счастія" хоч і під владою ворожої держави, "воспевали заметніе убийства і разбої", якими уявлялися ім усі військові дії, коли не були вони доконувані в інтересі московському. За те, коли щось розграбували і знищили москвичи подавалося коротко: "город обращон в пепел" (стор. 531).

Нарешті "Історія Малоросії" Маркевича, що в поезії захоплювався декоративним "козацтвом" романтиків, займає в цій справі таке становище "преступленія і разбої запорож-цев.... білі нестерпими в г'осударстві благоустроеном" і тому, мовляв, цариця наказала, без жодного насильства, злі-квідувати це кубло після чого й було видано маніфеста "об

істребленії Запорожської Сечі". За те "Історія Малої Росії" вихвалює Кирила Розумовського навіть за скасування козацької адміністрації та судівництва та привернення судів; що існували до повстання Б. Хмельницького.

Подаемо тут окремі вислови про Кирила Розумовського "Історії Малої Росії", які вичерпуючі засловують відношення 11 автора до згаданого "гетьмана":

"Малоросіянине в полноті мере восчувствовалі попечительное стараніе своєво Предводителя... Імператрица, по ходатайству Графа (це - б-то К. Розумовського) .... разрешила свободную торговлю между Малою і Великою Росією"... (так по-дається про знесення митного кордону, що відділяв Україну від Московщини)... Не мене делает честь Графу Розумовскому другий універсал ім обнародованій... "Малоросіянине", вещал попечительний Гетман... Гетман совершил важнейший подвиг, восстановил суди Земські, Бродські і Подкоморські упічтование Богданом Хмельницким" (касуючи так козацьку управу територію, питому для козацької держави)....

По смерті К. Розумовського, піше Бантиш-Каменський, його поховано у "воздвігнутом із пепла Батуріне. Очевидци і предані свідчать о редкій справедливості, величині душі, пріродном уме, доброте сердца, безпрімерної щедрості, правдолюбії і весільом нраве своє Вельможі" (Бантиш-Каменський "Історія Малої Росії" т. III., вид. 1842, сторінки 185-192).

Як бачимо, оцінка ліквідаторської діяльності цього московського урядовця українського походження є майже така ж ентузіастична, як і "тоже українського націоналіста" - проф. Оглобліна.

Оцінка ж Шевченка була така:

"....Кирило з старшинами

Пудром обсипались

І в царіці, мов собаки,

Патинки лизали".

А тепер після засловання цієї справи звернемося до тексту Шевченкового "Неволиника".

На початку, всупереч твердженню Ефремова, який на часи написання "Неволиника" відносить вигадану зміну поглядів поета на минуле й ролю козацтва ("переглянув свої попередні погляди і багато де-чого поодміновав у них") - Шевченко дали позитивно оцінене часи Гетьманщини, пишучи: "Ще на Україні веселі і вольні пішлились села, тоді, як праведно жили старий козак і діток двое, це за Гетьманщини старої..." Погляд же на ролю Запоріжжя видно з того, що батько Ярили, посилаючи Степана побачити світа та навчитися, як жити, радить йому йти на Січ: "Як Бог поможет - там наїсся всіх хлібів: я іх чимало попоїв", і добі нудно, як згадаю... якож зви-

цаю козацького наберешся та побачиш світа не такого, як у бурсі, а живе мисліте з товариством прочитаєш".

Як бачимо, всупереч усім згаданням авторам, Шевченко дивиться на Січ, як на лицарську школу, в якій можна навчитися і де-чому кращому, ніж у бурсі. Однак, рідночим для вясовання відношення до запор. Січі та зруйновання її москалями має сповідання Степана про зустріч з запорожцями, яке й наводимо в ціlosti:

"І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі срібло-злото
І свічі забрали
У Покрови; як козаки
Вночі утікали,
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали;
Як цариця по Київу
З Нечосом ходила,
І Межигорського Спаса
Вночі запалила,
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась;
І як степи запорожські
Тоді поділили,
Та бахурям і байстрюкам
Люд закріпостили;
Як Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...
Ляхи були, — усе взяли
Кров повиливали,
А москалі і світ Божий
В путо закували."

Наведений нами уривок не лише найменшого сумніву щадо цілковитої безпідставності вигадок про "вплив" на творчість Шевченка згаданих нами прадць. Погляд Шевченка на події періоду зруйновання Запорожської Січі є цілковито протилежний поглядам тих "історій", і рівно ж цілком відмінною є від оцінки наших москофілів і оцінка Кирила Розумовського та тих старшин перекінчиків, що його оточували й помагали вис-

лужуватися ворогові-окупантові. Ті - починаючи від автора "Історії Малоросії" і кінчаччи проф. Оглобл ним, пишучи про Розумовського, як про патріота, якого слід поважати. "Історія Русов", звичайно, в загальному оцінює його також позитивно, лише осуджує заходи зроблені щоб перетворити "уряд" гетьмана в спадковий. Тимчасом Шевченко ставиться до нього і подібних з виразним прииріством!

Слідуючи з чергі історичною поемою є поема "Іржавець", датована 1847 роком.

Розглядаючи текст поеми, ми, самоврозуміло, приймаємо текст за копією Мордовця, а не абсурдний текст видання Огоновського. Московські большевики та іхні підлабузники всюди подають текст за Огоновським, бо ім байдуже до того, що твір оте в такій скаліченій редакції безглуздим, навпаки, чей текст є для них багато користішим, бо улегшує фальшомічні поглядів Шевченка.

Щоб дати переконличу відповідь на питання, чи можемо говорити про якийсь вплив "Історії Русов" на поета, що позначається на цьому творі, подаємо на початку цитати з "Історії Русов", які виявлюють з цілковитою ясністю, як ставився автор той "історії" до гетьмана Мазепи: "Мазепа - пріродний поляк із фамілії літovskoy... походи в Польшу... билі камені пречіковенія ілі соблазну... інусий (підлій) замисел (задум) городіла в ньом адская злоба за личну (особисту) обіду свою" ("Історія Русов" стор. 199).

"Мазепа ім'я умисел вредний (шкідливий) побужденіем (викликаний) собственнной (власної) ево злоби і атмішенія, а атмінь (в жоднім разі) не національних інтересов... загубіл себі і многіх невінних людей ім обманутих"..." ("Історія Русов" стор. 200)

Природно, що Й. Бантиш-Каменський в "Історії Малої Росії" на стор. 369 звє гетьмана Мазепу поляком* "зрадником" і приписує йому найгірші прикмети і злочини.

Відношення до цього великого гетьмана Бантиш-Каменсько-го є ще більш обурююче чим автора "Історії Русов" і подиктоване є тим же бажанням довести, що "малоросійський народ" є ще більшою підпорою "Росії" (московської імперії) і московських царів, як "народ великоросій", ті ж хто не був патріотом, як казав Шевченко "отечества чужого" - були обовязково "поляками".

В спеціальній праці про Мазепу, що вийшла в 1834 році і була відома Шевченкові, Бантиш-Каменський приписує Мазепі всі можливі злочини. Ось, що в ній читаємо: "Мазепа скривав в душі своєї злобу, мстительность, любостяжаніе, неограниченое славолюбіє, бил чужд всякої благодарності" (стор. 10)

* див. Примітки ч. 5

"Хітний Мазепа" тільки мовляв, вдавав з себе "прихильного "отечеству нашему" (Московщині), а "хотел бить полезним самому себе" (ст. 16), "посел ласъ гнусная ізмена в сердце сего неблагодарнаво человека"... і він "предал соотечественников тягостному ігу іноземцев"... (стор. 45).

Не інакше до нього ставиться Й Маркевич. Мало того! Коли в "Невольнику" міг поет бути під впливом народних дум то що - до оцінки постаті великого нашого патріота - Мазепи, він не йшов і за народними піснями, бо народ не розумів політики гетьмана і тому пізніше оцінював його або негативно (як що де-які "думи" про Палія не були фальсифікатом* складеним пізніше якими людьми, щоб прислужитися Москві...) або - байдуже ставився до Мазепи.

Відношення Шевченка до Мазепи, яке яскраво відбилося у "Іржавці", безперечно, цілковито прихильне. Словеса в поемі "Іржавець" "Ой, пожали б, як би були одностайні стали та з хвастовським полковником гетьмана еднали. Не стреміли б списи в стріці у Петра у свата, не втікали б із Хортиці славні небожата, не спиняв би іх прилуцький полковник поганий, не плакала б Матір Божа в Криму за Україну" - це слова самого автора, самого Шевченка. У цих словах уся симпатія поета по боці Гордієнка, Мазепи, запорожців і вся зневідність та призирство - по боці московських прислужників та зрадників таких, як хоч би Галаган ("прилуцький полковник поганий").

Тоді, отже, коли такі "малоросійські патріоти", як автори згаданих "історій", писали "отечественним язиком" свої праці, в яких вихвалювали зрадників, подібних до Галагана, а оббріхували таких патріотів, як Мазепу, Шевченко, українською мовою описавши те, що діялося по полтавській поразці, питаетесь з одчаем: "Що вона (Україна) зробила? За що вона гине? За що ії діти в кайданах мовчать?" Це-б то за яку провину аж так покарано українців, що вони, замісць повстали проти гнобителів, "в кайданах... мовчать!"

Кожному ясно, що Й "Іржавець" не тільки не дає найменших підстав приписувати "Історії Русов" та іншим "Історіям" тут згаданим будь-які впливи на Шевченка, але треба ствердити, що Шевченко, ведений своєю геніяльною інтуїцією, відгадав ту правду про полтавську трагедію, якої не міг вичитати з жодної тодішньої історичної праці.

*Найбільше відома "дума" "Семен Палій і Мазепа" яку подає Максимович в своєму "Сборнику українських пісень" (1849 р.) взята ним зі збірки москаля Срезневского "Запорожская старина", який в дійсності не записав ії тільки сам склав і подав за народно.

Наступний історичний твір - "Чернець" рівно ж не був писаний під впливом "Історії Русов", бо в тій "Історії" (ст. 180-190) подано фантастичні відомості про Палія і закінчено їх тим, що він згинув від гарматної кулі під час полтавського бою.

Шевченко, як можна припустити на підставі слів "Послання", вже в 1845 році мав надто багато застережень до того, що було в "Історії Русов" і певно тому в цьому випадкові взагалі зігнорував усі "відомості" як "Історії Русов" так і "Історії Малої Росії".

І знова мусимо ствердити, що поет геніяльною інтуїцією пізнав істоту взаємної Палієм та гетьманом, освітлену щойно в праці Андреусяка "Мазепа і Правобережжя", яка вийшла між двома світовими війнами. Саме тому Шевченко не робить Палія й Мазепу ворогами і не відмічає жодної ненависті Палія до Мазепи.

"Чернець" писаний в 1847 році, це-б-то тоді, коли, як запевняють вороги українського націоналізму, Шевченко наче б то "відвернувся від козацького минулого, яке перед тим було ідеалізував". У цьому творі, однак поет вже на початку заявляє: "Було колись... І ніколи не вернеться... не вернеться сподіване. Не вернеться.... А я, брате, таки буду оподіватись, таки буду виглядати, жалю серцю завдахати".

Отже, маємо, так си мовити, "декларативну" заяву поета з 1847 року, в якій він, наче б то новторюючи чиєсь запевнення, що про відновлення української державності (маємо на увазі спрвді суверенну українську національно Україну) не може бути й мови, запечечує ці слова, стверджуючи, що він особисто не відвернувся від цієї ідеї й "таки буде сподіватись, таки буде виглядати!"

Більше того, хоча поет ще перед написанням цього твору читав частково друковану московською мовою "Чорну Раду", з 11 надмірно наголошеними соціальними противенствами козацької України, Шевченко ж лише про ту ж Україну: "Братерська наша воля, без холопа і без пана, сама собі у жупані розвернулася весела, оксамитом шляхи стеле і єдвабом застилає і нікому не звертає".

Далі малює нам Шевченко Палія, як нашого патріота, який любив і любить над усе "свою Україну", Мазепу ж згадує у цьому творі. Палій так: "Братерство славне ожива, і сивий гетьман, мов сова, ченців зазирає в вічі. Музика, танці... і Бердичів... Кайдани брязкають... Москва... бори... сніги і снісей..."

Як бачимо, і своїм насвітленням постатей та подій, і знектуванням відомостей про кінець Палія, поданих "Історією Русов" поема "Чернець" доводить, що і в цьому випадкові не може бути мови про вплив на її автора - Історії Русов".

Рік пізніше пише Шевченко ще один історичний твір ("Швака") цим разом присвячений гайдамацькому "ватажкові Швачці". Спис нападу Швачки на Хвастів видерганий лише в площині національній. Жодного навіть посереднього впливу на цей твір дужу "Історії Русов" рівною не можемо ствердити.

Тоді ж написав поет поезію, в якій описує вибір "гетьмана Павла Кравченка-Наливайка". З цим твором є так, як і з деякими попередніми, це б то опис виборів гетьмана стилем козацької народної думи, може бути зачислений до перлин творчості Шевченка і відповідає історичній та мистецькій правді. Про обрання на гетьмана Наливайка поет нічого не міг дівідатися з народних пісень чи дум, бо в них про таке не згадується. Тому Шевченко, шукаючи за подробицями й матеріалами до свого твору, зазирнув до "Історії Русов" і взяв звідти "фактичні дані". А автор "Історії Русов", що аж ніяк не потребував для своїх цілей згадувати добрым словом тих українських гетьманів, що боролися за незалежність з москвина-ми, потребував і то дуже, "героїчних борців" з поляками, щоб виказатися "славним минулім" перед москвинами. Тому "Історія Русов" досить докладно і прихильно пише про гетьмана Наливайка, цілком не журчісся тим, що Наливайко не був гетьманом і що, зрештою, звався не Павлом – тільки Северином. Але й "Історія Русов" не подає про такий вибір Лободи і передачу гетьманства Наливайкові, яким чином, і цим разом Шевченко, звернувшись до тогочасної "історичної науки", – поплатився і дав твір, що не відповідав прагді. В ньому те, що належить поетові – без закиду, а те, що "Історія Русов" (ім'я – "Павло" і вигадка про обрання його на гетьмана) – компромітуючий доказ незнання власної історії автором "Історії Русов".

Того ж таки року написав поет ще одну історичну поему героем якої є одна з найтрагічніших великих постатьей нашого минулого – гетьман Петро Дорошенко.

Щоб дати відповідь на те ж поставлене нами питання, а саме: чи може бути мова про вплив "Історії Русов" на повстання цього твору, подаємо спочатку як висловлюється про Дорошенка "Історія Русов", "Історія Малої РОСІЇ" та "Історія Малоросії". Всі три названі нами твори, як і слід було сподіватися з огляду на їх винятково московофільський характер, поставилися до Дорошенка певно не менш вороже, ніж до Мазепи, і виразно намагалися його очорнити. Почнем з "Історії Русов":

На стор. I67 окреслює ця праця самостійницькі пляни гетьмана Дорошенка, як "марні" ішкідливі. Далі на ст. I69 подає автор "Історії Русов" "листа" київського митрополита Сильвестра до царгородського патріярха, в якому наче б то зве цей митрополит Дорошенка "ізвергом рода человеческого" та "обманщиком і лжецом злодейскі прізвоящім достоінство ге-

тмаїа". Та ж "Історія' Русов" (її автор) борців за 'самостійність соборність України, що життя своє клали в лавах гетьмана Дорошенка, зве "великої розбойнічей шайкой". Але Дорошенкового наказного гетьмана Многогрішного, що зрадив свого гетьмана і перейшов на бік Москви за титул "сіверського гетьмана" – зве, звичайно, та ж "Історія Русов" – "достойним уваженія" (гідним пошани).

Бантиш-Каменський на стор. 353 закидує, природно, Дорошенкові владолюбство, малодушність і легковажність, які спричинилися до того, що він залив кровю ціле Правобережжя. На тій же сторінці знаходимо і про дальшу долю Дорошенка, про те, де він похованний, та про панаходу, яку один раз що-року відправляють на його могилі. Той же Бантиш-Каменський в уже згадуваній праці про Мазепу зве Дорошенка "врагом Поляків і собственній Родині" (стор. 7).

Маркевич у другому томі, ст. 272-274 і 349, дає подібну до попередньої оцінку і характеристику Дорошенка.

Шевченко, як ми бачимо і в цьому випадкові, як і у майже всіх уже розглянутих нами, дивиться на все цілком інакше.

Шевченко свідомо не згадує про союзну умову Дорошенка з турками, лише малює грізну картину навали чужинців-сусідів на Україну. Турки, татари, поляки і на додаток "гетьман-попович із-за Дніпра напирає дурний Самойлович" з москалями*. "Вкрили Україну та й клюють елико-мога". Єдиним оборонцем України є "Чигирин", козацька столиця України і "старий Дорошенко, запорожський брат". Лише гетьмана Дорошенка малює нам далі Шевченко, як справжнього патріота, як людину, що, коли й іде на капітуляцію, то тільки для добра України, бачучи, що за тих обставин він уже "не розасипле вражу силу" і "не встане знову". Зі слізами посилає гетьман ознаки гетьманської влади москвинам, кажучи: "nehaj Москва знає, що гетьмана Дорошенка на світі немає". Далі описує трагічний момент передачі "попенкові" Самойловичу" гетьманських клейнодів і згадує про те, що Дорошенко постригся в ченці. Далі пише, що "Дорошенка у рясі пізнали" москвини тай закувавши в кайдани вивезли з України аж у Ярopolче, на Московщину.

Про рішучу симпатію поета до Дорошенка свідчать далі такі слова: "мов орел той приборканий, без крил і без волі, знеміг славний Дорошенко сидячи в неволі... і забули в Україні славного гетьмана".

*всі згадані попереду "Історії" змальовують звичайно Самойловича, як великого патріота і шляхетну та мудру людину.

Як бачимо, цей твір рівно ж доводить, що Шевченко не був під впливом як "Історії Русов", так і інших згадуваних історій.

Таким чином ми ствердили, що:

- I. "Тарасова ніч" настроем та ідеєю ріжниться від "Історії Русов"
2. "Іван Підкова" - вільний від впливу згаданих історій.
3. "Гайдамаки" - рівно ж не зраджують впливу на поета тих історій.
4. "Гамалія" - тільки фактичний матеріал про морські походи взагалі та ще само ім'я "Гамалія" бере поет з "Історії Русов" та інших джерел.
5. "Невольник" - обстоює погляди цілком чужі тим історіям.
6. "Іржавець" - виявляє цілком протилежні погляди тим поглядам, що висловлює "Історія Русов" та інші.
7. "Чернеп" - навіть конкретним матеріалом ріжниться від "Історії Русов".
8. "Швачка" - вільний від впливу "Історії Русов"
9. "Ображня гетьмана" - від впливу вільний, а тільки де-які факти подані згідно з "Історією Русов".
10. "Гетьман Дорошенко" - цілковито вільний від будь-якого впливу тих історій.

Коли до цих підсумків розгляду історичних творів Шевченка додамо цілковито відмінне - (негативне - поскільки мова про Переяслав) ставлення Шевченка до Хмельницького, яке пояснюється тим, що поет не мав змоги заперечити правдивість написаного тими історіями, то стане ясним уся безпідставність розмов про те, ніби Шевченко перебував під впливом "Історії Русов".

Зясувавши справжній стан справи, ми не лише можемо подивляти нашого великого поета, який в тих невідрядних умовах, твердо і послідовно, не тільки протиставився московільським настроям своїх сучасників, не тільки протиставився ганебному московільству авторів тодішніх історичних праць, але й зумів дати правильну оцінку, узасаднену щойно найновійшими здобутками науки, історичних постатей і подій коzaцько-гетьманської доби. З усіх своїх сучасників, включаючи в іх число і історика Костомарова, чи не один Шевченко дивився на наше минуле очима українця, а не малоросійського покруча. Він же був единим націоналістом і державником, що думав так, як повинен думати нормальний українець. Коли ж, аналізуючи історичні твори Шевченка і можна помітити в них певну "еволюцію", та ця еволюція була наслідком ствердження під час перебування на Україні жахливої правди: "на Україні чорт ма людей" - читаемо в його листі, бо, пише він, "сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями" -

до Кухаренка з 26.XI 1844 р. Тоді Шевченко зрозумів, що його бажання викликати протиставленням колишньої слави і могутності ганебному животинню в московському ярмі своїх сучасників, палку спрагу відновити силою свою державу – не дало наслідків і дати не могло, бо як він стверджив у пізнійшому відгукі з 1847 р. "Твої України) люди окрадені, а панам лукашим надіялась козацька велика слава".

Вони, як-що потребували "слави" то не тієї "козацької великої слави" – тільки іншої, такої, щоб могти, як ті гуси з байки, що їх гнали лозиною на продаж, нагадати московським "гусіям" про те, що їхні предки "врятували Рим". Для цього власне вони потребували таких "історичних" творів, які славили всіх тих, хто льояльно і віддано служив до Переяславської угоди Польщі, а після неї Москви. Таких предків, такої "слави" потрібно було "панам", щоб піднести свою вартість в очах московського дворянства. і московських ліберальних кол, бо ж і вони хотіли брати участь в керуванні, спільно зі "старшим братом", московською імперією, бо ж і вони рвались бути "дядьками і няньками отечества чужого".

Зрозумівши, якими "Брутами" і "Коклесами" хочуть воїн пишатися, якої "поеми вільного народу" вони потребують, та пригадавши, кого з гетьманів з захопленням виславляє саме тому така популлярна "Історія Русов", Шевченко власне про тих вихвалюваних "Історію Русов" гетьманів написав: "Уосі, що ваші славні Брути: раби, підніжки, грязь Москви варшавське сміття ваші лани, ясновельможні гетьмани".

Так Шевченко, зрозумівши, що горді слова з "Гамалії":

"Із Дастанелів вітер віє,
А не хенеться Візантія,
Вона боиться, щоб Чернець
Не засітив Галату знову
Або гетьман Іван Підкова
Не клюснув в море на ралець"

пролунали в "пустці", а захоплення тих "панів" творами поета було і є тільки "лукаством", – після тій "еволюції" пробує в історичних творах спинятися більше на боротьбі з москвінами та поляками, підкеслюючи жорстокість одних і других. Одночасно з тим починає писати поет твори політичного змісту, в яких огненним словом картає окупантів та розкриває облуду і злочинність як кольонізаторів України, так і "землячків" та говорить про конечність оновлення здеморалізованих верств українського народу.

УІ. ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА.

А. Дефініція. Ідеї тих часів. Погляди Шевченка та його сучасників. Шевченко і сучасники в світлі Шевченкових життєписів.

Переходячи до розгляду т. зв. "політичних" творів Т. Шевченка, попереду мусимо: а) зясувати, що слід розуміти під означенням "політичні" твори, б) познайомити коротко читача з тими ідеями, які захоплювали ідейну молодь і кращих представників громадянства його часів ще перед написанням тих творів, не забуваючи при тому про ідейні течії західньої Європи, в) порівняти погляди, з якими іхав на Україну Шевченко з поглядами, якими жили тоді навіть найбільш "українофільські" настроєні освічені кола України і г) спинитися на тому, як період писання політичних творів описують біографи Шевченка..

"Політичними" творами Шевченка можна звати ті його твори, в яких головна увага автора була скерована на справи внутрішньо-державні, справи державного і громадсько-соціального ладу.

Однак тому, що політика обхоплює не лише внутрішні взаємини й устрій держави, але й взаємини міжнародні, від яких мудрі політики не раз узaleжнюють і справи внутрішні (маємо на увазі справи національні, які також належать до справ, що ними займається політика), слід зачислити до цих же творів ще й твори, в яких центром уваги поета є питання національне.

З того випливає, що ми, розглядаючи політичні поеми Т. Шевченка, розглядаємо не тільки всі ті поеми, в яких він виявив своє відношення до тої форми державного ладу, яку накинули москвини й Україні і до взаємин, які запанували в звязку з тим у суспільно-громадському життю, але й ті політичні твори, які він присвятив питанню національного поневолення нашого народу, вказуючи в них шлях до волі і виявлюючи, якою мала б бути на його погляд вільна Україна.

Наші критики, "літературознавці" і "шевченкознавці", розглядаючи "політичні поеми" Шевченка, звички досить спростено пояснювати повстання тих усіх поем тим, що, мовляв, Шевченко "щойно приїхавши на Україну побачив, що там діялося і за допомогою Костомарова, Куліша та інш. зрозумів тоді, що не в минулому слід шукати зразків до наслідування, а в тих"сов-

временних огнях", якими слід "просвітити сліпую каліку", щоб "повести її за віком", щоб взяти участь у встановленні іншого ладу в московській імперії, який, мовляв, вже сам принесе Україні щастя і волю.

Далі - наші "звеличники поета", показавши його в ролі учня тих, кого в дійсності він міг чити, скерували всю увагу українського народу на боротьбу Шевченка проти кріпацтва, і монархічного ладу, замікнувши таким чином Шевченка в межах, визначених одним з представників окупаційної влади на Україні, Постишевим, так: "Суть, основа Тараса - в його революційній творчості, яка відображала віковічне незадоволення, бунт трудового селянства проти поміщиків, проти багатіїв і царської влади".

Наших літературознавців мало журило те, що дві третини написаного протягом "трьох літ" поетового перебування на Україні цілком не вкладається у ту штучну тісну схему, що де-які з його творів стають у світлі таких пояснень загадковими, а час і причина написання "Заповіту" цілком незрозумілою. За те, на втіху москвичам так перетворюється Шевченка в т. зв. "народного поета" (в Галичині сказали б "людового"), борця проти царату і кріпацтва, це б то поета нині неактуального, однак, такого, що його погляди без труду вкладаються у концепцію "щаслива вільна Україна під братською опікою московського народу в межах цієї "слов'янської" держави"!

Але тому, що ми не боремося за жодні подібні "ідеали", а тим більше не збираємося во ім'я їхсягнення жертвувати правдою, хочемо далі познайомитися з дійсним станом річей, з обставинами, в яких зродилися ті політичні поеми, а потім зайнятися аналізом написаного Шевченком протягом тих трьох років перебування на Україні.

Щоб правильно зрозуміти і належно оцінити погляди, з якими наш поет приїхав в Україну, мусимо зясувати, коли і за яких обставин виробив поет ті свої політичні погляди, що він їх висловив з такою вражакою силою в "політичних" поемах. Для цього мусимо спинитися над суккупністю політичних ідей, що тоді захоплювали європейське суспільство, що впливали також на московську і польську інтелігенцію і могли впливати на Шевченка.

Як було вже попереду сказано, процес творення політичного світогляду поета почався ще десь коло 1828 року; цей процес тривав далі і по викупленню з кріпацтва в 1838 року та закінчився в загальних рисах перед поїздкою на Україну. Власне той світогляд поета був єдиною причиною, чому Шевченко по звільненню з кріпацтва не пробував піти шляхом Гоголя, шляхом сотень його земляків.

Ще перед польським повстанням 1830 року в західній Європі ширилися революційні ідеї, що мали здебільшого виражене національне забарвлення. У Франції не лише ліві, але й праві партії були незадоволені ладом, що запанував за короля Карла X і липнева революція 1830 року була саме тому успішною, а спротив королівських військ був такий слабий.

У серпні того ж року вибухло повстання в Бельгії, яке привело до її унезалежнення від Голландії. Листопадове повстання так налякало москвинів, що ті без справжньої конечності втікли з Польщі. Жодних причин економічного характеру, які б викликали те повстання, не було. Діяли лише патріотичні настрої та ідеї, які ширилися тоді на Заході. Скликаній швидко після початку повстання сойм проглямував зірвання звязків з московською імперією. Московщина, як ми знаємо, на багато перевищала своїм військовим потенціялом, а особливо численністю військ, Польшу, і тому боротьба кінчилася у вересні 1831 року московською перемогою.

Трохи раніше, бо в лютім 1831 року вибухла італійська революція, яка, рівно ж і польська, закінчилася поразкою повстанців. Тоді ж почалося нарощання революційних настроїв у Німеччині, яке довело до замаху на Союзу Раду у Франкфурті.

Всі ці повстання, що закінчилися неуспіхом, породили численні політичні еміграції, які й розпочинають після того енергійну діяльність. Один з італійських емігрантів — Мандіні, створив революційну організацію, яка звалася "Молода Італія". Слідом за нею повстають "Молода Польща", "Молода Німеччина" і т. п. Всі ці організації сподівалися осiąгнути визволення своїх народів за допомогою одночасного повстання всіх тих народів Європи, які перебували під монархічно-реакційними урядами. З того повстання мали скористати і поневолені народи для відновлення власних держав. Власне така концепція й була причиною енергійної діяльності всіх тих організацій не лише серед власного народу, але й ширення революційних ідей серед інших народів. Тому, отже, й поляки ширили революційні антимонархічні погляди не лише серед поляків, але пробували ширити їх навіть серед москвинів. Адже ж ім була потрібна революція в московській імперії, але не для того, щоб брати участь у творенні нового державного ладу Московщини, тільки для того, щоб використати період революції для відновлення Польської держави, що мала бути республікою.

Таким чином, завдяки діяльності ряду революційних організацій де-що змодифіковані ідеї французької революції 1793 р. набули нової свіжості, на сході ж Європи вони щойно тепер почали здобувати популярність. Слідом за ідеями Рус-

со й Вольтера, поглядами дієтів, пропагандою республіканців стали ширитися й більш радикальні думки про конечність зміни самих основ суспільно-громадських відносин. На ці роки (1820-1832) припадає на Заході енергійна акція т. зв. сен-симоністів, що пропагували соціалістичні ідеї, як рівнож починають здобувати популярність погляди Фуре. Шарль Фуре думав, що між природою і людиною існує стан цілковитої гармонії і був тому ворогом усікого примусу, в тому ж державного. Він з найбільшими подробицями малював рожевими барвами життя майбутньої людини в соціалістичних громадах, що складалися з кількох родин (фалянга). Життя й праця в такій фалянзі мала бути суцільним святом, а люди мали б стати такими моральними і шляхотними, що були б зайніми і поліція і військо. Рівнож тішилися популярністю погляди інших соціалістів-утопістів.

Звичайно, ці соціалістичні ідеї почали поширюватися на терені Московщини з певним запізненням. У Петербурзі за часів Шевченка існував тайний гурток Петрашевського, члени якого мріяли про скасування кріпацтва і перетворення імперії у федерацію земель. На 1833 рік припадає заснування в Швейцарії "Молодої Італії", "Молодої Польщі" і Молодої Німеччини, які два роки пізніше творять об'єднання, відоме під назвою "Молодої Європи", що мало притягати й інші народи. Емісари Молодої Польщі почали діяти також як у Петербурзі, так і на Україні. Ще раніше були поширені в московській імперії масонські організації, одну з яких (заснована в 1818 році), а саме льожу "Обеднаних Словян", замінило в 1823 році "Товариство Обеднаних Словян". Існували також і чисто славянофільські праві організації (в Москві), а поляки мали славянофільсько-месіяністичну організацію ідеольгами котрої були Міцкевич і Товіянський (про вплив цієї останньої і "Ксен'г народу польського" не на Шевченка, а на Кирило-Методієвців, мова буде на властивому місці).

Більш радикальні революційні ідеї ширіла польська організація, керована С. Конарським, а також засновані в Парижі "Словянське Товариство", "Товариство Обеднаних Братів", "Брацтво Святого Станіслава" і вже згадуване "Демократичне Товариство".

Було кілька шляхів, якими доходили до Шевченка погляди всіх згаданих організацій, і він ще до поїздки на Україну був знайомий з ідеями, що, такби мовити, відповідали "духові часу", мав звязки як з поляками, повязаними з цими організаціями, так рівнож знав і одного з членів московського гуртка Петрашевців. Мало того, він вже тоді виробив свою власну дімку про них, вже тоді мав власний погляд.

Власне цей питомий нашому поетові власний світогляд

і відріжняв його від усіх тодішніх освічених українців, які найчастіше вчилися "не так як треба" і тому була у них "мудрість не своя".

Освічені сучасники Шевченка (українського роду) захоплювалися здебільшого тими чи іншими популярними тоді поглядами, приймаючи їх в цілому, і не вміли створити з них власну ідеольгію.

Шевченко ще до поїздки на Україну поєднав у своїй свідомості українську національну ідею, ідею відновлення втраченої державності, з тими ідеями Заходу, які уважав користними, які уважав відповідаючими інтересам української нації. Ті ж революційні ідеї, занесені з Заходу, мали скріпити й узасаднити той ідеал, який століттями присвічував українським патріотам.

Юнак, що колись у панських сінях співав "гайдамацьких пісень", що переживав шілим серцем оспівану в думах трагедію козацької України і захоплювався ідеями, що їх виписало на своїх прaporах козацтво України, не міг прийняти іншого погляду, як той, що його пізніше висловив реченням "і царята і старчата - Адамові діти". Ще до поїздки на Україну Шевченко був ворогом монархії й прихильником республіканського ладу, при чому аналіза "Гайдамаків" дає певність, що він думав не про аристократичну, тільки про демократичну республіку, чим він ріжлився істотно від "декабристів", які не думали про жодну участь у керуванні державою людей такого походження, як Галайда.

Однак Шевченко не належав також і до тих "ентузіастів чужої мудrosti", які ідеалізували всяку демократію, які, стягнувши з підвищення одного ідола (монарха) на його місце висаджували другого ("народ"), і тому Шевченко в одному з пізніші написаних творів вчить того, хто знає ліпше за масу шлях до "Кращого Завтра": "а на громаду - хоч наплюй! Вона - капуста головата".

Знайомий був Шевченко добре з ідеями славянофілів, але, симпатизуючи ідеї відродження славянських народів і бажаючи від широго серця, щоб "усі словяни стали добрими братами і синами сонця правди", тим ріжлився від усіх інших наших славянофілів, що а) не включав у число славян московського народу і б) мріяв про те, щоб славянські народи жили кождий у власній цілком суверенній державі, лише бажав щоб ті держави не ворогували одна з одною ("були добрими братами"), але не думав про творення одної федеративної славянської держави.

У ділянці соціальній був Шевченко і до поїздки на Україну і після неї приклонником, так би мовити, в основному "середняцької" України, приватно-власницької, однак, також, про яку він пізніше писав, що будемо ми в ній "і не багаті

і не вбогі". Що він був рішучим і беззастережним ворогом кріпакства це є самозрозумілим і розписуватися на цю тему можуть, хіба лише наші "українфи". Роблять вони це вже мало не сотню років, щоб відвернути увагу українського народу від що не здійснені мрій поета, привертавши її до справ, які вже давно стали неактуальними. Однак і те відношення до кріпакства не було у Шевченка наслідком "впливів", як рівно ж не потребував він аж іхати на Україну, щоб, як твердить де-хто з наших "літературознавців", "побачити там, яке лихо пани хотят".

М. Гоголь не допомогли жодні поїздки на Україну і не скерували його пера проти кріпакства, а Шевченко мав у цій справі власний досвід, який зберігався у його свідомості разом з тими думками, які, певно, були притаманні ще його столітньому дідові - учасникам Коліївщини.

Шевченко, як бачимо з усього попереду згадуваного, не лише відзначався широкою і глибокою освітою, не лише знав добре ті політичні ідеї і суспільно-економічні теорії, якими жила тоді Західна Європа, але й переважав своїх земляків на Україні широким обрєм та знанням світа. Він усе ж побував і на литовсько-білоруських землях, і в Польщі, і в московській столиці і їздив у 1842 році до Швеції й Данії та мріяв про поїздку до Італії.

Шевченко був великим ентузіястом, оскільки справа йшла про людэй, якими він часто при першій зустрічі захоплювався і мав тенденцію бачити їх завжди кращими, ніж вони були, наділяючи їх тими поглядами й прикметами, які він хотів би в них знайти. Однак, як це ні дивно, коли справа йшла про погляди, висловлені в книжках, про праці політичні, наукові чи твори письменства, то тут Шевченко виявляв подиву гідну суверенність. Поетові був не тільки цілковито чужий той сповірідний снобізм, сполучений з рабським почуттям меншеварстви, на який так хоріє наша інтелігенція (вчора - "то самі німці кажуть!", сині - "та ж навіть самі американці є тої думки!"), снобізм, який він так влучно висміяв у своєму "Посланні", але й чуже було безkritичне захоплення всім тим, що висловив той чи інший "божок" загалу, той чи інший загально-візнаний авторитет.

Варто тут нагадати собі для прикладу хоч би поданий далі факт.

Між 1840-45 рр. ще англійський поет Байрон викликав у світі загальне захоплення, ряд поетів у більшій чи меншій мірі перебував під впливами Байрона. Ще не так давно і Словачський і Пушкін, і Лермонтов перебували під величезними впливами, яких не міг позбутися так легко хоч би згаданий нами Лермонтов, хоча писав він:

"Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще незнаний,
Як він мандрівець, світом гнаний
Московська лиш душа моя".

Звичайно, можемо вірити А. Чужбинському, що Байрона Шевченко знати лише з московських і польських перекладів і до йому подобались деякі твори Байрона. Напр. згідно з його свідченням він якийсь час любив повторювати строфу з Байрона у перекладі Міцкевича, яка, додамо, надто відповідала Шевченковим настроям. Цю строфу за браком польських черенків) подаємо в українському перекладі:

"Сам один блукаючи по світі оціому
Життя ведучи приблуди
Чого ж маємо плакать, за ким і по кому
За мною ж не плачуть ні звірі, ні люди!"

Отже бачимо, що окремі твори Байрона подобалися Шевченкові і що він знати про захоплення Байроном, а однак він не піддався його впливу і впливу оточення.

Саме за тих часів Т. Шевченко в написаній для княжни В. Репніної в московській мові поемі, дає в наведених далі словах таку негативну оцінку байронізму:

"..... ог не толковал
Своїх всаднівних гріклижній,
Как назідательний роман;
Не раскривал сердечних ран,
І тъму разлічних сновиденій,
І байроніческій туман
Он не пускал: толькой нічтожной
Своїх друзей не поносіл
.....
І тот, кто мысліт без конца
О мыслях Канта, Галілея,
Космополита-мудреца
І судіт люди не жалея
Радново брата ї отца, —
Тот лжепророк! євс сужденья —
Полуїдеї, полуувздор...."

Для осіб, які не знають московської мови подаємо переклад:

"..... він не тлумачив
Пригод життя своїх щоденних
Як поучаючий роман
Не відслоняв сердечних ран,
І хмари снів своїх таємних
Та байронічний той туман
Він не пускав; юрбою марної
Друзів своїх не обзвивав
.....

І той хто дума без кінця
Про вченья Канта, Галілея,
Космополіта-мудреця,
І без жалю засудить
Рідного брата чи й вітця -
Той лжепророк, а йсго вчення
To півідеї, півкіснітниця дурка!"

До наведених слів ще слід додати, що оцінка, яку дав у них Шевченко "байронізмові", а почасти й творчості самого Байрона, є глибока й узасаднена. Герої Шевченкових творів: відзначаються здебільшого додатніми рисами великих мужів старого Риду, що ім завдячувала свою могутність і славу Римська імперія, мужів типу Муція. іж ними і героями"Манфреда"чи на віть"Чайльд Гарольда"є велика ріжнича. Іван Гус, Семен Палій, Алкід чи на віть Гонта живуть не для себе і служать не власним забаганкам. Жінки ж творів Шевченка своєю моральною висотою на багато перевищують Лор. 1. Лейл англійського поета.

Пригадавши собі ще надзвичайно влучні Шевченкові негативні оцінки окремих творів чи творчості в цілому Л. Толстого, Острівського чи Некрасова та інших, мусимо прийти до висновку, що Шевченко відзначався винятковою суверенністю думки і не піддавався чужим впливам.*

Сам же Шевченко, приїхавши на Україну не тільки дивував усіх своєю широкою і глибокою освітою, але й впливав на інших. Як Костомаров, так і Кулик одноголосно визнають, що великий поет мав на них величезний вплив (Куліш так писав про враження від Шевченкових слів: "Коли говорено коли-небудь по правді, що серце ожил, що очі загоріліся і над чолом людини засвітився полум'яний язик, то це було тоді в Києві", а Костомаров говорив; що перед ним "роздерлася завіса", коли він послухав творів поета. Проф. О. Бодянський також назавв Шевченка "поводирем усіх нас", це б то провідником усіх українців, усіх українських діячів).

Навіть згадуваний нами М. Драгоманов мусив візнати в своєму памфліті на Шевченка "("Шевченко, українофіли і сецюалізм") що "Мужик Шевченко стояв попереду вивчених приятелів, київських славянофілів і гарячою громадською думкою і таким же українством... Значить, багато правди в словах земляка, які згадує С-о, що Шевченко приїхав на Україну з Петербурга з готовими думками про волю України..." (стор. 31-32, вид. 1914 року).

Отже, приїхавши на Україну, Шевченко не міг, як це запевняв Єфремов, почати "прозрівати" в тому розумінні, що почав пізнавати кріпацьку Україну, пізнавати увесь жах крігац-

* Див. "Примітка ч.6!"

тва, бо він все те знов віддавна і то не зі спостережень, тільки з власного досвіду. Не міг рівно ж Шевченко почати "прозрівати" і в тому розумінні, що почав пізнавати ідеї, почав засвоювати якісь нові істини, що вплинули начебто на зміну напрямку його творчості. Як ми вже бачили, ідеї анти-монархічні, ідеї республіканські, ідеї демократичні, ідеї славянофільські, ідеї "Молодої Європи", ідеї правової рівності та ідеї соціалістичні й атеїстичні були відомі добре поетові ще до подорожі його на Україну. Більше того - не тими ідеями ріжнився поет від об'єченої української ہерстви, включачки до неї і україnofілів. Йому (як і ім) вони були відомі.

Ось так ми підходимо до дуже важливого питання, до коначності ясно й виразно зазнати, чим же саме ріжнився گрунтовно наш великий поет від найбільших тодішніх прихильників українського слова і своїх прихильників.

Загальну відповідь знайдуть наші читачі на стор. 28 цієї праці, а тому, щоб не повторюватися, відсилаємо їх до цієї сторінки. Тут же далі, лише, щоб яскравіше на світлити цю ріжницю, про яку там була мова, подаємо ще кілька яскравих фактів.

Яскраво виступає засаднича ріжниця між поглядами Шевченка й його попередників та сучасників уж тоді, коли лише порівняємо два ворожих собі українських патріотизми, що чудово виявилися в таких двох протилежних наставленнях до того ж явища:

1. "Тепер уже не те, як давно було... Ось заглянь у столицю, в одну, в другу, та заглянь у сенат та кинися по міністрах та тоді й говори - чи годяться наші, чи ні!" (Котляревський "Москаль-чарівник")

2. "От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувати, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх.....
Плявки, плявки!"

(Т. Шевченко, "Сон").

у першому випадку "патріотизм" українця зводиться до того, що він пишається участю українців в адміністративному апараті, що керує державою-гнобителкою, а в другому - ми маємо до діла з патріотизмом українця, що ролю українців, які пішли на послуги чужинцям-гнобителем уважає ганебною і пятнущою земляків словом "плявки". Те, що ми правильно опреділюємо

відношення Шевченка до цього явища, доводять, його ж слова, написані звичайно пізніше (в 1860 році !) де він тим усім янічарам кидає в лиці найгірше оскарження "няньки, дядьки* "отечества" чужого!"

Отже, з одного боку, ми маємо українських "рабів з кокарадою на лобі" або й без такої відзнаки, що пишаються роллю "няньок" "ворожої ім "батьківщини", роллю тих, що вигодовують катів і обслуговують катівську організацію, яка, зміцнившись, нищить інших найближчих; а з другого боку - Шевченка, який чудово розуміє, чим є "Росія", який мав ціле життя свідомість, що то не його батьківщина, тільки "батьківщина" ворогів України і що його власна батьківщина може бути щасливою лише після знищення тої ворожої "батьківщини", знищення "Росії". Між тими двома "патріотизмами" не могло бути компромісу, не могло бути жодного "співжиття", як між водою й вогнем!

Шевченко бачив на фласні очі, що хлопцем, польське повстання 1830 року, бачив, що в подібних моментах стають разом проти окупації не лише "низи", але й ті заможні верстви (в тому й "пани"), яким особисто, в розумінні економічному, на тому етапі уярмлення Польщі, ще жилося добре!

Шевченко був ентузіастом і віри, що за поніими захоплення відгуками на його "Кобзаря" криється прихованій український патріотизм; патріотизм справжній; віри, що всі ті його прихильники є такими ж, як він, ворогами московинів, ворогами московської імперії. Ще перед поїздкою на Україну він опублікував своїх "Гайдамаків", в яких висловив мрію про відновлення української держави, в яких досить прозоро вказував на ту силу, яка може здійснити революційним шляхом велику ідею і в яких заповів, що завданням хвилин є творення власної літератури і боротьба на культурному фронті!

Які ж погляди мали найбільше "радикальні" україnofіли?

Спинимося на поглядах П. Куліша, бо як твердить П. Зайцев "Шевченко в 1843 році в особі П. Куліша вперше зустрів українця цілком нового типу, про якого мріяв і якого шукав, справжнього українського патріота, що мав перед собою виразний ідеал розбудовування української культури й ширення української національної свідомості і тоді мало не в усьому був ідеологічно близький і рідний Шевченкові ("Життя Тараса Шевченка" стр. 97.).

* москвяни тоді звали "дядьками" кріпаків; приставлюваних доглядати й пильнувати своїх "паничів" після того, як вони вже виходили з-під опіки няньки.

Інша ж книжка, авторка якої не претендує на науковість, робить з П. Куліша мало не вчителя Шевченкового, який пов- чає Шевченка про потребу писати по-українськи, а в уста Шевченкові вкладає вигадані нею ентузіястичні слова з високою оцінкою Пушкіна і Лермонтова ("Шлях велетня").

Що ж слід пригадати собі про П. Куліша?

Під ту пору П. Куліш що не міг з причин формальних і матеріальних закінчти університету, викладав московську мову в школі для шляхетських дітей і був під великим впливом свого бувшого професора М. Максимовича.

Максимович любив українську мову, пісні, щвичай, як мову простого народу дорогої його серцю провінції, але уважав, що Україна є тільки частиною єдиної Русі і не може існувати інакше, як в злуці з Московщиною. Тому, хоч би той же М. Максимович, виступив в обороні Пушкіна, доводячи в черневому числі "Атенея" за 1829 рік, що дієви особи Пушкінової антиукраїнської "Полтави" є історично правильні! Його бувший учень П. Куліш, у листі до Юзефовича писав, що політичне життя України давно скінчилось і що Україна в найближчому майбутньому зіллеться з Московщиною в одне тіло.

До 1843 року написав П. Куліш дві легенди народні для "Кіевляніна", "Орисю", поему "Україна" і московською мовою історичний роман "Михайлі Чернишенко ілі Малоросія 80 лет тому назад" (1843 р.) і почав писати свою "Чорну Раду", якої перші розділи опублікував в перекладі московському в журналі "Современник" (1845 р.). Після цього П. Куліш написав кілька оповідань українською мовою і аж чотири томи повістей і оповідань московською мовою на теми з українського життя. Від 1860 року почав писати знова Куліш поезії (українською мовою).

Як відомо, свої політичні переконання міняв П. Куліш не раз протягом життя, в своїх українських теоріях дуже на-голосував боротьбу з Польщею, займаючи де-коли неприєднане становище до поляків і... не помічав головного ворога - Московщини. "Чорну Раду" писав, як він сам стверджує в доданій пізнійше "Передмові" (що іл він написав ще перед 1847 р.), з метою "виставіть во всей виразительності ·оліцетвер'юнной історії прічини політическаго нічтожества Малоросії і каждому колеблющуся доказать .... необхідість сліяння в одно ґосударство южно-руссако племені с северним". Це, звичайно, на думку Куліша, не мало виключати власного культурного розвитку.

Ми навмисне так докладно нагадали ряд фактів про літературну діяльність П. Куліша, щоб виявити усю безпідставність тверджень не тільки про "усвідомлюючий" вплив П. Куліша на Шевченка, але й про вигадану "ідеольогічну близькість". Шевченко, як це видно з цілої попередньої літературної творчос-

ти великого поета і його листів, стояв неzmірно вище за П. Куліша і ріжнився від останнього власне палким українським свідомим патріотизмом та розумінням, хто є під ту пору най-небезпечнішим ворогом.

У цілковитій згоді зі сказаним є й свідчення самого П. Куліша, який стверджував, що києни "взирали на Шевченка як на якийсь світильник небесний, і це був погляд праведний... для мене сяєво його духа було чимсь неприродним". І тут же читаємо, що Шевченко "вчив" іх (в тому і Куліша) ненавидіти москалів, яких звав "кацапами".

Та навчити когось обмосковленого ненавидіти москвиців не так легко, і певно хоч би тому Шевченко від усіх, від кого мав право домагатися, домагається як в 1839, так і в 1860, щоб писали до нього листи лише по-українськи, а П. Куліш і в 1846 році пише до Шевченка листи московською мовою та захоплено радить Шевченкові вчитися у Пушкіна!

Так стояла справа з "ідеольгічною близкістю" Шевченка до найбільш відомого, до справді "крашого серед краших", сучасника Шевченка - П. Куліша!

Що ж тоді можна сказати про решту Шевченкових "земляків і почитателів"?

А проте ці земляки, українські дідичі й освічені верстви, ще тоді не були в розумінні побуту і певних культурних нахилів зденаціоналізованих так, як хоч би за часів Кониського, і тому Кониський, порівнюючи ті часи зі своїми, стверджував, що "українське панство часу Шевченка було більш свідоме". Саме тому ті кола захоплювалися поезіями Шевченка, і ентузіастично вітали, але всіх захоплювалися, ще цілком неусвідомлюючи іх політичного сенсу. І коли був певний час у Петербурзі Шевченко "модною особою" (у звязку з засланням) серед московської інтелігенції, то що ж казати про українські освічені кола!

Та, повторюємо, між тими захопленими прихильниками і Шевченком лежала ідеольгічна безоднія.

Правда, ще недавно серед освічених українців існували течії, що бажали політичної незалежності, на що вказує місія Капітана в Берліні, кружляли неясні чутки про те, що існувала пов'язана з масонською льжою "Любов Правди" таємна незалежницька організація, що були, може, ще й тоді якісь одиниці, які мріяли про відновлення української автономії, - та все те було лише невловимим спогадом, спогадом, що затирається.

Реально існував ще тільки сильний сентимент до своєї "вужчої батьківщини" яку представляли собі "Вандею" московської монархії, до всього "наського", і тому прихильники поета чекали нетерпеливо його приїзду на Україну, а потім шукали нагоди зустрітися з ним особисто або затягнути в гос-

тину до себе.

Шевченко бачив цей ентузіазм і симпатію до нього освіченого загалу, що складався переважно з дідичів, але початково пояснював це собі, що симпатію цілком інакше. Він зі ширим серцем рвався до своїх людей і бачив їх такими, якими гаряче бажав їх бачити, не підозрюючи існування між ним і тими його земляками ідеологічної прірви.

В цьому й крилися зародки тої страшної трагедії, яка з неублаганною конечністю мусила виникнути, мусіла спустошити, як жахлива ложежа душу великого поета-патріота. Ця трагедія була тим жахливішою, що поет чудово розумів, що без участі тоЯ освіченої верстви само темне і закріпачене селянство не може починати боротьби за відновлення своєї дережавності...

За таких обставин прибув Шевченко в червні 1843 року в улюблену, вимріяну Україну і почав пізнавати сучасну йому реальну Україну, відвідуючи тих представників українського панства, які виявляли до нього прихильність і яких він уважав прихильниками ширених ним ідей.

Пам'ятаки весь час про сказане попереду, ми ніправі сподіватися (так би мовити, "теоретично"), що, гостюючи по черзі у своїх симпатіків і прихильників серед лівобережних і правобережних дідичів, Шевченко матиме самі розчарування і що біографія поета подастъ, коли не ряд фактів, які будуть цілковито підтверджувати неухильність трагічних переживань, що їх джерело крілося в палкому патріотизмі Шевченка і по-московленню, опортунізмі та провінціязмі його симпатиків.

Адже ж поет мусив опинитися в становищі, дуже подібному до так майстерно змальованого Лесею Українкою становища героя поеми "Одне слово", а тим самим повинно було воно відбитися і на стосунках Шевченка з людьми. Так повинно було б бути, а тимчасом найбільш ґрутовна з досі написаних праць про життя Шевченка, праця Кониського: "Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя" не подає нам належної кількості сподіваних фактів, а праця П. Зайцева "Життя Тараса Шевченка", видана в 1955 році, змальовує ті взаємини поета з оточенням цілком інакше, ніж ми повинні і могли би сподіватися.

В книжці П. Зайцева можна знайти досить таких уваг і подробиць, як хоч би:

"Шевченко гостював у В. Забіли і вони зблизилися!" (стор. 97.).

У магнатки Т. Вільхівської "Завжди скромний Шевченко був видимо зворушений блискучим приняттям... так симпатично зустрінутий поет був у доброму настрої і не розмовляв інакше, як по-українському" (стор. 99).

У товаристві "мочемордів", прихильно описаних автором біографії, що зі зрозумілих причин має до них особисто симпатію, мов би то "Прогулявши цілу ніч... Шевченко з кількома з них зблизився і завязав серед них знайомства." (стор. 100).

"Було ще одне, що його з цими людьми зблизило - це симпатичне жіноче товариство іхніх родин" (стор. 100).

"Лизогуби полюбили Шевченка як людину, як патріота і поета, і високо цінили співання ним народних пісень... поет потребував глибокого вілоччинку, а найліпшою його умовою була здорова моральна атмосфера, що панувала в седнівському домі... поетові по маляцькій праці... мило було співати рідних пісень під майстерний акомпанімент пана Андрія... а його мила дружина й діти, до поет іх широко полюбив, вносили в атмосферу ще більше тепла і робили її затишнійшою" (стор. 147) і т. д. і т. д.

Чи, отже, наші міркування були помилкові? - Цілком ні! Але, щоб зрозуміти позирну протиречність між міркуваннями і "фактами", мусимо собі усвідомити слідуче: праця Кониського не зважаючи на шире бажання автора спиратися лише на відомості цілком певні, все ж не могла такими "роздоряджатися". Спогади людей, що знали Шевченка особисто, що з ним зустрічалися, гостили його у себе, або були десь разом на якомусь прийнятті - навіть при найбільшій добрій волі авторів спогадів - не можуть бути стислими і позбавленими великого субективізму. Писані вони були здебільшого багато років пізніше, це - б-то тоді, коли авторові спогадів подобалося товариство, в якому він провів кілька годин чи днів, у нього лишався приемний спогад, і він мав нахил згодом, широко твердити, що так само добре почували себе в тому гурті людей інші. Поширити власні настрої на Шевченка було тим легче, що Шевченко, як людина захована, не давав нагоди пізнати по собі, що йому в гостях зле.

Самозрозуміло людина є людиною і навіть в дуже важких умовах у цілковито чужому оточенню не може стало мати лише трагічні переживання, а тим більше людина молода і до того ж від природи такої веселі вдачі. Він міг, звичайно, не в одній родині провести кілька веселих вечорів, але лишившись на хвилину сам він тим гостріше відчував, що він надто ріхниться від оточення. Він міг провести весело час в родині власника кріпацьких душ: коли не трапилося якогось особливо драстичного епізоду - нічим не виявити, що він був і там сердем з кріпаками, що він і там памятав звідки пливуть досстатки і чия важка праця дає змогу весело проводити час, але він безперечно гостро відчував яка безоднія ділила його і тих людей у яких він гостював. Тому, що поет тісно в'язучи національне визволення з соціальним стало прагнув розбудити мер-

тві душі й викликати національну революцію - він дуже гостро відчував чужість людей, що "в дупло холодне", яке у них було замісце серця, "гадюк напустили". Отже, хоча не один з фактів поданих П. Зайцевим мав місце - не ці факти характерні для переживань поета.

Правильність цих наших міркувань підтверджують анальогії з періоду петербурзького. Ми знаємо, що Шевченко після викуплення з кріпацтва, ввійшов за допомогою Брюлова в товариські звязки з кращими людьми московської столиці. Знаємо, що молодий, нежонатий і непоганий своєю зовнішністю поет і маляр бував мілим гостем на багатьох прийняттях, що його охоче запрошували, що брав він участь у гулянках і прогулках за місто. Отже, пишучи життєпис способом П. Зайцева, можна було багато й багато написати про приятельські стосунки з тими усіма людьми, з якими разом розважався Шевченко, можна було писати про "миле жіноче товариство", про "привабливих панночок і високоосвічених кнаків, що серед них прекрасно себе почував щасливий Шевченко". Можна було писати навіть про те, як, наче б то любив поет північну столицю, з її чудовими будовами, розкішними театрами, багатими музеями (аджек могла вставити без найменшої потреби в свою нефортунну книжку: "Шлях велетня" авторка ії речення про те, що Шевченко мав "подивляти архітектурний стиль Кремля!").

Можна було б, повторюємо, написати багато в цьому розділі про "щасливе і радісне життя" поета серед "рідних душ", але, але... сам поет написав у цьому періоді свого життя: "я одинокий у чужому краю", "виспівуй, щоб люди не чули!" А щоб тебе не цурались, потурай ім брате!" "Скачи, враже, як пан каже: на те він барагай". "А до того Московщина, кругом чужі люди..." "Насмітесь на псалом той, що виллю слізозами. Насмітесь! Тяжко ... жити з ворогами!", "Я тут чужий, одинокий і на Україні", "Доля приборкала між людьми чужими!" "Коли пустять в хату - то зустрівши насмітесь. Такі бачте люди". "Тяжко-важко умирати у чужому краю", "нема щастя, нема талану, нема кого кинуть, ніхто й не згада". Це все уривки з ріжних віршів, писаних перед поїздкою на Україну, уривки, з яких видно, яким самотним, яким чужим почував себе Шевченко на чужині серед тих людей, з якими, здавалося, весело проводив час, у яких гостював. А в листах пише: "мені тут так стало скучно..." (1839 р.) "Спасибі, що не забуваеш мене на чужині одинокого..." "а ми пропадаємо в цьому проклятому Пітері, щоб він замерз на віки". (1842).

З наведеного видно, що поет аж ніяк не чувся. (не зважаючи на свою молодість і викуплення на волю!) щасливим, не чувся "між своїми" і, хоча бував між людьми, однак,

глибоко відчував свою самотність, якої людям не показував. Самотність була наслідком істнування ідеольгічної безодні ще багато більшої, ніж та, що існувала між ним і освіченими верствами українськими.

Отже, оскільки поетичні твори, написані протягом цілого трьохрічного періоду перебування на Україні, будуть в цілості стверджувати правильність наших міркувань про істнування величезної ідеольгічної прірви, яка відділяла українського націоналіста і революціонера - Шевченка від ліберально настроєних україnofілів, що захоплювалися творами поета, оскільки слід дати перевагу свідченням поезій, бо вони і лише вони відзеркалювали справжні, заховані в душі переживання Тараса Шевченка:

Що ж торкається праці П. Зайцева, то слід про неї сказати слідує: твір П. Зайцева пітрактований ним самим не як твір науковий, лише як твір літературний, що звичайно дає авторові величезні "можливості", оскільки йде мова про творення і популяризацію серед читачів такої сильветки поета, яка відповідає неглядам автора праці або поглядам його видавців. Власне такий характер книжки дає можливість, не подаючи жодних доказів, довільно "компонувати" погляди Шевченкові і подавати так забарвлені описи певних моментів, щоб у читача викликали потрібні авторові рефлексії про поета та його життя. Такий характер книжки П. Зайцева вже сам по собі змушує нас до обережності, але є ще й поважніші причини, які роблять всяке беззастережне відсидання до праці Зайцева, як до чогось вірогідного й певного - неможливим. (Звичайно, цього не слід розуміти, як заперечування всього в ній поданого).

Щоб наші читачі мали змогу самі переконатися в цілковитій обективності і узасадненості глибокого недовірЯ до того, що пише в "Життю Шевченка" П. Зайцев, подаємо тут один з численних доказів, якими можна і слід узасаднити таке відношення до цієї, зрештою безсумніву дуже живо і цікаво написаної праці.

На стор. 122 цієї праці П. Зайцева, автор ії, який і перед тим утворював собі нагоди привернути увагу читача до "великого російського поета - Пушкіна", розповідає спочатку про ідею написати оперу "Мазепа", яка виникла серед гостей князя Репніна. Шевченко мав би написати до неї лібретто, а московський патріот Селецькій музику. Селецький хотів, щоб лібретто було написане московською мовою і змальовувало гетьмана таким, яким його хочуть представляти москвина, що нечаянно видяли Мазепу цілим серцем. Отже.... мав би Шевченко вивести Мазепу, як безпринципного егоїста, брехуна, зрадника і злочинця. Шевченко годився писати лібретто лише українською мовою і змалювати в ньому гетьмана таким, яким він споавді

був, Але наче б то Шевченко, як твердить П. Зайцев, бачив у Мазепі лише "оборонця свободи у боротьбі проти деспотизму Петра I", це-б-то борця проти режиму, , а не проти Московщини.

Ми знаємо, що ні в "Іржавці", ні в інших своїх творах не трактує Шевченю боротьби України за волю по "драгоманівськи", в площині боротьби з режимом - і тому, на нашу думку, конечним би було подати до кази, що Шевченко в цьому випадкові так ставив справу.

Але не це змусило нас до зроблення застереження що-до праці П. Зайцева . Оповішили переказане нами, П. Зайцев, не наче уважав потрібним використати і цю нагоду не тільки на те, щоб затерти справжні погляди Шевченка, але й щоб знова ... похвалити Пушкіна.

Приглянемося, як він це робить.

Далі, на тій же сторінці, читаемо таке: "Ясно, що до згоди не дійшло... Шевченко, княжна і їх однодумці бачили Мазепу таким яким уважався й молодому російському поетові, коли в уста свого героя він вкладає слова:

"Без мілой вольності і слави
Склонялі дол'го ми глави
Под покровительством Варшави,
Под самовластієм Москви.
Но незавісімай державой
Україне бить уже пора -
І знамя вольності кровавой
Я подумаю на Петра".

Так "інформує" своїх читачів П. Зайцев про погляди на Мазепу як Шевченка, так і Пушкіна і про вигадану ним цілковиту однозгідність тих поглядів, використовуючи для того невластиво свідомо вирвану з контексту "цитату".

Коли б наведені попереду слова П. Зайцева і подана ним цитата з Пушкіна належали перу не П. Зайцева, а уроженця й мешканця Буковини чи Галичини, ми б приписали їх цілковитому незнанню творів А. Пушкіна, та надзвичайно недосконалому розумінню московської мови. Та на жаль, не можна тим способом намагтися зменшити вину автора "Життя Шевченка".

Павло Зайцев, який ще в московській харковській гімназії за царату вивчав твори Пушкіна, а зокрема "Полтаву", не міг не знати цілості "Полтави", а коли й забув би вивчене, то, відписуючи подану ним довгу цитату, мусів би пригадати забуте. Та, як побачимо далі, наведену нами сторінку з твору П. Зайцева не можемо, на жаль, ніяк інакше пояснити, як бажанням настроїти українців прижильно до запеклого московського шовініста Пушкіна, щоб обдурити українців, представляючи московських тигрів, дакалів і гієн невинними овеч-

ками, що їх погляди не ріжнуться від Шевченкових!

Прочитавши дальші пояснення, кожен наш читач може перевірити належні висновки що-до людини (та її праці), яка так цинично дурить своїх читачів, роблячи з одного боку, велику кривду нашому поетові, а з другого, ховакчи в московському інтересі ті погляди Пушкіна на Мазепу, які він накидав своїм читачам.

Щоб ті наші читачі, які не читали Пушкінової "Полтави" не могли дошукуватися в зясуванню справжніх поглядів Пушкіна на Мазепу будь-якої тенденційності або хоч би певного суб'єктивізму занадто "широкого" українця, - перед тим як ми познайомимо читача з уривками самої "Полтави", - даемо слово московському критикові.

Відомий московський критик Ю. Айхенвальд пише дослівно, що Пушкін змальовує Мазепу "как человека без отчизни...". Оттого, по мислі Пушкина, Мазепа, ничем своих дел не освятівши, никакой ідеей ілі верой не проникнутый, "страшний своим коварством" безмерно-лукавий виступник умов і сердця не толькож міжкіх, але і женскіх". Цей Пушкінів Мазепа дурил и Мотрю, а коли очі її розкрились, вона, пише Ю. Айхенвальд, збожеволіла "увіdev настоішево Мазепу"... "перед нею спала пелена, і вместо красоты - явилось безобразие***, вместо неги и любви - беспредельная жестокость". Характеристика, яку дав Мазепі Пушкін, як пише Ю. Айхенвальд, "убивает", бо "ето удари молота, которыми Мазепа привождаетца к позорному*** столбу". ("Бібліотека великих писателей под редакцією Венгерова" - "Пушкін", т. II, вид. 1909 р. стор. 2-3).

Але цього мало. Мало подати тільки оцінку одного, хоч і відомого, критика. Вірні своїму правилу завжди звертатися до самого джерела - беремо в руки "Полтаву".

Перша "пісня" (твір поділений на "пісні") "Полтави" змальовує нам багатство Кочубея, красу його дочки, обурення батьків з приводу сватання Мазепи і відмову батьків та втечу доньки. В ній же описується, як сприймає Кочубей ганьбу, що впала на нього, його бажання помсти і про яку саме помсту він мріє. З цієї нагоди Пушкін малює те історичне тло і повязані з ним відносини в Україні, які, наче б то, вирішив використати Мазепа для особистих цілей.

Як запевняє своїх читачів Пушкін, лише прихильники "кровавої старини" домагаються зарозуміло ("кічліво") в легковажному ("легкомислений") захопленні, щоб використати

*облудою й підступом. ** гидата, бридкість, *** до стовба ганьби.

наближення Карла XII. Ці легковажні юнаки бажали повстання проти Москви і "своеволієм" (це б то анархічною свавслею) палаючи, бажали "опасних" (небезпечних) змій, забувши ярмо, в якому була іхня батьківщина і "святі" обіцянки Богдана.

А далі Пушкін характеризує Мазепу, як "коварну (лука-ву, облудну, підступну) душу, яку важко "розгадати", бо "чим Мазепа злій, чим сердце в ньом хітреї, ложній, тем с віду он неосторожней" і тим більш фальшивим є з оточенням, яке й не здогадується, ким є справді Мазепа:

"Не многім, может бит, ізвестно,
Што дух єво неукротим,
Што рад і честно і безчестно
Вредіть он недругам своїм;
Што ні едіной он обіди
С тех пор, как жів, не забивал,
Што далеко преступни віди
Старік надменний простірал;
Што он не ведает святыні,
Што он не помніт благостині,
Што он не любіт нічево,
Што кров ґатов он літь, как воду,
Што презираєт он свободу,
Што нет атчізни у нево".

Цю "характеристику" Мазепи Пушкіна, цю його уяву про Мазепу, вже згадуваний критик московський - Айхенвальд, як ми подавали, розцінює так: "Ети стихі убивают; это смертний пріговор, это - удари молота, которими прігвождаєтца Мазепа к позорному столбу". Бо ж і справді: лише на загальні приирство заслуговує той, хто "не має батьківщини", хто не має нічого святого, ненавидить волю і не знає, що таке вдячність!

За Пушкіним, цей "злой старік" віддавна ховав на дні душі "жахливий злочинний задум" і тому Пушкін зве його: "гетьман-злочинець" (злодей). І має, як твердить Пушкін, цей злочинець-зрадник виявлювати енергійну діяльність, бо в ньому "не слабеет воля злая, неукротим преступний жар". Ненавидить Пушкін так Мазепу тому, що прекрасно розуміє, що Мазепа не "ворог деспотизму Петрового", тільки "враг Росії". Але цей, як його зве Пушкін - "Іуда" (Юда) обдурив навіть царя, а той його ще й потішав! Мазепа ж, за Пушкіним, використовує так довірія Петра і "с кровожаднимі слезами в холодной дерзості своей" домагається смерти в руках ката Кочубея! Тут Пушкін театрально вигукує: "Ч'єй казні?... Ч'я дочь в обятіях єво?" і далі каже, звертаючись до Мотрі: "Не знаєш ти, яково змія ласкаеш на груді своей" і питаетесь; яка сила змущує її вірити Мазепиним "лукавим речам".

Після такої характеристики Мазепи, характеристики не лише цілковито безпідставної і вигаданої, як вигадане все, що до кари Кочубея, але й обурюючої та заздалегідь підготуваною читача, щоб не вірив ні одному слову гетьмана прийдуть цитовані П. Зайцевим слова. Щойно в "Песні второй" оповідає Пушкін, як, наче б то, Мазепа, щоб підготувати Моторю до відомості про закатування батька, грає на її патріотичних почуваннях і облудно розповідає їй про свої, наче б то, патріотичні пляни. Власне ці брехливі, за задумом Пушкіна, слова Мазепи, подає Зайцев своїм довірливим читачам, як... слова, до, наче б то, показують, як сам Пушкін дивився на Мазепу!

На цьому ми закінчуємо реферування "Полтави", бо все наведене нами не може лишати найменшого сумніву в тому, що Зайцев надуває довірям своїх читачів для вибілювання й захвалювання Пушкіна*, для свідомої пропаганди на користь московської літератури і москвинів, а заразом для зручного підмінювання погляду справжнього українського патріота-Шевченка, поглядами що могли бути лише в українофіла, ворога "монархічного режиму", що тому, наче б то, навіть в оцінці Мазепи сходиняє з... Пушкіним!

Не є нашим завданням дошукуватися, чому колишній драматург і федераліст П. Зайцев пустився на опублікування праці з такими ризиковими, тенденційними твердженнями й інформаціями, лише обмежимося до ствердження, що подібних "недокладностей", є в його книжці надто багато і всі вони в сумі гонять воду на московський млин і обнижують вартість Шевченка. Може, без надання такого характеру своїй праці він би не міг її друкувати під час окупації Галичини, на спілку з сіротським "спецом" - Шагін'чі, може він би не дочекався без таких "недокладностей" на її опублікування на еміграції, бо ж і він так, як і ми, бачить, в чиїх руках опинилося "НТШ" і якого напрямку праці воно друкує, може, нарешті, без толи виразної московофільської тенденції він би не дочекався захвалючої "Передмови" відомого своєю "діяльністю" при укладанні т. зв. "Енциклопедії Українознавства", що ширить серед емігрантів московофільській туман, п. Глобенка. Рівно ж можливо, що коли б у праці П. Зайцева було більше наукової правди, то про неї не згадували б з таким підкresленням її вартости редактори укр. відділу "Голосу Америки" дня 6 січня 1956 р. Все це - можливе.

Але справа, повторюємо, не в причинах, чому праця П. Зайцева є такою, якою вона є, але в тому що користуватися нею доводиться з величезною обережністю, перевірюючи докладно кожне його твердження, навіть таке, яке наче б то "узасаднене" (адже ж свою вигадку, яку нам довелося "розши-

* Див. "Примітки". Примітка ч. 7

фрувати", дуже спрітно підпер П. Зайцев довгенькою цитатою з Пушкіна і то навіть в "оригіналі"!)

Нам дуже шкода, що довелося зробити таку дегресію, але лише вичерпуюче зясовання справжньої вартості наведених нами слів праці Павла Зайцева може бути переконуючим аргументом слухності наших застережень і небажання вірити П. Зайцеву, кажучи словами Шевченка "на квиток", без належних перевірених доказів.

Зрештою П. Зайцев у деяких випадках міг допуститися також "недокладностей", не розуміючи самого духу творчості великого поета. Таку можливість доводить хоч би стор. I48, на якій він поєднує красу весняного українського вечора в запашному садку з читанням віршів Шевченка з тієї збірки, в якій майже всі більші твори творять цілковитий контраст до ідилічної декорації.

Все сказане управне нас не дуже то довіряти також запевненням деяких біографів, що Шевченко, був зворушений тим, що його, колишнього кріпака, так добре вітали "поміщики", серед яких було стільки "розумних, благородних людей, переважно гуманних, що користувалися загальною симпатією". Ми мусимо поставитися зі зрозумілою обережністю як до такого підсоложеного змальовування наших дідичів, так і до твердження, що поета вразило на Україні власне те, що він, приїхавши, побачив "злідні, кріпацтво, знущання панів", бо всі страхіття кріпацтва він бачив на власні очі і відчував на власній шкірі ще дитиною.

Ми, наскільки це дозволяє обсяг праці, зясували, яке саме розчарування і які трагічні переживання повинні були чекати поета на його рідній улюблений Україні і тепер лишається нам вернутися до аналізу його поетичних творів, які краще за всі спогади про поета його сучасників і краще за всі життєписи, обперти на тих спогадах, зясують нам справжні переживання поета, переживання; що він іх сам зафіксував у своїх безсмертних творах.

Однак перед тим, як приступити до аналізи творів з періоду перебування на Україні, наведемо тут слова Чужбинського із його "Воспомінаній о Шевченке" (стор. II) на доказ того, що не всі автори спогадів малювали так, як П. Зайцев "ідилічні" знайомства Шевченка. Ось, що він пише: "Шевченко уже разочарувался в некоторых наших панах і посещал... весьма немногих".

Ще ясніше пише на цю тему Юліян Беліна-Кенджицький.

Згідно з його свідченням мав казати Шевченко полякові таке: "Ви знаєте, що втратили, а то що втратили хочете відібрати й тому не жалієте життя, ні маєтку. А нашим панам аби повне корито, ім усюди добре. Сидять собі, як свині в сажі і чужею працею черева розпихають".

б. Що сказав Шевченко в своїх "політичних поемах"?

Першим хронологічно твором, який прийнято зараховувати до "політичних творів" Шевченка, є його загальо-відома "Розрита могила". Написав він її в жовтні 1843 року, це-б-то відвідавши вже своїх прихильників та інших приятелів, побувавши і у Тарновського й у Забіли, познайомившися з П. Кулішем і побувавши у Гребінки, і у Вільховської, і в Закревських, і у де-Бальмена, і у Капніста, і у Лукашевича, і у Репніних і побачивши зі своїми київськими прихильниками, і відвідавши, звичайно, ще у вересні рідне село й родину, а також зіздивши "на прощу" на Хортицю, у Чигирин та до Межигірського Спаса, — словом, пізнавши особисто більшу частину тодішньої України в особах її чолових репрезентантів та в додаток ще відновивши свої звязки з кріпацьким селом. Згадане, як не можна краще, виявлює усю невластивість слів одного з Шевченкових біографів, який написав, що Шевченко іздиж у гостину до "того свого кріпацького народу".

Шевченко ніколи не почував себе сином якоїсь одної верстви, лише почував себе сином тої цілої "козацької нації", якої предки "монахами" здобували Царгород, а її сини не раз його ж відвідували на козацьких чайках, перемагали під Жовтими Водами й Лоєвом панцерні польські корогви і вміли вщент знищити під Конотопом найкраїці московські війська, загартовані в попередніх боях, та героїчно боронили Батурина. Саме тому Шевченко, як ми бачили з наведених прізвищ, відвідував усіх тодішніх репрезентантів колись славної нації, усіх — від графів та князів, що серед неї жили, і нащадків старшини козацької до кріпаків, що часто також були онуками славних лицарів, оборонців України.

Запевняють нас наші "автономісти", що "темпераментний і життерадісний Шевченко", який перед тим прожив "серед петербургської богеми" п'ять років, став на тій Україні, серед таких людей, як Закревський "найулюбленішим у товаристві", "де не тільки бахусів дотеп, а й ліберальна думка мала право громадянства", — словом, серед людей, серед яких пишуть вони, "не було місця ... лажеям ево величества", і, запевняють вони, наче б то мало бути поетові серед них — добре.

Коли б Шевченко був справді таким, яким його роблять наші "автономісти", тоді може так і було б. Але... але поет не був "українофілом", не турбувався тільки і головно справою поліпшення чи заміни того ладу, який панував у "в'язниці народів" і для нього, що ненавидів не самих "лакеїв ево величества", тільки всіх ворогів України, серед яких належало і належить найперше місце московському народові, та дивився з призирством на всіх "общеросів", не могло бути там

справді добре.

Саме тому, в періоді часу, про який говоримо (від ранньої весни 1843 року і аж до початку 1844 р.) написав наш поет лише два твори: "Розриту могилу" (в початку жовтня 1843 р.) і московською мовою "Тризну" (9-II листопада того ж року).

Хоча між написанням обох творів промінув місяць, обидва вони, як на це вже вказують їхні заголовки, подиктовані тим же настроем, повязані з тими ж переживаннями, що були такі далекі від тих, яких ми могли сподіватися, вірючи нашим автономістам! Така відстань часу є доказом, що маемо до діла не з хвилевим настроем і що причини того настрою були глибокі й стали!

Перед написанням "Розритої могили", як ми вже згадували, побачив поет на власні очі все, а тоді, в цьому творі, він, глянувши на все з певної перспективи, міг дати синтезу баченого, не спиняючися на подробицях. І ця страшна синтеза була ось яка, ось які були висновки поета: нашу Україну (не територію, не ту українську провінцію, яку закликає з наказу окупантів "любити" в межах СССР Сосюра, а Україну, що і сама творила козацтво, Україну-державу) "сплюндровано". Сплюндровано не землю, не "культурні центри" взагалі (це б то не входячи в те чия культура в них плекалася), навіть не економічне життя, яке, змінивші основно зміст, перейшовши вже в московські руки, стало розвиватися і не було сплюндровання. Сплюндрована була лише українська Україна, та Україна, якої господарями й будівничими була "козацька нація", сплюндроване було українське не ліше з назви, тेоріторіально, як в писаннях Оглобліна, але українське, бо було в українських руках, економічне життя, промисловість, торгівля, аграрне господарство, сплюндрована була наша культура, а ще більше була сплюндрована українська нація, якій знишили москвини ріжними способами її провідну верству, її мозок і навіть її серце.

І тому в "Розритій могилі" немає ані слова про страхіття кріпацтва, про "лихіх панів", а саме про це й було б, коли б Шевченко, як писав Єфремов, "Найбільше прозрів, коли вірнувся на Україну і знову став віч-на віч із смертельним своїм ворогом - отим кріпацьким ладом" ("Історія укр. письменства" т. II. стор. 15).

Власне, обидва написані твори доводять ще раз, що тим "смертельним ворогом" був для Шевченка, не, як би це хотілось нашим автономістам, лише: "кріпацький лад" - тільки т.зв. "Росія", московський народ і його уряд та московські прислужники-яничари. Для звужування ж обріїв Шевченка до обрію автономістів не дають згадувані твори підстав.

Натомісць "Розрита могила" говорить про сплюндровану Україну; козацьку Україну, а окремими проявами того сплюндровання була і скольонізована чужинцями Хортиня, і зубожілій півжідівський Чигирин, і обмосковлені до глибини серця "українофіли" — прихильники Шевченкової музи і закріпачений народ. Ствердживши фактичний стан, поет ставить собі питання: "за що" покарано так Україну?

Шевченко не був ніколи короткозорим "україnofілом", і тому його не могло задоволити убоге й наївне пояснення, що причиною була "багата земля", яка лежала "незахищена" горами, непрохідними лісами, морями і т. п. та мала "недобрих сусідів". Шевченко мав мужній світогляд державних націй і уважав, що кожен народ має те, що здобув для себе, видерши у неприязніного світа. Думаючи ж так, поет питає: "Світе тихий, краю мілій, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гіней!"

Отже — "за що", а не "чому"! І тут же додає два більш сконкретизовані питання — єдогади: I. чи не порушила часом Україна Божих законів, чи не покарана за гріхи проти Бога, за гріхи морального характеру? і 2. чи може допустилася гріха проти нації, може "діточок непевних звичаю не вчила?"

Про які "звичаї" думає поет у другому запиті, видно з "відповіді" України ("планувала і я колись" та, "співаки, ридала, виглядала волі"). Отже, безперечно, поет має на увазі справи, які входять в обсяг свідомості національного суверенітету ("планування") і по втраті його — спраги відновити його. Поет хоче знати чи виховувала їх у свідомості обов'язку жити і вимагати для України, для забезпечення її, наступним поколінням, цілковитої "волі".

На два поставлені ним питання відповідає "Україна", що вона не має за собою вини, що вона добре виховувала своїх дітей і наслідком того і вона "планувала колись на широкій світі". Причиною ж усього лиха, яке довело до того, що тепер "Україна гине" — була "нерозум" Богдана, який (як і наші "автономісти") не розумів, що пристаючи на тісніший звязок з Московщиною робить фатальну помилку, не розумів, що жодні умови, жодні "автономні права" не заступлять втрати цілковитої волі рухів. Так випливає з того вислову про "нерозум", що Шевченко мав на цю справу мудру думку подібну до тої, яку висловив пізніше славний "залізний Канцлер" Бісмарк словами: "Спілка — добра річ. Найкраща спілка, яку я знаю, спілка людини з конем. Лише треба уважати, щоб не бути конем". Ось цієї глибокої мудrosti певно й бракувало, на думку поета, "Во-

*Наші "автономісти" навіть тепер друкують без застереження статтю Полонської-Василенко, яка з признанням пише: "Не зважаючи на всі негативні наслідки Переяславської угоди... самий факт її не уважає проф. Оглоблін за негативний" ("Український Літопис" ч. 2, 1954 р., ст. 51), а ось Шевченко, як бачимо "уважає"!

гданові", бо ж, ослаблена боротьбою з Польщею і підступною політикою Московщини, Україна мала тоді всі дані до того, щоб не Московщина, тільки вона стала "конем". Цей "нерозум" Богдана і був "причиною всіх причин" і тому в "Розрітій могилі" "Україна" далі каже, що, "як би була знала", що Богдан піде наслідком свого "нерозуму" на той союз чи "умову", то його "у колисці б придушила під серцем приспала"!

Власне той "тісніший союз" (а ще більше -"нерозум" пізніших автономістів-опортуністів) і довів до того, що тепер "сплондрована" Україна "гине", що ії природні багацтва, яких відразу не спроможні були використовувати москвини самі, були "запродані жидові, німоті", а діти України пішли (волею і неволею) на службу ворогам українського народу, москвинам ("сини мої на чужині, на чужій роботі") і там допомагають будувати їхню, ворожу нам державу.

"Діти" тепер пішли ворогові-москвінові на сліжбу і забули (або відчурались) своє минуле, діла своїх предків і тому те минуле ("могили") "москаль розриває", а "перевертні" (обмосковлені українці), що підростають, допомагатимуть "москалеві господарювати" і "не своє" шукати та "матір катувати".

Такі сумні висновки зробив Шевченко з усього, що бачив на Україні, ствердживши, що Україна - це тільки "на четверо розкопана, розрита могила..."

Безпросвітним пессімізмом вів від цього реального висновку, пессімізмом, глибоко узасадненим станом повного занепаду української національно-політичної думки, московофілством, української походженням, а "українофільської" перекланням інтелігенції, яке перевишло найгірші поетові припущення. А до того що поет не побачив нічого такого, що б вказувало на те, що відродження вже справді почалося.

Може нині здаватися таке твердження перебільшення, але, коли ми уявимо собі, що було б, коли б Шевченка цілком не було б, коли б по Котляревському з його "Енеїдою" й "Наталкою Полтавкою" та по його епігонах не було "Кобзаря", то стане нам ясним уся глибока узасадненість попереднього твердження.

І поет хапається однієї іскорки надії, яка ще жевріє, а саме: сподівання, що може в могилах (не в "етнографії", якою захоплювалися попередники і сучасники Шевченка) знайдутъ юс ж ті "перевертні" те, "що там поховали" предкі, ще б тó "їхню любов до України, їхню волю керуватися лише її интересами, їхню національну гордість, їхню відвагу та самоповсяту, палку спрагу волі й пекучу зневисть до гнобителів".

Власне провідна ідея "Розрітої могили" не дає зможи думати, що автор "відвернувся" від минулого, навпаки: автор і далі бачить в культі минулого єдине джерело відродження.

Він бачить його не в якихось "нових ідеях", не в якомусь поліпшуванню державного ладу московської імперії, а тільки й лише у віднайденню у власному минулому традицій, які б пірвали нас до боротьби за відновлення держави предків.

Як бачимо "Розрита могила" переконуюче свідчить, що Шевченка діймаюче вразило не кріпацтво, про істновання якого він знов і яке випробував на власній шкірі, тільки помосковлення освіченої верстви, тільки та кольосальна ріжниця між національною свідомістю поляків, польської шляхти і свідомістю "малоросійського дворянства", включаючи і т. зв. "українофілів".

Коли Шевченко був на Україні за своїх дитячих років - він добре пізнав кріпацтво, але не мав жодної можливості по-знайомитися з "панською" і взагалі освіченою верствою. За київських років він мав нагоду бачити підготовку і саме повстання польське 1830 року. Шевченко на підставі анальгії (тим більше, що й після придушення повстання мав контакт з польськими патріотичними колами через своїх колег) припускає, що і на Україні нащадки козацької старшини живуть мрією про відновлення державності. Шевченко випустивши в світ своїх "Гайдамаків" та "Кобзаря" одержував не раз ентузіястичні листи від наших "українофілів" і при тому аж ніяк не припускає, що автори тих листів - цілковіто не розуміли тих творів Шевченка! Що таке нерозуміння мало місце - стане безсумнівним, коли ми пригадаємо собі, що навіть націоналістичні автори в період між двома війнами не спроможні були визволитися з під московофільського та большевицького гіпнозу і не встанові були зрозуміти його твори. Адже ж напр. Єв. Маланюк в своєму "Посланні" дослівно написав: таке:

"Шевченко лиш збудив хаос

Що нерухомо спав над степом

Він не здійснив своїх погроз,

Він Гонта був, а не Мазепа"

Отже, коли навіть Є. Маланюк в році 1926-го не вмів побачити в таких творах, як "Чигирин", "Гайдамаки", "Іван Підкова", "До Основяненка", "Думи мої, думи" - закликів до боротьби за відновлення державності, коли йому не сказав нічого ані образ "могили", над якою "орел чорний сторожем літає", ані багато разів повторювані слова про "вміння панувати", ані мрії Галайди про те, що "оживуть гетьманні" то тим більше були ті його ідеї незрозумілі його тодішнім симпатикам. Є. Маланюк заявляє, що він є націоналіст-державник, а ті сучасники Шевченка захоплювалися московофільською "Історією Русов", захоплювалися "Полтавою" Пушкіна, а було серед них досить і таких, що як і Гребінка, радили з того що:

"Московський царь, родной, единокровный

"Согласен нас і праведную церковь
Навек пад свой покров високій взять"
(Гребінка "Богдан")

Все це побачив Шевченко щойно приїхавши на Україну, зрозумів щойно тоді в чому є головне лихо і вражений тим, написав ряд своїх поетичних творів в яких намагався розкрити очі сліпим своїм землякам.

Що все сказане нами не є лише "теоретичними" припущеннями, доводять слова сказани самим поетом під час його розмови з одним з польських діячів і патріотів, які ми вже наводили. Повторюємо їх ще раз: "Ви (польки) знаєте, що втратили, а те, що втратили, хочете відібрati й тому не жаліте ні життя ні маєтку. А нашим панам аби повне корито, ім усюди добрé. Сидять собі, як свині в сажі і чужею працею черево розріхають".

Лише пам'ятаючи наведені слова зможемо правильно зrozуміти й "Тризну".

А щоб ще краще зясувати погляди поета та висновки, до яких прийшов він наслідком перебування на Україні, треба познайомитися коротко з тими думками, які поет висловив у своїй "Тризні", написаній по-московськи для княжни Репніної, думками, що виникли під впливом тих же болючих спостережень з "нашої, ніч своєї землі".

У цьому творі розповідає автор про "сироту" (героя твору), що мав ще дитиною вищі амбіції, що у нього "в крові гордия клекотала" така, що він, коли б міг, то, вхопивши зло-бно цілу землю куло "вместе с гадамі земнимі", жбурнувши в пекло! Герой його був цілком самотнім ("всем не свой") і Земля була йому чужою. Щойно на чужині, перетопивши свого духа у вогні страждань, став він пророком волі і любові. Та журба, брак зрозуміння й справжньої любові з боку земляків звела героя передчасно в могилу. Він знайшов лише дуже маленький гурток приятелів-прихильників, яких і вчив, що "празник жізні, великий празник - Божій дар, должно пожертвовать отцінє". З признанням розповідає поет нам про те, як цей герой "корткою мисллю" следіл дела мінувші народов, дела страни своей родной і горько плакал. О святая! Святая Родина моя! Чем помогу тебе, ридая? І ти закована і я.... Тебя убілі, раздавілі і славословіть запретілі твої великія дела... О, Боже, сильний і правдивий! Тебе возможни чудеса... воскраснуть мъортвим повелі... благослові на подвіг... на іскупленіе землі! Землі поруганой, забитой, чистейшей кровию політой, коли то счастлівої землі!"

Наведені слова не лишають сумніву, що: 1) поет і далі думав про национальне визволення "землі... зганьбленої, забутої.... колись щасливої", як про головне завдання, 2) ува-

жав.. минуле багато кращим за сучасний стан, бо тоді Україна не була "вбита" й "розвалена" брутальним московським чоботом, 3) уважав, що пізнання минулого є могутнім засобом відродження й основою волі до боротьби і тому з одного боку - сам герой "прозріває" саме під впливом історії, а з другого боку - окупанти, свідомі такої ролі історії, заборонили славити великих вчинків предків і 4) уважав, що найстрашнішим є те, що Україну (в особах освіченого покоління його часу) "вбили", що вона мертва у самому дослінному розумінні цього слова і що воскресити цю мертву Україну може лише Бог ("Тебе можливи чудеса") , вчинивши чудо. Але Й Бог може доконати того чуда лише тоді коли знайдеться хтось, хто, як Христос, за людей згодиться піти на смерть, щоб викупити гріхи свого народу і тому благає Бога "благослові... на подвіг... на іскуплені землі". При тому думає поет не про "землю взагалі", як би думали це "драгоманівці" чи "соціялісти", але про власну землю, политу козацькою кровю ("чистою, святою!"), землі, що коли була незалежною державою була "ща-сливою землею".

Отже, і другий твір поета, написаний місяць пізніше, цілковито узасаднює наші твердження про те, як ставився поет до своїх земляків і до тої України, яку він любив понад все, тоді, як сказав би Шерех "неістнуючої України", України, що він і її противставив "реально-істнуючій", а при тому, уважав ту "реально-істнуючу"... мертвою!

Те, що цей твір написав поет московською мовою і в ньому не називає ні разу ворогів наших - московський народ (як зрештою не називає й України чи українців) пояснюється тим, що цей твір написав він для Варвари Рейніної, московки, доньки бувшого московського "адміністратора" поневоленої України, доньки, до якої він як до особи та ще й особи, що його зобовязувала в цій справі делікатність. Очевидчаки мусимо відкинути москвофільські коментарі про якусь особливу "прихильність" батька княжни Варвари до України, бо ж ясно, що він в числі своїх обовязків генерал-губернатора мав обовязки всякого керовника кольонії і мусив безнастбано "прикладати свою руку" до (кажучи словами Шевченка) "пліндровання" нашої України, бо лише на її руках могла цвісти кольонія "малоросійская".

Щоб коротко і виразно зясувати цю справу, відсилаємо читачів до глибокого твору Лесі Українки - "Оргії". Наших автономістів-москвофілів, як і Федона (одна з дієвих осіб драматичної поеми) не лише задовольняє, але й захоплює "прихильність" ("фільтрелленство") "Мецената", який, як каже, хотів "подолати недовірливість"... щоб "сполучити в одну родину

дві частини люду коринтського - Римлян і Греків", а ми, як і Антей (герой "Оргії" і речник думок авторки) таких, що приймають з признанням "фільгелленство" (чи московське "україно-фільтро") - уважаємо за "розумом хист'ких" що закямяніли перед обличчям "московської Медузи".

До наведеної анальгії слід додати, що князь Репнін мусив виконувати не лише роль "мецената", але й виконувати також обовязки "префекта" і "прокуратора"!

Однак, це все не перешкаджає тому, щоб князь Репнін, як батько, голова родини і приватна людина, заслуговував на особисту пошану свого гостя - Т. Шевченка.

Прийнявши під увагу сказане, мусимо ствердити, що Шевченко в тому творі сказав стільки, скільки тоді можна було сказати, а може й більше.

Однак, нас цікавить власне інше, а саме: усталення факту, що і в "Тризни" поет повторює свої висновки зроблені після ствердження того жахливого стану, в якому перебуває Україна, що і в "Тризни" поет далі переживає трагедію людини, яка пробувала мертвого оживити й запалити вогнем боротьби за визволення України з московського ярма.

Кінчається цей твір описом, як дванайцять приятелів героя, які могли би стати дванайцятма "апостолами", обмежили свою "діяльність" до того, що по смерти героя один раз на рік сходилися в день його смерти на "тризну" (чи не пророче передбачення пізнійших "Шевченкових роковин"?) . Наслідки тоІї "діяльності" були такі, що зі смертю останнього з них, вже ніхто більше не приходив "згадувати" героя...

Таке закінчення "Тризни" показує, які чорні думки опанували поета наслідком його особистого контакту зі своїми земляками, - переважно "україnofілами"!

А поет же прекрасно знов, якою силою є віра в успіх, надія! Не дурно ж він у тому ж творі рівняє надію до Бога ("В ком вери нет - надежди нет! Надежда - Бог, а вера - свет") Та Шевченко знов "вишу красу, красу змагання, хоч і без надії" (Оргія"), Шевченко, безперечно вірив у "чудо" і вже тоді готувався "на подвіг", на "викуплення землі, землі святій" й чи не тому незабаром починає поет писати твори, неоглядаючися на "цензуру" і на ті наслідки, які загрожують кожному, хто подібні твори читає іншим, навіть не однодумцям!

З цього побуту на Україні іде Шевченко знов на Московщину до Петербургу і по дорозі спиняється коротко у Москві.

Тут познайомився Шевченко з Осипом Бодянським, родом з Полтавщино, що був професором славістики в московському університеті. Студіював Бодянський у Празі, в Чехії і став завзятим славіnofілом. Був він також же українцем, як і Куліш, Костомаров, Гребінка та інші. Цікавився українським мінулим і у видаваних московською мовою "Чтеніях" уділяв досить

багато місця памяткам української старовини, історичним та етнографічним матеріалам про життя українського народу. Між іншим він видав друком рукопис "Історії Русов". Порівнюючи з Шевченком, який не спеціалізувався в науках, що складаються на т.зв. "слов'яністику", він був знавцем минулого. Однак, він, люблячи, як Максимович, українську народну поезію, звичай, мову і чудову українську природу, симпатизуючи культурному відродженню (творення літератури), значно ріжнився від поета, так би мовити, своїм "серцем" і тіє минулі бачив інакше, ніж його бачив Шевченко. У серці Шевченка панувала нерозіріднено Україна, і він в глибині душі, всупереч усім фактам ("Contra spem sperabat") вірив у воскресення України, у відновлення суверенної української держави. У серці Бодянського ж вміщалися разом і любов до "тіснішої батьківщини" і любов до "цілої Російської землі" і ще де-яких славянських народів.

Щоб стала більш виразною ріжниця між обома, вистарчить не лише нагадати про захоплення Бодянського "Історією Русов", але й ще одну більш характеристичну подробицю. Бодянського, як і Максимовича та Гребінку не вражала Пушкінова "Полтава", він не відчував серцем, як відчував Шевченко, що то твір принципового ворога "волності" ... поне гетманами народів; як є він завжди представляв "кровавої", бо ж інакше не мав би віправдання той накидуваний vogнем і мечем "московський мир", яким захоплювалася Пушкін.

Не модемо твердити, що Шевченко, який шанував Бодянського, як вченого і людину, що все ж любила рідну землю, відчував гостро цю ріжницю і розумів, що серце у Бодянського знищено, але і це можна припускати. Так чи інакше, але саме тут пише поет свою поему "Чигирин", в якій таке згадування надає "серцеві".

Шевченко безперечно з великим зацікавленням мусив слухати всього того, що йому оповідав про чеське відродження Бодянський, який не так давно вернувся з Праги і власне може тому думки поета знову почали шукати відповідь на питання: чому ж на Україні вія не помітив подібного руху, подібного запалу і не вертався з рідної землі зміщений духом, повний віри і надії?

Відповідь на це питання, власне, й знаходимо в "Чигирині".

У цьому творі на початку поет, звертаючися до Чигирина, як символа, як втілення ідеї козацької державності, як столиці відродженої держави української, що могла стати впливовим центром на Сході Європи — підкреслює скромину чистъ усього земного. Поет немов потішає себе думкою, що не лише горда столиця могутніх гетьманів України, але і "все на світі гине". Це "все" обхоплює всупереч усім поглядам поета

не тільки речі матеріальні, але в цьому випадкові й безсмертну славу, яка також "в хмарі пропадає"! Могутня твердиня, гнізdo орлів України, стала "малосильним старцем", якого ось-ось забудуть цілком, так, що ніхто не скаже навіть жартом де він стояв "чого стояв"!

Тут, як бачимо, Шевченко вказував на зв'язок між славою і силою. Зникла сила - гине й слава, а разом і розуміння тої ролі, яку відогравав колись Чигирин та й взагалі історичного призначення козацької України.

Однак, сила буває не лише матеріальна, але й моральна. Нарід, який вперто стремить до відновлення власної державності, якого не можна зломити, той нарід також має "силу" і власне подібна сила ірляндського народу змусила нарешті Англію піти на компроміс. Шевченко розумів добре значення тої моральної сили, спотерігаччи її прояви хоч би у поляків, і, безперечно, тому підкреслює цілим твором, що гине безсмертна "слава" наслідком заникання моральної сили, наслідком того морального занепаду, який спричинила Московщина.

"Свята слава" Чигирина - символа нашої державності - гине "за вітрами холодними", за вітрами з півночі, з Московщини. Це власне її гублять ті "современные огні", той ідеольогічний і асимиляційний наступ Московщини, яка, як писав Шевченко в "Тризні", заборонила "славословити велики діла" предків, словом, це власне, ті московські "холодні вітри" принесли зі собою вакку снігової хмару, в якій, мов порошинка, гине "свята" слава Чигирина і гине все, що може ве-рнути український нарід до життя.

А коли так діється, то виникає питання: за що ж властиво бились наші предки з ляхами, східними ордами і москвинами? Адже ж у цих боях пролилося стільки крові, що з неї могла б і повинна б була зродитися воля України, повстати незалежна держава!

Тимчасом уродилася тільки "рута, ruta волі нашої отрута". Рута, як ми знаємо, на Україні споконвіку мала особливе, обрядове значення. То ж з рути шли весільні вінки, то ж руту сіяла дівчина, сподіваючися весілля. У котрої дівчини зайде рута, до тоЯ прийде наречений, прийде її "господар", який вестиме господарку, який принесе її щастя, або недолю. І ось тут знову бачимо, що Шевченко, скоріше інтуїцією генія, ніж розумом, якому бракувало фактів, вгадав ту, нині вже безсумнівну, історичну правду, що наше козацтво, борючися за волю України, не мало й думки сіяти "руту", не збиралося ніколи "обеднуватися" з Московшнином, зрікаючися тим самим само-

*українофіли сфальшивали текот і друкують "татарські ребра", але в "Деле о худ. Шевченке" подає ген. Дубельт, що в рукопису є "московські ребра".

стійности , а тимчасом таки... "вродила" несподівано несіяна рута, яка й отруїла нашу "волю", здобуту в такій важкій боротьбі!

Символіка цілком ясна - зусилля наших предків пішли на марно наслідком переяславської умови, і на Україні огинувся "москаль" в ролі господаря! А це в свою чергу привело до того, що, отруена москвинами, московською отрутою українська свідомість, "заснула" важким, небезпечним сном, "Заснула Вкраїна", заснула українська державницька думка, заснула воля до боротьби, зникла свідомість, як це буває в глибокому сні, і, обхоплена глибоким сном під впливом отруйного сонного дання, Україна "зацвіла цвіллю" і вкрилася буряком!

Поет під час свого перебування на Україні, власне, жив серед тих "бурянів", серед тих назверх міцних, вибуялих "рослин", що вкрили Україну, замісць того лицарства козацького, яке своєю кровю боронило її волю. І нині Україна, вкрита буряком, вкрита цвіллю, загниває зі середини. Її провідні верстви, її інтелігенція, як твердить поет, мала замісць гарячого пульсуючого українською кровю серця - тільки порожнє й холодне "дупло", де те серце мало бути, а в те дупло напустила "гадюк". Тими гадюками були не лише москвины, що кильжували Україну, що шляхом шлобів, використовуючи школу, ір'єктуру і культуру, обмосковлювали українців так, як поляки спольщили свого часу Острожських, Вишневецьких, і інших представників князівської України, але "гадюкам" були й ті москофільські поч ування, на які наштовхнувся поет, намагаючися пробудити здавалося б українські серця своїх земляків. А поет це робити намагався, бо ж поет не мав холодного дупла з московськими гадюками замісць українського живого, пульсуючого козацькою кровю, серця! Та всі зусилля поета були марні ("на твоїх руїнах марно слізози трачу") його не лише не розуміли ті земляки, у яких він гостював, з якими провадив розмови, але й уважали за пришелепуватого ("юродивого"), або, м'ягко висловлюючися, за "чудакуватого оригінала"!

Як бачимо поет сам в цьому творі гостро і надзвичайно плястично змальовує свою трагічну роль пророка, якого цілком не встані зрозуміти його земляки, у яких навіть надії немає на краще, бо її "вітер по полю розвіяв". Та українське серце поета, живе серце, словнене козацькою кровю, не хоче з тим погодитися і "плаче, просить святій правди на землі". Правди, бо для Шевченка без відновлення держави предків немає на землі "правди"! І тут поет з жалем ще раз звертається до свого "єдиного друга", який у нього був на Україні, до козацького Чигирина, з докором за те, що він, що

що.. провідна верства козацької України, отруївши "моско-вською отрутою" (переяславською умовою), проспала волю нашу, "проспала степи, ліси і всю Україну!" Мало того! Поет хоче, щоб той самий вітер, який нашу надію "по полю розвіяв" також "розвносив" (а не розвіював) "все" (це-б-то колишню славу України, правдиві оповідання про її героїчну боротьбу за своє існування, за державність, страшну правду про наслідки переяславської умови і свідомості, таких же трагічних наслідків усякого союзу з Московщиною, щоб це "все" розвносив вітер на своєму "неокраїнім крилі" по людях, розвносив серед сплячих, отруєних, як "живу воду" народніх казок.

Далі мусимо виправити текста поеми, бо, як свідчить проф. Степан Смаль-Стоцький*, в автографі стоїть, "підростутъ", а не поростутъ, яке йому вписали "українофільські" редактори**.

Таким чином вислів:

"Спи ж, повитий жидовою
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростутъ - гетьмані!"

має означати, що поет уважає, що "Чигирин" (за його часів уже справді маленьке жидівське місточко) це-б-то ті нащадки колишньої провідної верстви України, обплутані за часів Шевченка " жидовою", можуть далі спати тим непробудним сном, який їх обхопив під впливом московської отрути і перетворив спадкоємців Немиричів, Богунів, Кричевських і т. д. у свино-подібних "панів Халявських". Вони можуть, "повиті жидовою", спати аж доти, "доки сонце встане", доки не почнеться "ранок" нового "дня" і історії України, доки не почнеться нове національне повстання, національна революція така, як була за Хмельницького, а тоді й ці, що сплять, важким сном, також "збудятися" під гуркіт наших гармат!

Та це "сонце" може встати тільки тоді, коли ті, в політичному розумінні, "недолітки", які були за Шевченка "гетьманами" (провідниками) українського відродження, визбудуться свого московофільства, перестануть по дитячому думати, перестануть, як "всякі "недолітки" викликати у "дорослих" (водогів наших) свою наївністю глумливу усмішку, а тільки стануть, так, як Хмельницький чи Мазепа, викликати нехай і ненависть ворогів, але сполучену з прихованою пошаною. Інакше кажучи, "сонце" наше, сонце нашої правди "встане" тільки

*Див. в кінці книжки "Примітка ч. 8".

** "Порости" - це значить у першу чергу - "вирости у вели-кій кількості" ("поросла трава", "поросли кущі") і тому ліше автентичне "підростутъ", бо воно не дає змоги ріжно розуміти це місце.

тоді, коли наша провідна верства, яка дорівнює нині "недоліткам", підросте, перетвориться в дорослих. Ця ідея споріднена, як побачимо, з ідеєю "Великого Льоху", де за Хмельницького репрезентувала український народ "дівчина", що вже старостів чекала", за Мазепи - "дівчатко-недоліток", а за Катерини - "немовлятко", те немовлятко, додамо ми, яке за Шевченка (і за наших часів!) не встані відріжнити українського патріотизму Орлика від провінційного патріотизму автора "Історії Русов".

За Шевченка також були "гетьмані" (Котляревський, Квітка, Гребінка, Куліш), але всі вони були поколінням "недолітків" (коли не "немовлят!") і потрібно було багато часу на те, щоб ця верства підростла і щоб стала дорослою, щоб "недолітки" - "Наливайки" чи "Трасили", вирости на "Хмельницьких", "Мазеп", "Орликів"!

Шевченко, обіхавши Україну, прийшов до трагічного висновку, що цей процес "підростання" буде тягнутися ще довго, так довго, що він ще не має що робити і тому, як сам каже: "помолившись і я б заснув"; коли б не пристрастне бажання скорше здобути волю Україні, визволити її з московського ярма і лише це палке бажання ("думки прокляті") не дають і йому "заснути", а "рвуться душу запалити, серце розірвати". І це зрозуміле - адже ж поета з його поглядами, з його високою національною свідомістю і політичною мудрістю, якою він на багато перевищує навіть сучасних нам "дипльомованих" і недипльомованих українських еміграційних "лідерів", не могли зрозуміти ті сучасні йому національні гермафродити і він залишився в тій жахливій атмосфері, яка панувала навіть серед "недолітків"-українофілів. Він розуміє усю передчасність (а може - спізнення) своєї появи, але він все ж пристрастно бажає прискорити цей процес "підростання"!

Бажає Шевченко цього, але його ні на хвилинку не кидає свідомість того страшного стану, в якому перебуває нечисленна українська інтелігенція України; він свідомий той страшної хвороби, з якої без "операції" немає рятунку, а без вилікування - немає надії на успішне повстання і відновлення державності.* Адже ж уже само ствердження того стану справи майже вбивало поета, змушувало його замовіннути, безнадійно опустити руки, бо ж не було для кого писати, не було до кого звертатися! А все ж таки всупереч безнадійності такого ствердження таки сподівавчися ("бо ж думки прокляті - рвуться душу запалити, серце розірвати"), хоче вірити поет, що може ж усе ж пощастиль йому "вернути" (втрачену на Україні) свою правду", правду "безталанну" (бо ії не здат-

*Див. в кінці книжки "Примітка ч. 9".

ні прийняті обмосковлені земляки) і своє "тихе слово" ("тихе", бо його не чують!) I тоді, думає поет, може пощастиль йому "до старого плуга", яким він не міг зорати української ниви, викувати новий леміш, бо "леміш" той, що був на ньому (згадки про велике минуле і колишню суверенність), уже не міг приготувати "дуплаві" гнилі "серця" земляків до засіву думки про повстання і боротьбу.

Так Шевченко заповідає в цьому творі порушення інших тем, інший підхід, якого спробує стосувати для реалізації тоже ж ідеї.

Поет думає "посіяти" цим разом не слова про колишню волю, на які не реагувало належно "гниле серце", а "ширі сльози" над жахливим "станом" України. Ці сльози мають бути не безсилним плачом, тільки такими, щоб, як писала пізнійше Леся Українка, іх навіть "зорі почули", а люди - "важнулись" на ті сльози! З таких "сліз" можуть справді "вирости ножі обоюдні", це-б-то гострі з обох боків, як ножі думки, щоб ними "розпанахати", це-б-то без жалю й зайвої обережності, одним сильним ударом розтяті "погане, гниле серце трудне" (гидке й гниле й хворе серце) і з нього, як із болячки смердючий гній, "вицідити сукровату" кров. Як знаємо "сукровата", або "сукровиця" витікає не з живої людини, тільки з трупа, отже треба з отруєних українських сердець, мертвової в національному розумінні України, вицідити ту "мертву кров" ту "сукровидю" і налити в неї "живої козацької тії крові, чистої, святої". Мертві кров не може "заговорити", не може обізватися на юднє живе слово, не може півсонне, півмертве тіло спонукати до руху, до боротьби. Адже ж Шевченкову поезію читали "любезні земляки", слухали його вогненні слова і... "реагували" так, як може реагувати труп! Щойно вливши в серце і в жили живої крові предків, які і жили і боролися, і вмирали за Україну, можна оживити того півтрупа і можна щойно тоді запалити вогнем слова вже ту ожившу Україну, можна викликати в неї палке бажання в боротьбі з окупантами здобути собі волю. Щойно така вільна Україна може знайти серед своїх синів свого "господаря", може справити "весілля", знову жити щасливим родинним життям, вирощуючи й виховуючи "добріх діток" - майбутні покоління. Тому далі згадано, що щойно тоді може "між ножами" - "рута і барвінок розів'ється", настане щасливве життя і дівоче здорове живе серце ("стrepенеться, як рибонька") і ціла Україна, щаслива та вільна, згадає свого поета - борця за її відродження! А поки це здійснеться, "Чигирин" засуджений "спати", чекаючи, поки почнуть у ворога, наслідком переможної боротьби "гинути діти" так, як вони тепер гинуть у українців. Поки це станеться і гетьман, який відбудував був Українську Державу, му-

сить також спати (а не бути трупом), бо ж Шевченко глибоко вірить в те, що "встане правда на сім світі".

Такі думки висловив Шевченко в своєму "Чигирині".

Уважна аналіза "Чигирина" рівно ж , як бачимо, не дозволяє найменших підстав говорити про зміну поглядів Шевченка після першої поїздки на Україну. І в цьому творі автор далі думає національними категоріями, і далі з найбільшим півтетом ставиться до козацької Української Держави і далі мріє про волю України, про відновлення Української Держави. Наслідком подорожі є лише те, що автор мусить пробувати "вернути знову" свою "безталанну правду", бо вона не хоче крізь занімлі вуста вільно плисти, не знаходячи належного відгуку в "гнилих серцях"!

А що ж знаходимо в листах поета, написаних в період між виїздом на Україну і кінцем 1844 року? Чи підтверджують вони правильність такого розуміння написаних в тому ж періоді творів?

Певно на підставі своїх знайомостей з нашими "українофілами" ще до поїздки на Україну (а також належних висновків з того, що, як писав поет до Д. Тарновського: "Пустив "Гайдамаки" у люди і до цієї пори ще ніхто і спасибі не сказав. Може й там над ними сміються так, як тут москалі") прийшов Шевченко до цілком реальної думки про Україну. Йо думку висловив він так: "На Україну я не наділюся: там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого" (з листа до Якова Кухаренка).

Та дійсність перевищила всі припущення! Хоча поет робив все можливе, щоб зворушити серця, знайти "людей", наслідки, однак, були такі: "Я страждав, одкривався людям, як братам, і покірно благав хоч одної холодної слози за море сліз кривавих, ніхто не змочив пересмаглих уст хоч одною цілою краплею роси. Я застогнав, як у кільцях удава - "він дуже добре стогне" сказали вони" (з листа до княжни В. Репіної).

Така була "реакція" "прихильників" поета!

У них було тільки "дупло" замісць українського "серця" та ще й повне московських "гадюк", отже, вони не могли інакше реагувати на українські криваві слози і на пристрастне биття живого поетового українського серця, яке готово було розірватися!

Нарешті про ту ж трагедію свідчать і слова з поетового листа до Я. Кухаренка, писаного аж у листопаді 1844 року: "Був я торік на Україні, був у Межигорського Спаса і на Хортиці, окрізь був і все плакав: сплюндували нашу Україну катової віри німата з москалями*, бодай вони переказилися!"

Як бачимо, немає навіть найменших підстав для того, щоб переконувати наївних, немов і "Перша подорож поета на Лівобережжя, колишню Гетьманщину, приносить перелом в його поглядах на українське історичне минуле" ("Тези доповіді" проф. Д. Дорошенка на Шевченківській конференції 24-25 квітня 1946 року за "Бюлетенем" ВУАН ч. 5).

Натомісці, повторюємо, е незаперечні підстави твердити, що Шевченко прийшов до трагічного переконання, що в "гнилому" хворому серці наших "українофілів" не можуть викликати бажаного поетові відгуку оповідання про славу предків, та, не зважаючи на це переконання, він не встане зректися думки про конечність пробувати далі й цього засобу і власне тому він захоплюється в цьому періоді ідеєю видавання "Живописної України" в першу чергу для обмосковлених земляків своїх, а також для пропаганди між чужинцями і тому пише Шевченко в листі до О. Бодянського: "а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, Ви писати три листочки в год, тільки по нашему, щоби тямили безглузді кацапи".

Як бачимо, поет не змінив своїх поглядів на українське минуле наслідком своєї поїздки на Україну, хоча й прийшов до переконання, що треба "до старого плуга" дати ще й "новий леміш і чересло", треба якимсь більш гострим лемішем взятися орати український "переліг", що лежав стільки літ неораний українським плугом і тому заріс бурянаами. Треба

було для того, щоб "розпанахати гниле серце" у першу чергу вдарити гостро по бурянах, що виросли і розрослися за московського господарювання на Україні, зокрема по тому московському (імперському) патріотизмові, по прищепленому москвицами захопленню чужою імперією. Адже ж не лише М. Гоголь захоплювався "величчю Росії", яка йому уявлялася вигляді "тройки", що летить аж дух спирає в грудях і "дивлячись скоса уступаються з дороги й відкривають ій шлях інші народи й держави", але й Бантиш-Каменський славословив "благоденствіє" Малоросії під владою московських царів, яких "мудрістю" і "добротою" захоплювався, але й Гребінка, Квітка, Гулак-Артемовський, Максимович, Бодянський чи Маркевич більше чи менше захоплювалися силою і близком того чужого "отечества", а монархісти - ще й "маєстатом" чужої, ворожої монархії.

Отже, треба було написати твір, який би показував, що на чудовій Україні серед прекрасної природи творяться в тій імперії жахливі речі і що ті порядки, які там створила Московщина, обернули рай земний у пекло! Далі треба було показати, що в цілій імперії в дійсності панувала неправда, неволя і моральна гидота. Після цього слід було змалювати і столицю, про яку з захопленням розповідали собі провінціяли, такою, якою вона була, нарешті - вдарити по тому, хто був

втіленням імперії, хто в ній панував, по тому, хто для багатьох "любезних земляків" був "земним богом".

Це, власне, й мало бути тим "новим лемішем" і чéреслом", за допомогою якого думав поет розтяти, розпанахати, на-зверх ніби й здорове, вкрите московською ослонюю чужих по-глядів і ідей, а в дíйсності гниле в середині "серце". Щоб стати на цей шлях, треба було свідомо рішитися на саможертву, треба було вирішити не оглядатися ні на цензуру, ні на владу, а в нелегальних тюроках "показати" ту імперію, заведений нею лад" (в жертву якому згоджувався Маркевич принести й Запорожжя!) і самих тих "півбогів", якими захоплювалися не тільки Пушкін та Жуковські, у правдивому свіtlі.

Таке рішення певно й прийняв поет, ще тоді, коли писав цитовані нами слова "Гризни", докладніше обміркував пишучи "Чигирина" і взявся реалізувати його, пишучи далі такі твори, як "Сон", "Великий Льох", "Суботів", "Кавказ", "Послані", "Холодний Яр" та інші. Отже ці твори не були витвором якогось "прозріння" поетового (він не потрібував "прозрівати"), а тільки реалізацією поетового рішення цим новим лемішем виарати "буряни", якими заросла українська нива, буряни чужого "патріотизму", ідеалізації чужої імперії-гнобительки, культа і монархів та московофільство і так "приготувати" ту ниву до "засіву" ідей боротьби за відновлення держави.

Слухність такої думки підтверджує вже "Сон".

Написав цю свою політичну поему поет влітку того ж 1844 року, якого написав і коротеньку, повну невимовного трагізму, "Пустку" (в грудні) та вірш, присвячений М. Гоголю.

Кілька місяців по тому, як написав Шевченко "Сон", в листі до свого приятеля Я. Кухаренка, згадував свою поїздку 1843 року на Україну (ми що згадку цитували на стор. I.). Це все вказує, що поема "Сон" була подиктована не петербургськими настроями - тільки була вислідом важких переживань і думок минулого року, тільки була спробою дати "до старого плуга" ... новий "леміш", а для тих же, які вже цілком зденаціоналізувались, приготовляв Шевченко "Жівопісну Україну". Для поширення цієї останньої він намагався заручитися навіть підтримкою московської адміністрації (генерал-губернатор Долгоруков на проśбу Шевченка рекомендував "дворянам" трьох підвладних йому губерній ії передплачувати). Це вказує на надзвичайний діяльність поета, який хотів для відродження України використати все, що лише можливе. "Сон" мав "розданахати серце" тим, які вже дійшли до свідомості, що вони українці, нащадки козацької України, лише їм певні привилегії москвицями ідеї перешкоджали стати справжніми українськими патріотами, а "Жівопісная Україна" була призначена для зденаціоналізованої решти.

Починає цей свій твір поет викладом тих думок і речей, які наче б то блукали в його голові коли він "на підпитку", вертався до дому. Ці думки всумі описували людську жадобу, підлість, злочинність, сполучену у деяких з облукою і побожністю "про людське око". Серед тих людей, яких є так багато, згадує поет і тих, що вдають зі себе "щедрих" будівничих церков та "патріотів", що люблять чуже "отечество" кров, як воду точать! Дрібнота ж людська, отої "загал" безкритичний, "мовчить собі витрішивши очі, як ягнята", бо, мовляв, "може так і треба". Власне, ця пасивність загалу й викликає вибух гніву поетового, який картає той загал і з притиском висовує ідею рівності всіх людей та закликає "схаменутися". Далі переходить поет до міркувань, які вяжуться з тим, що він підпив, а кінчає їх описом, як доплентався до хати й ліг спати. Це все творить немов психольогічне підложження, на якому потім розгорнувся той "напричуд дивний" сон, що його й оповідає далі Шевченко.

Починається сон картиною лету над нашою безталанною землею й прощання з нею, бо автор свої "муки" (що зродилися на Україні) хоче аж у хмарах заховати і звідти лиш опівночи падати "росою" на рідину землю, щоб порадитися з "без таланкою вдовою" (її рідні володарі - мертві, вона властиво не має свого "господаря") - Україною. Отже тут, як бачимо, ясно помітний зв'язок з "Чигирином" і повторена та ж думка: "сонце" української державності, української "волі" лише тоді "встане", коли політично "підростуть" її діти (тепер - "малі") так, що вже зможуть "на ворога стати!" Кінчається ця розмова закликом "годувати діток" (щоб скоріше перестали бути під оглядом політичним "малими дітьми"), а тоді, каже поет, переконається Україна, що "живе правда у Господа Бога". Тут слід собі пригадати для зrozуміння цих слів, що Й Христос у своїй притчі того "раба", що закопав одержаний "талант" у землю, назвав "рабом лінівим і лукавим", бо у Бога "живе правда" лише для того, хто не закопав своєї долі в землю, бо ця "правда" вимагає, щоб "діти" України "на ворога стали" і здобули собі своє визволення. Тоді лише, згідно з поглядами поета, і Бог допоможе (пор. "Борітесь - поборете! Вам Бог помагає!").

Далі перед очима поета розгортається чудова панорама України, що "повита красою" своєї природи "красується", сонце зустрічає, нагадуючи земний рай. Малює нам цю панораму поет, щоб тут же показати, що, власне ця чудова країна і є місцем "плачу людського", бо панує там влада московська, жорстокість людська, жахливий соціальний лад, який дозволяє "панові" в цьому "рай" навіть "латану свитину" здерти "з калікі"!

разом зі "шкую", щоб було чим "обутъ панят недорослих". Завдяки тому ладові, заведеному окупантами, "вдовиного сина", що удержував матір, віддаєтъ у військо, а у другої матери опухла від голоду дитина вмирає під тином, бо мати грешно на панщині живе! Далі "покритка погідтинню з байстрям шкандибає", кинута на призволяще "паничем", якому при ладі, заведеному на Україні, все вільно, вільно й безкарно "з двайцятою" пропивати "душі" (кріпаків).

Таким макоє Шевченко той "Рах Moscoviae", яким "оцасливили" поневолену Україну москвина, той "порядок" благоустроеної держави", про який з признанням писав Маркевич і який похвалили наші українські філи. Тут поет здирає облудну маску з "гоголівської" ідилії "Вечорів на хуторі" і показує не-прикрашену правду в сяєві неублаганного денного світла.

Шевченко показує, яким властиво є той "лад", окресливши його, як "панування катів" та посилає свою "думу" розпитати Бога: чи довго ще мають на цім світі панувати кати?

Поет хоче, щоб його "дума" забрала зі собою "всі лиха, всі зла", правду про всі ті страхіття, які діялися на Україні, які поет не підважає цієї поїздки на Україну побачив, а віддавна вже знає ("ти з ними росла") і хай правду про все те "по всьому небу" розпустить, щоб небо "чорніло", бо ж те все повинно викликати страшну "громовицю". Поет хоче, щоб знову загремів грім національної революції, щоб почали чорні хмари народнього гніву "ригати змії" (образ запозичений з народного епосу) і "крити трупом землю".

Далі, наче б-то поетова душа у сні летить геть від рідної України на безлюдні простори, щоб серед вкритих снігом нетрів, борів та болот заховатися від "людського плачу" і взагалі від людей. Та показується, що ненажерлива московська влада, знайшовши в тих нетрях золото, використовує й ті пустелі на землі, здобувавчи під землею те золото руками засланців-каторжан, серед яких караються не лише запеклі злочинці ("розвбійник катований зубами скрігоче, недобитка-товариша зарізати хоче"); але й ті, що "боролися за щастя і волю інших, ті, що мали "добром налите серце" і тому такого борця, символічно-персоніфікованого в одній особі, звє Шевченко "царем всесвітнім, царем волі".

Ми знаємо, що на Сибіру або взагалі на засланню загинуло багато... (від часів Хмельницького) синів козацької України, було багато й польських повстанців та революціонерів, що боролися проти панування Московщини, а навіть було досить московських борців проти деспотизму власної царської влади. Підстav бачити в тому символічному "царі волі" тільки московських декабристів немає жодних, бо в поемі немає жодних натяків, які б управлювали до подібного припущення.

Цей символічний "цар волі" "не плаче, не просить", гор-

до терплячи свої муки, ховаючи далі в серці ті ж мрії, які, однак, поєт радить йому "не ховати", тільки "розсипати, розкидати", вірючи, що з них, як з зерна виросте краща доля!

Показавши так своїм землякам, закоханим у "велич" і "лад" ворожої імперії, те, що в дійсності діється в ній і в її колоніях (Україні) і "на задвірках", на засланню, описує поєт той вибуялий на угноєному людською кровю ґрунті, кровю висмоктаною з поневолених народів – центр імперії ворога, Петербург, до якого тяглися, як зачаровані поглядом "боа конст्रиктора" наші "Гоголі", "Гулаки-Артемовські", "Бантиш-Каменські" і т. д. і т. д.

I ось перед нами розгортається "город із стома церквами", що виріс "на багнищі", город, в якому самі "церкви та палати" та пани пузаті і ні однісінської хати", бо виріс він не органічно, тільки як штучно створений центр для керування імперією. У нормальному місті, що само повстало, росло і розросталося, є і звичайнісінські хати, а в центрі виростають поволі на їх місці все більші будови, та, тимчасом, далі тягнуться все ширші передмістя, що деколи зливаються з недалекими селами. Земля, на якій збудовано Петербург, була чужою фінською землею, і те фінське населення мало свої розкидані по країні оселі, не повязані зі штучно створеною столицею, з якій спочатку будовано було не звичайні оселі, а палати, церкви і укріплення, довкола яких, як довкола фабрики, виростали менші будови для людей, що обслуговували той центр. Звичайних міщан, людей, що просто там жили віддавна, мали свої хати, свої інтереси – не було.

Імперіл тримається силою в'їська, злегка прикритою "для пристойности" – облудною "релігійністю" того "православного" московського народу, і тому Шевченко, тільки згадавши про ту надмірну кількість церков, у першу чергу, дає повний сарказму коротенький опис "параду" (військової дефіляди), в яких так милувався Микола I. Ця "парада" була з нагоди якогось бенкету московського царя ("сам ізволіт севодня гуляті", це б то "сам цар" ласкато зволив нині розважатися) і була повязана тому з ілюмінацією і, можливо, штучними вогнями ("Огонь – огнем кругом запалало, аж злякався"). "Радість" з наказу, виявлювана криком "ура! ура!", викликає у Шевченка інакшу реакцію, ніж виклакала б у хоч би Бантиш-Каменського. Він (у сні) до них кричить "Цу-цу, дурні! Схаменіться! Чого се ви раді, що орете?" Це б то, з якої причини верешите (по моск. "оръоте")? Пояснення їх, звичайно таке, що може викликати лише глумливу усмішку, хоча ті, що його дають, певні своєї "вищості" ("Екай хаход!" Не знаєт параду! Сам ізволіт севодня гуляті") і тому викликає повний зідливого сарказму запит поета "Та де ж вона, тая цяща"? Це умисно іро-

нічне, призирливе "вона" "у сподіці зі словом "циця?", яке має крім основного ("забавка") ще й глумливе значення (у Котляревського в "Енеїді" Сівілла - "бабище старая, крива, горбата, сухая, вся в шрамах... раба, беззуба... вся в жонках" - власне названа "цицек", бо далі: "побачивши таку цицю")... виявлює усе призирство Шевченка до того "божка", призирство, яким він хотів вдарити по культу того "божка", що його пріщепили москвиною запамороченим "любезним землякам" поета.

Не випадково, тут же віддає на глум читачам наш поет і того "земляка", який підтримує культ тої "циці", задоволений де-коли навіть ролею того, що "з шинкованими гудзиками", це-б-то дрібненького обслугача держави-гнобителя. Віддав поет на глум читачеві і його "мову" ("Де ти здесь узялся?"), яка властиво є огидним московсько-українським жаргоном, створеним такими типами, а ще більше виставляє на глум - його мораль ("ми, брат, просвіщенни - не поскупіться полтінкою", це-б-та піврублем, що рівняється "кводрові"). Та й ця мерзенна постать, цей перевертень, і льокай московський, ототожнюючи освіту зі знанням московської мови, подібно до де-яких з "шевченкознаців", уважає поета за особу малоосвічену, яка "навіть" не вміє по московському говорити ("Да как-же ти й га-варіть не вмеш-то здешнему?")* і тому тільки, як він думає послуговується мовою українською. Коротка поетова відповідь ставить справу гостро і ясно; так, щоб і "українофіли" могли зрозуміти її! Ця історична відповідь згучить так: "говорить я вмію та не хочу!".

Ми назвали цю відповідь "історичною", бо Шевченко цими словами зміцнює те, що він писав ще у 1841 році, коли він на московську "пораду", щоб коли вже так йому хочеться щось оповідати то "розвіздав би по нашему" (це-б-то, по московськи) "про свої гетьмани" і не був "дурнем", не "розвіздав мертвими словами", ** відповідно: "буде з мене, поки живу, і мертвого слова!"

Наши "літературознавці" чомусь охоче промовчують, що поет, висловивши думку про те, що слід писати українською, а не московською мовою літературні твори ще в році 1841, сам про ж думку в 1844 році поширив на вживання виключно і принципово своєї української мови в розмовах, а ще в 1839 році домагався вживання української мови в листуванні.

Висміявши "землячка", він далі показує своїм "прихильникам" як самого царя, так і його оточення зовсім в іншому світлі, ніж вони собі звикли його уявляти.

*Порівняй зі словами: "Його російська мова справляє враження малописьменного писання, без будь-якої правописної системи" (В. Чапленко. Літ. укр. мвоа. стор. 104).

** Примітки, Примітка ч.. II.

Поет знає стару істину, що найбільш основно нишить "фальшивих божків" - глум, карикатура. І він умисне, використовуючи можливості, які дає всякий сон, карикатуризує нам як самого московського царя, так і його жінку. Жінку, як таку, хоч і царицю московську, він би промінув мовчкі, але відповідний уривок "Сну" був властиво ударом, спрямованим не проти цариці, а проти тих визначних московських поетів, які, використовували свій хист, подібно Джамбулові, що спеціялізувався на славословленню Сталіна. Ті московські поети писали про свою царицю, як про "богиню", і саме тому Шевченко, описавши нам, як та цариця, що нагадує "засушеного опенька" та "що й на лихо сердешна, хмта голововою", виступає в палацах, висловлює так свою основну думку: "а я дурний, не бачивши тебе, цяце, й разу та й повірив тупорилим твоїм віршомазам!" А ще й битий! На квиток повірив москалеві!"

Як бачимо, тут заховане й більш ніж критичне відношення до всього того, що пишуть москвини, і глибоко узасаднена думка, що вірити ім "на квиток", це б то, без доказаної перевірки написаного - не можна. Далі, в умисне примітивному шаржі, здавалося б альгічному (як і повинно бути у "сні") малює нам поет царський двір, розмови іхні, залежність від примхи царської цих, здавалося б, таких всесильних... "блудолизів"! Той фантастичний і недоречний удар, що передавався з "гори" аж до самих "низів", які в отупінні й переляку вигукують: "Гуля наш батюшка, гуля! Ура! Ура!" - в дійсності ховає за собою глибоку думку, над якою поет не спиняється, лише зареготовавши в сні з того видовища, йде "город озирати".

В цьому розділі "Сну" Шевченко доказаніше описує місто, а камяні будови, що вирости на болоті, викликають у поета не подив (як у "любезних земляків"), а тільки звертають його думку в бік тих, що загинули, будуючи ту ворожу столицю! - "Отут крові пролито людської - і без ножа!", такими словами звертає увагу читача Шевченко на ту істину, яку забули ті його замляки, які так багато "вибачали" москвинам за той "мир", який вони "дали" Україні! Шевченко вказує ім, як можна і "без ножа" і без війни пролити море людської крові, як поневолений народ платити своєю кровю данину гнобителям, які потім ще й пишаться всім, що виросто з крові поневолених. Звичайно, поневолений народ, не тільки таким "мирним" способом платити своєю кровю гнобителям, але й далі гине на війні, тільки й всяка така війна, яка забирає життя десяткам і сотням тисяч людей, тим ріжиться від війн, які оправдує поет, війн за Україну, що українці мусять тепер вітрати не за Україну - тільки за її гнобителів.

Власне ці всі міркування і привертають думку Шевченка до того, хто "збудував" цю столицю, а також і до тих, хто

загинув іІ будючи. Він, як і московський поет Пушкін, звертає свій зір да памятника Петра I, але ця постать, що викликає у ідеольога московського імперіалізму - Пушкіна захоплення, у Шевченка викликає глибоку зненависть. Коли б поет був "українофілом" - він, як і Гребінка, Куліш, чи Гулак-Артемовський - захоплювався б Петром разом з усіким москвиною, чи монархістом, чи большевиком (ми ж знаємо, що нічій большевики захоплюються Петром I.). Але Шевченко був українцем, націоналістом, і тому має для Петра I лише зненависть, як і до Катерини II, що поставила Петрові цього памятника - "Це той "Перший, що розпинає нашу Україну, а "вторая" доконала вдову-сиротину". Для поета вони - "людоїди", "кати" і тільки!! Але згадки про іх вчинки викликають в душі поета тяжку журбу, неначе він, дивлячись на памятник, читає змову "Історію України". І ось встає в поетові уяві тодішня, часів Петрових, резиденція маріонеткового "гетьмана" - Глухів і десятки тисяч козаків, які звідти тягнуться безконечним шнурком на будову тої проклятої ворохової столиці.

Шевченко повязує з тім козаками Полуботка, якого згідно з цим його твором мали "послати наказним гетьманом у столицю". Поет далі розповідає бачене ним у сні, розпочідає, як душі гетьмана і козаків оскаржують цього московського царя в закатованню тих синів України. І ці душі, ясно і недвомісно звуть Петра "лукавим гаспидом", це б то змієм, "проклятим". і заповідають, що вони "на страшному, на судищі" "закриють" собою Бога, щоб не міг його бачити Петра своїми "неситими" очима. Цим виразним становищем до одного з найвизначніших репрезентантів московського народу поет основно ріжлився від наших "українофілів" і "малоросів" таких, як хоч би автор "Історії Русов", який, описуючи розмову Полуботка з Петром, не тільки перекидає всю відповіальність на "лихих дорадників" (Меншикова), але й вкладає в уста Полуботкові запевнення, що він, Полуботок, ніколи не почував до Петра жодної "неприязні"*

Та і ці, бачені в сні, "душі" - "розлетілись, розвіялись", бо вже "вставало сонце" і перед поетом розгорталася звичайна, буденна картина петербурзького ранку: "вбогі" - "на труд поспішали", "москалі на розпуттях уже муштрувались", а "покрай вулиці поспішали заспані дівчата, та не з дому, а додому: посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти", може продаючи себе. Трохи згодом посунули вулицями урядовці в установи "писати й підписувати та драти і збатька і з брата". Так підкреслює тим поет хабарництво, яке панувало всюди. Серед цих дрібних галапасів бачить поет і "землячків", що "по-московські так і чешуть; сміються та лахуть батьків своїх" за те, що ті не вчили "цвенькяти по-кі-

* Примітки. Див. "Примітки". Примітка ч. 3. (при хіці).

меньки", а це стоїть на перешкоді їхній дальшій карері та засуджуєувесь вік "киснути в чорнілі". Поет особливо ненавидить цих лъокаів чужої імперії, знаючи, який деморалізуючий вплив вони мають ча широкі українські інтелігентські верстви, і тому тут зве їх "пявками!", які не здатні навіть до рідного батька мати бодай почуття вдячності, які лише, як пявки, висмоктують кров свого народу! Дивлячись на них, каже поет:

"Україно, Україно!
Оце твої діти
Твої квіти молодії
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені! Плач Вкраїно,
Бездітна вдовиця!"

Так поет з одного боку показав нам в образі ранішнього буденного Петербурга символічний образ цілої імперії московської, яка аж ніяк не нагадує здорову суспільну організацію, а з другого боку ще раз підкреслює ту ганебну роля "землячків", які в цій гнилій, ворожій імперії "роблячи кареру" "для лакомства нещасного потурчились, побусурменились", відчуралися свого народу, своїх батьків.

Ми вже згадували про ролю німців у будовanniю московської імперії і звертали увагу на те, що Й Шевченко та інші його сучасники були свідомі їх ролі в згаданій справі, а тому і в цьому творі не забуває Шевченко згадати про те, що самого знання московської мови ("по московськи так і чешуть") - не вистарчає, потрібне ще знання німецької мови для цих "пявок", які колись були "дітьми", "квітами иолодими" нещасної України, а тепер "у німецьких теплицях" (де штучно вирощувано таких "пявок"), заглушиши попереду в їх душах "моск зською блекотою" (це б то - отрутою московської цивілі-

*За Петра I. спроваджено до Московщини не лише німецьких старшин і генералів, але й перший стаїй театр у Москві організував німець Куншт, а серед його акторів були навіть німецькі студенти; першу гімназію відкрив у Москві з доручення влади німець Глюк, з німецької кольонії взяв Петро I. свою жінку Катерину I., першу московську наукову граматику написав німець Н. Греч, праці з московського мовознавства - німець Даль, видавець московського словника і опису старих рукописів Востоков (Остернек) був німцем, творцем московського правопису був німець Я. Гrot і навіть відомий панслявіст московський - Орест Міллер - був німець.

зайді) всі природні шляхетні почування, а в першу чергу - любов до свого народу*.

Закінчує свій "Сон" поет картиною виразно фантастично-чудернацькою, яка відповідає сонному маренню. Закінчує він його описом тих же царських палат з царем і череватою ста-ршиною, бо ж "монархія" - це був той "хребет", на якому трималася імперія наших гнобителів.

Реа сумуки цілість образів та ідей, які висловив поет у своєму "Сні", мусимо ствердити, що:

І. Ні на хвилину не переставав поет думати "національними категоріями", бачив самі підстави ворожої імперії, всюди і стало памятає про Україну, про її національні інтереси і кривди.

2. Своєю поемою "Сон" автор хотів "виорати" з корінням як культ "монархів" чужої імперії, так і прищеплену пошану до того імперського ладу.

3. Хотів вирвати фальшиву думку про вроджену соціальну нерівність людей, думку, що допомагала "панам" виліптувати всі їхні злочини і всі хиби імперського ладу.

І, нарешті, хоче натаврувати таємом глибокого приезду всіх тих українських "шукачів золота", які "для лакомства нещасного" зрадили батьківщину, які пішли обслуговувати апарат ворожої імперії, які пішли працювати для народу-гнобителя.

Та воі ці, висловлені в "Сні", ідеї були "рідними" і властивими Шевченкові ще до поїздки на Україну, більше того: він їх не міг запозичити від Куліша, ні від Костомарова, ні від Забіли, чи Закревського, бо ті погляди були ім цілком чужі! Окремі Кирило-Методієвці щось були перейняли з тих його ідей, але і від тієї мезнічної частини, яку вони були перейняли наслідком особистого контакту з поетом поза Брацтвом, вони відцуралися, як тільки вийшли з-під безпосереднього впливу поетового.

Натомісъ подорож на Україну переконала поета тільки в конечності "вдарити" й "бити" нещадно саме в ті фальшиві погляди "малоросійського" загалу, які він нищить поемою "Сон", переконала в тому, що ті погляди "українофілів" наших були одною з головніших перешкод нашого відродження. Ті погляди - були частиною тих "гадюк", яких "напустили" освічені верстви в спорожніле "дупло", що лишилося на місці "ко-зацького серця".

Написавши "Сон", наш поет і далі не може заспокоїтися,

* Пояснення П. Зайцева про те,, що саме слід розуміти під згадками про "німців" (зрештою запозичене останнім у О. Германіз), як ми вже зясовували, не витримує критики.

не може віднайти своєї колишньої віри і пише у вересні того ж року коротенький, повний од чаю віршик ("Чого мені тяжко?"), який кінчає словами: "Засни мое серце, навіки засни, невкри те, розбите... А люд навісний нехай скаженіе..." Ці останні слова вказують, що причина того настрою була з ряду національно-громадських, а не виразно особистих. Єдиною такою причиною могло бути жахливé обмосковлення. нащадків провідної вестви України, сполучене з цілковитим моральним упадком, якого наслідком була та жахлива "пустка", що оточувала українця-поета сéред "земляків". Нe явище - на лиху було явищем стадії, яке що-дня, що-місяця давалося віznаки поетові і тому він ще місяць пізнійше, пише присвяченну Щепкіну своєю "Пустку".

Він далі в цьому творі бунтується проти конечності "заснути"; далі не хоче "серце запечатати" і власне в "Пустці" - кахе, звертаючися до приятеля: "Ти вже серде запечатав, а я - ще боюся". І хоч перебування на Україні серед його симпатиків і знайомих викликало в душі поета спустошення, подібне до пожежі ("боюся ще погорілу хату руйнувати... боюся серде поховати"), "боїтися" сам поєт "поховати" своє серце тільки тому, що ще сподівається, що може "вернетися надія", надія на воскресення України, що може вдастися усунути з холодного "дупла" земляків тих московських "гадюк" і що може почастити змусити знова забитися оживлене українське серце в грудях отих "мадоросіян" і "українофілів". Коли б ця мрія поета почала здійснюватися - "вернулася" б "надія" "в некриту пустку зимувати" і "засвітила" б у ній "світло" віри!

Таким чином у поета, як випливає з аналізу цього твору, ще жевріє властиво іскорка надії, що може він "це раз сочне правди хоч крізь сон" побачити! Ця іскорка є конечною передумовою дальнього існування та її треба підтримати, щоб не згасла! Тому й благає поет свого друга, щоб "хоч одурив" його, щоб "сказав, що робити: чи молитись, чи тімя розбити?"

Як бачимо, наведений вірш показує ясно, що трагедія, яку пережив поет була такою, що у нього навіть з'явилася думка про духове "самогубство"!!

І нарешті, - два тижні пізнійше, пише Шевченко, адресовану до Гоголя* поезію, яка є доказом того, що автор не зінав

*Шевченко, як свідчить Кониський, не був знайомий з Гогolem. Гоголь визнавав хист Шевченка, але обмосковлена душа цього дрібного панка, що мріяв з дитячих років зробити кареру і вибійтися зі зліднів, була глуха до українського слова і він, як пише той же Кониський (том II. ст. 97.), був той думки, що від творів Шевченка "тягне дъогтем" це б то - це "мужилькі" твори.

де шукати йому людини, яка б зрозуміла його власну трагедію, трагедію викликану в його душі лише і тільки національним поневоленням і національним яничарством освіченої верстви України.

У цьому творі, скерованому безперечно на невластиву адресу (невластивість певно відчував і Шевченко, але боявся сам собі в цьому призватися), ставить він питання ясно: "хто" ж зрозуміє думки поета, хто "угадає велике слово", коли на Україні "всі" оглухи, похилились в кайданах" і стали байдужими до спроби визволення! Поет плаче "кривавими слізами" з твої причини, але має великі сумніви що-до позитивних наслідків того плачу! ("а що вродить з того плачу! Бурян, мабуть, брате!"). Тимчасом поет палко бажає не (як переконують наші автономісти-українофili) "лише знесення кріпацького ладу" чи якихось "zmін", тільки мріє про національну революцію про відновлення державності! Що це тільки так, а не інакше, на це вказують наступні слова цитованого речення: "бурян, мабуть, брате! Не заревуть в Україні* вольній гармати. Не заріже батько сина, своєї дитини за честь, славу, за братерство, за волю України!"

Лиш бажанням за всяку ціну підмінити мрії українського патріота Шевченка ідейками з убогоого арсеналу автономістів-українофілів", можемо засовувати ширення вигадок про "zmіну поглядів", поета, який, наче б то в цих роках, "почав розуміти", що треба боротися за zmіну ладу в "Pocii", а не мріяти про національну революцію! Наведені тут слова самого Шевченка є остільки ясні, остільки сильно в них наголошено національний момент, остільки ясно сказано про пекуче бажання почути власні т "вольні" (а не залежні від Москви) "гармати", остільки виразно висунуті такі вартості, чужі й незрозумілі "українофілам" (пізніше "драгоманівцям"), як "честь" і "слава", що жодна обективна людина не може заперечити того, що Шевченко бажав викликати національну революцію, повстання проти Московщини! І кінчає поет цю поезію повними болючого сарказму словами: "Не заріже: викохає та й продаст в різниці москалеві... Це б то, бачиш "лепта удовиці" престолові, "отечеству".

Наведені слова є ще одним доказом того, як глибоко й правильно розумів Шевченко ту основну істотну zmіну, яка наступила в душі його освічених сучасників, що їх виховала Московщина на яничарів. Для тих українців (прадідів) яким завдачував український нарід само своє істнування, було нормальним явищем бажання віддати в потребі не лише власне жит-

*Як лише поет говорить про вільну Україну, Україну-державу – зараз же вживає форму "в Україні", а коли про землю, на якій панують гнобителі – "на Україні".

ті, а й життя своєї дитини за честь, і волю України. Сучасники поета вже не віддадуть своєї дитини за ці цінності, лише, люблячи дітей чисто тваринною любовю, — "вихохують" їх, щоб іх потім продати на заріз ("в різниці") москвинам, щоб дарувати знов кров своїх дітей... гнобителям свого народу, чужому ворожому "отечеству":

Словом "різниці" хотів показати Шевченко, до якого суходобіння дійшли його земляки. Вони, неначе ті корові, привязувалися до своїх господарів і покірно давали їм себе не лише "доїті", але віддавали на заріз своїх дітей і остаточної сїмі йшли... "на мясо"! Вживаемо слово "віддавали", Шевченко вжив "продавали", але одне й друге не цілком відповідає істоті річі. Корова теж "продаває" те все за хліб і сіно, але "продаває" так само, не усвідомлючи собі того і не думаючи над тим, як неусвідомлювали собі того "заглушені московською блекотою" поетові сучасники і, як, додамо ми, не усвідомлюють собі цього і вихованці Сталінської московської імперії.

Шевченко чудово зрозумів увесь трагізм цього яничарства і був свідомий того, що він зі своїми поглядами, своїм патріотизмом — був "пророком Бога невідомого в країні"!...

Це була остання поезія, написана перед новою поїздкою на Україну.

На Україні протягом перших місяців 1845 року написав поет кілька творів, серед них "Неволиника". Ті твори свідчать, що поет і далі думає національними категоріями і далі уважає першим завданням — національне визволення, а головним ворогом України — Московщину.

У жовтні того ж року, обіхавши ріжні землі поневоленої України, поет з одного боку всюди бачить жахливі наслідки московського панування, а з другого — зустрічається все з тим же лихом, з тими ж московськими "гадюками" в серцях української інтелігенції. Під впливом нових спостережень пише Шевченко політичну поему "Великий Лъох", яку сам автор назавав "містерією". Висловлені в цьому творі історіософічно-політичні міркування мають такий яскравий антимосковський характер і остильки ясним є, що поет дивиться на все очима українського націоналіста, що й московські большевики, не можучи затерти тих думок шляхом коментування, пробують навіть висувати думку, немов цей твір не належить Шевченкові!

Дві перші частини виразно засуджують саму ідею будь-якого звязку з Московщиною? трактуючи, як "смертний гріх" найменший натяк прихильності чи несвідомий вияв симпатії до Московщини. Коли Пріся ("перша душа") карається за те, що не усвідомлюючи собі свого вчинку, "перейшла в повні" (це б то з повними відрами, що згідно з вірою в прикмети — вішувало успіх Хмельницькому) дорогу, коли він ішав у Перея-

слав "Москви присягати", то "третя душа" карається так само тяжко тільки за те, що будучи ще немовлятком, втішена блиском "золотої галери" московської цариці – усміхнулася!

У другій частині ту ж антимосковську ідею висловлено іншим способом, не безпосередньо, бо там виведено три "ворони", три зліх генії України, Польщі і Московщини.

В цій-другій частині заслуговують на увагу слова "першої ворони" про те, що вона вкрадла в Сибірі" "у одного декабриста" трохи "жовчи", щоб було чим "розговітись" злим духам, злим геніям! Ці слова вказують, що помилковим є приписувати Шевченкові таке захоплення діяльністю декабристів, яке хочуть у нього бачити наші автономісти, спираючися головно на "Щоденник" Шевченка. Про те, чому помилковим є приймати поетові думки, висловлені ним у "Щоденнику", за відповідаючі цілком поглядам поета – мова буде на своєму місці, а тут ми лише звертаємо увагу на те, що "жовчею" декабристів злії генії..."розговіляються"!

Слова ж "третої ворони" (московської) – "да всьо немцам продала!" показують, до Шевченко прекрасно собі усвідомлював ту роль, яку в Московщині відогравали німці, і тому, повторюємо, не має жодних підстав, слідом за О. Гермайзе та Л. Зайцевим, заплутувати ясну думку й приписувати Шевченкові "езопівське" значіння ясних слів та бачити в німцях не німців, а якесь абстрактне "наслідування російською бюрократією німецьких зразків".

На наведені слова "третої ворони" відповідає перша ясно і коротко: "Та й, ти добре натворила: так кацапів закріпила у німецькі кайдани, хоч лягай і засни". А далі хвалиться тим, що злого вона сама зробила українцям, і тут згадує, що вона "завдала у кріость" (це б то увязнила або позасідала) тих старшин, що обстоювали українські інтереси і "дворянства" страшну силу у мундірах розплодила, як тих юшней розвела".

Як бачимо, говорячи про те "дворянство" Шевченко не ставить перед нами справи в площині соціальній, бо й тут мова тільки про справи національні. Після цього згадала ворона про знищення Січі, а далі й каже: "та й москаль – не згірша штука: добре вміє гріти руки, 1 я лута; а все таки того не зумію, що москалі в Україні з козаками діють". Далі розповідає ворона про ту боротьбу, яка почнеться на Україні між борцями, які будуть нищити гнобителів України і тими перевергніями, що будуть допомагати тим гнобителям.

Три "лірники" (один сліпий, другий кривий, а третій горбатий) символізують сучасників поета, його "любезних земляків", які не розуміють гаразд ані того, що довкола них діється, ані навіть, що їм самим загрожує, й, приймаючи карі

з рук московської адміністрації, вони не знають за що іх покарано та хто властиво є їхнім ворогом.

Не може бути сумніву, що й "Великий Льох" не порушує жодних питань, крім тих, що тісно в'яжуться з національним: поневоленням України.

Поезія "Суботів" повязана з "Великим Льохом" і є ніби його продовженням. У ній наш великий поет знова виступає з огнінним словом проти самої ідеї переяславської умови, яку навіть нині, на еміграції в виданнях... "націоналістів" намагаються спопуляризувати певні особи*.

Шевченко ясно і недвозначно зве в цьому творі "домовиною України" і то "широкою і глибокою" ту церкву Богданчу в селі Суботіві, в якій гетьман "молився, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився". Поет, як бачимо, більш ніж сто раків тому, краще за наших "націоналістів" розумів, що навіть саме бажання братерського ("щоб ділився добром і лихом") співжиття цих двох народів (а не режимів!) московського й українського, сама віра в можливість такого поєднання, сама, отже, ідея "переяславська" навіть коли б москви ни додержувалися умови - була смертоносна для України, була ії "глибокою домовоиною"!

І ця думка була висловом політичної мудрості якої браливало (і бракує!) "любезним землякам". Цю ж мудрість, як ми вже казали попереду, висловив колись "залізний канцлер" Німеччини - Біスマрк у словах: "Спілка дуже добра річ. Найкращою "спілкою" є людини з конем. Треба, отже, добре уважати, щоб не бути конем" (цитую з памятки).

Україна, йдучи на "спілку" тоді, коли була ослаблена, коли була слабшою стороною - мала (і має) всі шанси бути "конем" і від того ії не врятають жодні умови! Саме тому вже сама думка знайти у свого ворога підтримку і допомогу - згубна для України! Власне що згубність всякої подібної думки і розумів поет, розумів, що вже сама ця думка "присипляє", "зменшує чуйність", розброює, спочатку - психічно, а потім і матеріально!

Поезією "Суботів" хотів Шевченко вплинути на обмосковлених українців, хотів одних (своєю поемою "Сон") вилікувати від захоплення "величчю" чужої монархічної влади, показавши ту владу "спереду і ззаду", а других, які бачили причину лиха тільки в монархічному режимі, вилікувати з цього (вживши терміну наших часів) "драгоманівства", вказуючи їм, що ворог не є режим, як такий, лише московський народ і лихом є політичний звязок з тим народом. Не царат, тільки "москалики, що зустріли, то все очухрали".

І далі Шевченко, вірячи в правдивість того, що писали тоді про цю добу наші настроєні московофільсько історики (по-

*Оглоблін "Переяславська угода" вид. О.Ч.С.У.

чинаючи з автора "Історії Русов" і Бантиш-Каменського, а кінчаючи на пізніше виданий праці Костомарова), це б то, що Хмельницький справді хотів зedнати Україну союзом "навіки" з Московщиною, докоряє Великому Гетьманові й зве його з уїдливим сарказмом, "Олексієвим другом", що "все оддав "приятелям" (цим іронічним "приятелям" ще раз звертає увагу поет на те, що мова не про царят, а про московинів взагалі!).

Згадувані нами "історії" з запалом підкреслювали цілковиту добровільність "приєднання" до наче б то "единокровних" московинів, одночасно натякаючи прозоро на те, що "малоросіянине" ще не одержали за те належної заплати.

Шевченко в п'єсі "Суботів", немов глузуючи з тих "малоросійських патріотів", подає далі московське пояснення, чому жодної подяки наївним патріотам і не належиться: "кахутъ, що все та те таки й було наше,* а що ми тільки наймали татарам на пашу та полякам..."

Та з уярмленої України і з безмежної "наївности" малоросійських патріотів, як слушно каже поет, "сміються ж... сторонні люди", і цей сміх пече вогнем поета, який відповідає тим "стороннім людям" одне, що лишається відповісти: "Не смійтесь, чужі люди! Церква-домовина розвалиться, а з під неї встане Україна і розвіє тьму неболі..."

Так знова вказує Шевченко своїм сучасникам (і на жаль, нащадкам!) на те, що Україна доти буде в неволі, доти буде посміховиськом, доки не розірве звязку з Московщиною, доки не "розвалиться" та символічна "церква", в якій зверталися до Бога прихильники Переяславського союзу, молячися за здійснення Переяславської ідеї.

Як бачимо, і "Суботів" доводить, що Шевченко жив у світі цілком інших ідей, ніж ті, які були властиві нашим українофілам, — сучасникам Шевченка і... сучасним "федералістам", що де-коли виступають тепер прикрашені "націоналістичним" пірям!

"Суботів" є твір остильки ясний і недвозначний в розумінні політичному, що не можемо дивуватися тому, що серед наших "українофілів" він є малопопулярним. Адже ж він самим фактом написання заперечував вигадку українофілів немов після першої поїздки на Україну Шевченко переїмався лише боротьбою з кріпацтвом і режимом! Натомісінь великою популярністю тішився "Кавказ", що його написав поет тільки місяць пізніше.

* Цей московський аргумент і нині стало використовувати московини проти українців, а тому величезне значіння має висвітлення усієї абсурдності московської вигадки немов Київська імперія була "спільним твором "трьох руських народностей" Докази абсурдності цієї вигадки знайдуть читачі в праці Р. Мішиновецького "Історія українського народу", 640 стор.. 1955 р.

Причина виняткової популярності "Кавказу" крилася в можливості, пропустивши цілком закінчення цієї поеми (що й роблять під час святковань наші "українофили") в якому поет звертається безпосередньо до де-Бальмена, за допомогою неправильного коментування змінити до непізнання думки Шевченка! Однак, коли уважно перечитати цілість, всі фальшиві інтерпретації відпадуть самі собою.

Привід до написання "Кавказу" дала смерть де-Бальмена, приятеля поетового, пам'яти якого цей твір присвячено, що загинув в одному з боїв із верховинцями Кавказу, проти яких мусив битися в лавах московської армії, що ії кинула Москотвіна на підбій Кавказу.

Цей твір повний пристрастного, вогненого обурення проти національного поневолення народів, проти кольоніалізму та облудної аргументації в його оборону, починається могутнім образом прикованого до політичних кровю борців за волю скель Кавказу титана Прометея. Шевченко змінив старо-грецького міта, який оповідав про те, що Зевес, щоб посили кару, наказав роздъюбаному орлом протягом дня серцю - оживати, для того, щоб знову ж терпіти ту муку, а наш поет пояснив те поновне вічне оживання роздъюбаного серця - невмиручістю, яка була наслідком вічної, невмиральної спраги волі!

Це серце, сповнене не "сукроватої" тільки "живущої" кропи" все наново "оживає і смеється знову"! В тому гордому серці, що здатне, не зважаючи на всі муки, смеячися нездоланям сміхом, сміхом в якому чути й нотки глуму з усіх спроб знищити одвічну спрагу волі, зі спроб перемогти фізичною силою вільного духа, бачить поет праобраз живого, непоборного духа народу. Саме тому й читаемо далі запевнення, що "не вмирає душа наша, не вмирає воля" і тому всяке намагання скувати "живу душу" і "слово живее" таке ж безглузде, як спроба "виарати на дні моря - поле", а успіх в цих намаганнях був би намаганням затемнити "славу Бога, великого Бога!"

На думку поета, коли б та неправда і зло, яке він бачить, було б не тимчасовим явищем, не карою за гріхи, то це уймало б Богові слави, це не годилося б з одвічною справедливістю. Та тут же в душі поета думка, що люди, "не знаючи ні майбутнього ні мети всього існування не спроможні правильно оцінювати цілість ("не нам діла Твої судити") бореться з тим почуванням обурення "неправдою", проти якої бунтується все ество поета, з пекучим бажанням, щоб запанувала "правда", таким пекучим, що з уст поета вириваються блознірчі слова: "Коли ж одпочити ляжеш, Боже утомлений" ("утомлений" - каранням), "а нам даси жити?"

Але ці блознірчі слова - це лише крик наболілої душі, крик хвилювої розпачі, бо тут же безпосередньо по цьому по-диктованому одчаем запиті - повні глибокої віри слова:

"Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому,
Встане правда, встане воля
І Тобі одному
Поклоняється всі язики
Во віки і віки!"

Та далі знову встає перед зором поета нації повний неправди і злочинів світ, світ, в якому "течуть ріки, криваві ріки!". І тут же Шевченко в першу чергу (очевидно) вражовуючи настроем великої частини українських, що бачили в московському царі "батька" народу) звертає вістря своєї іронії проти московського царства, проти того "Милостивого Царя", що очолює московський народ і керує його загарбницькими інстинктами. Поет оскаржує московського царя у спричиненню смерті "людей муштрованих", у пролиттю крові і "огненного моря оліз". Вичисливши ці злочини, поет з сарказмом проголошує "славу" ... "хортам, і гончим, і псалям, і нашим батисткам-царям!". Це останнє речення вказує, що Шевченко далекий дуже від наміру обвинувачувати лише московських царів і лише їх робіті відповідальними за всі злочини, доконані москвишами (як це роблять наші українські), тільки ту лиху "славу" розділить між усіма ними, не мішнюючи навіть тих найнижчих "сірих" людей московських, отих "хортів". А після цього, разом переходячи від іронії й сарказму до поважного тону й майже пророчого патосу, звертається до кавказьких верховищів, що боронили своєї незалежності, в яких він бачив прообраз усіх народів, що їх незалежне життя, загрожене напастниками, і звів їх "лицарями величими" та закликає боротися, вірячи, що в остаточному вони "поборуть" напастників-москвянів, бо їм повинен сам Бог допомогти, бо за них і "сила", і "воля і правда святая!"

Шевченко в "Кавказі" нагадує, що хоча черкеси й бідні, але той шматок хліба ("чурек") якого вони мають, і та хета ("сакля") є їхнє власне "не прощене й не дане" і ніхто їх не може "повести в кайданах". А далі глузує поет з повних глибокої облуди й фальшу "аргументів", якими "усправедливлює" народ-загарбник свою розбитацьку політику. Тут не забув Шевченко згадати й про "цивілізаційну місію" і про московську релігійну "правовірність", яким вони так пишалися: "письменні ми... читаєм Божій глаголі... ми настоящі християни... храми, ікони, все добро - сам Бог у нас!..." ("як би з нами подружились, багато дечого б навчилися" і т. д.).

Та ця, немов вихоплена з московських уст, "аргументація" переходить з саркастичними репліками, які викривають усю фальш тої "аргументації". Коли ми, напр. читаємо у Шевченка "У нас же й світа!", то бачимо й нинішнього москвянина, який захоплюється тим, що він панує над "одною шостою частиною світа", і Шевченкова репліка до цього захоплення

(... "Як на те - одна Сибір неісходима!.. А тюром? А люті? Що й лічить!") є й нині така ж актуальна, як і в хвилину написання цих слів, "бо й нині під московською владою "на всіх язиках все мовчить... бо благоденствує"...

Цілий той уступ є, коли не відповідю, тог яскравою антитезою до думок і почувань московського поста Пушкіна, для якого, як і для всякого загарбника, Кавказ був "гнездом разбойнічих плем'он", яких малює ледарями ("черкеси праздные"), що згадують з захопленням підступні напади й "попіл спокіліх сел". Пушкін цілим серцем був з загарбниками, захоплено вигукуючи: "всьо рускаму мечу подвластно", і мріяв про ті часи, коли, нарешті, "ізменіт прадедам Кавказ" і ті племена перетворяться в освоєніх поів московської держави.

Шевченко прекрасно знає усю облуду таких думок, чудово бачить, що за ними криється, і тому не всілі обмежиться до самих саркастичних реплік, а переходить до наступу. І тут, в ролі картаючого пророка, скеровує поет свій праведний гнів не проти царя, тільки проти москвинів усагалі, проти цілої освіченої верстви московського народу, звучи їх "суесловами, ліцемірами". Шевченко прекрасно знає, що в Москвіні православна християнська віра обернулася в "цареславну" ересь, яка стала знаряддям підбою в руках москвинів, і тому далі, поставивши питання "За кого ж Ти розлинався Христе, Сине Боже?" - стверджує, що московське "православіє" є глумом з великої і святої Христової науки.

В закінченню поет виразно вказує на те, що він не є "пацифістом взагалі", не є ворогом всякої війни, яким його роблять українфили, тільки болить його серце тому, що його приятель мусив "пролити кров добру, не чорну" - не за Україну, а за її ката", що довелося йому "запити з московської чаші московську отруту".

На остатку закликає поет свого приятеля "жизю душою в Україні вітати", "літати з козаками" і виглядати самого поета "з неволі", з московського ярма.

Як бачимо, й "Кавказ" (писаний не для друку, писаний сміливо, бо не минув у ньому поет і царя московського) не є ані твором противонархічним, ані твором "протипанським", тільки твором протимосковським! Шевченко, в "Кавказі", як і в попередніх своїх творах, не переносять центр ваги в сферу соціальних відносин, хоч і згадує серед інших злочинів і кріпацтво ("продаем, або у карти програєм людей...") Поет і в ньому думає національними категоріями, центром його уваги є далі боротьба поневолених народів за національну визволення.

Нарешті, найбільш може ріжностороннім і глибоким з числа політичних творів було славне Шевченкове "Посланіе" до

*Висловлювати захоплення владою гнобителів, звичайно, вільно було і тоді і тепер.

якого переходимо.

Вже почин заголовок "Послання" скоментували наші українофіли неправильно, щоб тим самим улегти собі дальшу підміну поглядів поета. Наші "українофіли" були здебільшого лівішими чи правішими "народниками", що мріяли головно про зміну режиму в московській імперії та про суспільні реформи. Тому вони намагалися й Шевченка підтягнути під свої погляди, затемнюючи у нього, або трактуючи, як "юнацьку романтику" гостро поставлені національні питання. Натомісъ завжди роздмухували всі "протипанські" твори до розмірів "центральної проблеми" Шевченкової творчості. Єфремова можемо уважати за чолового үпрезентанта народницької "українофільської" інтелігенції, і тому тут до речі буде нагадати, що він звє не випадково поезію Шевченка "аболіціоністською" ("Історія Українського Лисъменства" т. II. ст. I8.) і твердить, що він мав лише один об'єкт ненависті - кріпацтво ("одна" була у його непримиренні зневисть до кріпацтва. На цьому пункті він... не дозумівся компромісів... Боротьба з кріпацтвом була завданням цілого життя нашого Кобзаря й ніхто в Росії не завдав таких дужих ударів системі людовладства... ради "найменшого брата". Шевченко здіймає бунт проти соціального укладу, проти державних форм, проти релігійних установ, проти самого Бога... це місце зайняв "найменший брат", особливо з того часу, як поєт "прозрівати став потроху" й одкрився йому таємні суперечності сучасного громадського ладу... Найбільше проозрів він, коли вернувся на Україну... переглянув свої попередні погляди... рішуче пориваки з облудними фантомами "мінулого" (там же, ст. I5). I6 і I7.)

Це була та народницька "схема", в яку Ім треба було силоміць вмістити Шевченка та його творчість, це було тє "прокrustове ложе", в яке вміщено (обрубавши ноги!) "Кобзаря". Всі національні проблеми, вся боротьба проти Московщини за національне визволення була скреслена. Народники, в цьому випадкові, думали, що коли це не годиться з правдою, то "тим гірше для правди!"

Вони хотіли разом з москвинами бачити в Шевченкові "гіганта южно-русской поэзії" (Єфремов, стор. 30.), а не українського націоналіста й борця за відновлення незалежної української держави.

За часів Єфремова навіть в державних гімназіях вихвалається Тургененва за боротьбу з кріпацтвом; кріпацтва давно не було, отже, тому було шлком бе兹печно розписуватися про ненависть Шевченка до панів, власників кріпацьких душ, а коли додати що, що Єфремов приписував Шевченкові пропаганду "всепрощення", то й сучасні йому "пани" не могли мати жодного жалю до Шевченка.

"Підстригаччи" творчість Шевченка так, щоб вона Ім "надавалася", та "коментуючи", наші автономісти достосовували її до поданої попереду концепції і в звязку з тим основно викривили зміст "Послання".

"У першу чергу наші "українофіли" дуже штудерно "пояснюють", до кого було адресоване "Послання". Заголовок "Послання" ми знаємо був таким: "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм, в Україні й не в Україні, мое дружнє посланіе". Поки ми не прочитаемо українофільського "пояснення", адреса є цілком ясною, особливо коли ми пригадаємо собі, що всупереч твердженням наших українофілів, ще задовго до народження Шевченка наші предки знали (краще, ніж тепер!), що таке є нація і нарід. Львівські міщани на початку ХVІІ століття почали свою скаргу до сойму словами: "Ми народ руський, естесъмо от народа польського утежні". Митрополит Іов Борецький у своїй славній "Протестації" (1621 р.) писав; "козацтво – племя славного народу руського", розуміючи слово "нарід" так, як нині розуміють сучасні соціологи – "націю", це б то, що як всіх нині існуючих членів даного народу, а як щось живе і ціле у віках, як суму "мертвих, живих і ненароджених". Таке розуміння "народу" мав і Мелетій Смотрицький в своєму "Треносі". Так розуміє "слово "нарід" і гетьман Орлик у своєму "Меморіалі" до шведського короля. Той же гетьман у своєму "Виводі прав України" (1712 р.) вживав вислову "козацька нація" також в значенні "мертвих, живих і ненароджених". Можна було б ще й ще наводити приклади саме такого розуміння терміну нація й нарід нашими предками, але й наведених вистарчить, щоб узасаднити, що природним було й для Шевченка саме таке розуміння нації. Термін же "Посланіе" був безперечно запозичений з Біблії, на що й вказує й вжита, яко "мotto", цитата з "Соборного послання апостола Іоанна".

Все сказане управне нас до того, щоб бачити в Шевченковому "Посланні" твір, що його автор трактував сам дуже поважно, не як "посезію", тільки як урочисте "посланіе", подібне своїм значінням і повагою до "посланій" святих апостолів. Цим "Посланіем" він (в остатчині) хотів звернутися до свого народу, хотів "зрушити серця" і "збудити" бажання катати і ... поправи. Шевченко мав досить часу, щоб переконатися, що наслідків московського панування не дастися так легко усунути, що ще довго будуть в порожніх "дуплах" його земляків кублитися московські "гадюки" і що не так легко налити в ті дуплаві "серця" "козацької живої крові". Саме тому Шевченко звертається не тільки до сучасників своїх, але й до нашадків, звертається до нації, як ціlosti, і тому вичислює в тому звертанні "мертвих, живих і ненароджених земляків".

Аналізуючи думки, висловлені в "Посланії", ми пере-конаємося, що вони є актуальні і нині, що Шевченко вказує в ньому на деякі наші "національні" властивості, які витворило перебування в московському ярмі, властивості, що необхідно іх нам визбутися..

Що все сказане в ньому скероване головно до провідної верстви українського народу - це самозрозуміле. Адже ж і ми, говорячи з людиною, - звертаємося не до її ніг, не до тіла, тільки до голови. Чи міг Шевченко звертатися до кріпацької неписьменної маси? - Безперечно ні! Міг звертатися лише і тільки до її освіченої верстви, яка за часів Шевченка вже не складалася з самих "панів", а пізнійше - і тим більше складатися з них не могла. Зрештою, коли б хотів поет звернути-ся до "панів", то не було жодних причин, які б перешкоджа-ли б йому це ясно написати. При тому не бере поет під увагу його, чи ті, до кого він звертається, почувавуть себе ук-раїнцями чи ні, і тому звертається не лише до свідомих "ук-раїнців", тільки до "земляків" і то незалежно від того, де вони перебувають.

Але... таке звертання - не на руку нашим "українофілам" і тóму вони, "мудруючи", мов жидівські талмудисти, вигадують таке, "пояснення": "Посланіе" написане для всіх панів*, до та-ких, що в них немає ніякої національної свідомости ("мерт-вих"), до національносвідомих ("живих") і до таких, у яких національна свідомість ще не розбудилася ("ненароджених").

Таке цілковито штучне, неприродне, надумане розуміння слів, нехтуючи їх ясним прямим значінням, не є нічим узасад-нене, і смішно припиняти, щоб поет, висловлюючи в тексті "Посланія" не одну революційну думку, мав би... боятися зве-рнутися до "панів", коли б справді до них було адресоване "Посланіе"! "Посланіе" є "апелем" до цілої нації в лиці її освіченої верстви, отже, рівнож і до "панів", як до її скла-дової частини, але не тільки до "панів".

Апог'яф вказує на те, що Шевченко вже мав сумну наго-ду цілковито переконатися в тому, що всі його "земляки", всі без винятку, хоча запевняли не раз його (або запевняли загал), що люблять Україну, але так ставилися до українсь-кого "простого" народу взагалі (не лише до кріпаців, але й до інших суспільних верств, на що вказує хоч би обурююче ок-реслення "Історією Русов" усіх запорожців як пришелепува-тих блазнів) так ставилися до того українського народу, що був властиво одною з найбільш істотних частин тієї "Укра-їни", що це давало всі підстави поетові сказати: "хто каже що любить Україну, але ненавидить свого брата-українця, бре-ше і дурить себе і інших".

Це "Посланіе" було викликане всією сумаю тих трагічних національних (але не соціальних!) спостережень і болючих пе-

*подібне пояснення знаходимо в коментарях Сімовича, Доротен-ка та інш.

реживань поєта, повязаних з пекучим бажанням викликати національну рококою, які знайшли свій вислів у ряді написаних ним безпосередньо перед тим творів. Аналізуючи всі твори написані Шевченком протягом 1845 року ("Еретик", або "Іван Гус", "Невольник", "Великий Лъох", "Суботів" і "Кавказ"), ми дійшли до переконання, що основною темою всіх тих творів було питання національного поневолення, була пропаганда за національним визволенням, було звеличування особистостей ("Іван Гус"), що своєю діяльністю змінювали спротив нації тим чи іншим заходам загарбників.

"Посланіе" датоване 14 грудня 1845 р., "Холодний Яр" - 17 грудня, "Псалми Давидові" - 19 грудня, "Маленький Маряні" - 20 грудня і "Заповіт" - 25 грудня. Ні один з написаних перед "Посланіем" творів і ні один з написаних після "Посланія", аж до "Заповіту" відмінно, не ставлять в центрі жодних соціальних проблем, не скеровуються проти "клясового ворога", тільки проти ворога національного, і ніде ми не зустрічаемо жодних нападів на "панів", як причини нашого лиха. На тлі тих усіх творів виглядає чудною навіть думка про можливість скерування "Посланія" до "панів". Та воно, як в тому переконаємося, й не було скероване до них, лише нашим українобілам було вигідним, навіть конечним, щоб його розуміли люди неправильно, щоб думали, що в ньому Шевченко звертається лише до панів.

Усю слушність нашого трактування цього твору, як однієї з ланок в ланцузі написаних безпосередньо перед "Посланіем" і після нього поезій, стверджують уже перші слова "Посланія". Поет, що переживав таку страшну національну трагедію серед національних "яничарів" і гермафродитів - своїх "любезних земляків", вже на початку говорить про те, що інші люди, втомлені працею, спочивають, а лише він, поет "мов окаянний" плаче день і ніч "на розпуттях велелодних і ніхто не бачить". Його земляки "оглухи" і тому не чують закликів до національної революції і замісць боротися за національну волю... "кайданами міняються" - це б то змінюють духовно-національну залежність від одних, такою ж залежністю від інших ворогів України.

Замісць дбати про загальне добро, про правду і справедливість ці зденаціоналізовані "провідні" верстви дбають лише про свої приватні інтереси, "правдою торгують" (хабарництво), заневажають Божу науку своїм поступованням і самі ще "запрягають" людей "в тяжкі ярма", використовуючи як крипацтво, так і інші способи узалежнення людей. Так роблячи, вони "лихом засівають" землю і з того "засіву", як і з всякого, потім щось вродить і будуть "живі", але такі, які тільки можуть бути від "засіву" лихом! І поет, передбачаючи

заздалегідь, що може "вродити", закликає "недолюдків" тих усіх "схаменутися", поки ще не пізно. Може востаннє ключе Іх Шевченко отягнути на "тихий рай" - "свою Україну", ширим серцем полюбити "велику руїну". Тут поет не на увазі не Сосюрину "Україну", не "верби" і "гаї" (і не багнети окупантійної армії!), а власне поневолену Україну, Україну-державу, що стала в московській неволі "руїною", але "руїною" величною, бо ту велич дає їй славне минуле. Льогічним висловом з такої любови до "великої руїни" є здійснення наступної вимоги поета: "розкуйтеся, братайтесь", це б то, скиньте з себе ті "кайдани", якими обплутав нас ворог, скиньте з себе кайдани як власного духового рабства, так і повязаного з ним національно-політичного рабства, рабства фізичного, а в тому ѹ ті кріпацькі "кайдани", в які закочана частина "братів по крові" - нащадків лицарів і борців за Україну. Лише скинувши і ці кайдани, зможуть всі українці справді стати "братами", а ті братерські почуття зважуть синів одного народу в одну монолітну націю!

Як і тепер, так і за часів Шевченка багато з тих освічених українців захоплювалися тими чи іншими чужими ідеальними течіями, захоплювалися принаднім гаслам і віддавали себе (або хотіли віддати) на службу тим ідеям. Вони летіли як нетлі на світло чужого лихтаря, щоб потім захоплено оповідати про ті погляди ѹ ідеї, які їм здавалися такими принадними. І Шевченко звертає увагу українських освічених верств на те, що вони захоплюються принаднім здалека уголієми, які гарні лише на словах, захоплюються бліскучими фразами про "волю", "братство", фразами, що стали модними по французькій революції!

Поет тому пише: "не шукайте, не питайте того, що німає і на небі, а не тільки на чужому полі..." Замісці фантастичних мрій про ощасливлення "всесвіту", про "боротьбу за щастя всього людства" поет пропонує, так би мовити, вернутися на землю і здобувати волю та обдарувати щастям наших "близьких", які є нашими братами по крові, пропонує боротися за відновлення власної держави, в якій можна встановити "свою правду" і "волю", обперті на власній силі. ("В своїй хаті - своя правда і сила і воля").

Шевченко нагадує нашим "шукачам щастя", що "німа на світі України, німає другого Дніпра", бажаючи тим висловити глибоку провідну думку, що для кожного народу його власна рідна країна є найдорожчою і найлюбійшою, такою, якої другої в світі щому він не знайде!

І ось ці "шукачі загального щастя", "великих ідей" і т. д., пише поет, вERTAЮТЬСЯ на Україну і... приносять зі своїх мандрів самих лише "великих слів велику силу* тай...: більш нічого!" Як неглибоким, неповажним і далеким від ґрунту було

*"велику силу" - дуже багато

іх шукання , так поверховним і абстрактним лишається їхнє "служіння добру". Такі типи (а є іх, на жаль, серед нашої інтелігенції і досі подостатком) виголошують "великі" гасла, декламують про "високе" своє покликання, а в життю, в реальному життю, потихесеньку хиляться перед кожною зустрічною силою та знову "деруть шкіру" з власних неосвічених братів ("братів незрячих, гречкосіїв") і використовують витягнуті від них гроши, щоб знову пертися "дозрівати" те, чого ще не бачили "в чужій землі".

Такі люди, такі "репрезентанти" народу в дійсності є не тільки свого роду пустоцвітом, але й одночасно шкідливими галапасами, і тому Шевченко висловлює думку, що було б обре, як би всі ці "вороги неправди" не вертались, щоб "там і здихали, де поросли". А далі, в пророчому запалі, грозить ім "судом" розківаного народу, "судом", що його образ так "агадує події 1917-19 років.

Що Шевченко має на увазі не самих панів - тому й не в лодінні маєтками (з кріпаками) бачить причину лиха. Власце поет має на увазі взагалі освічену провідну верству, яка в чужих школах здобувала освіту, допасовану до патріб ворожої українцям рабовласницької імперії. Те, що Шевченко звертається саме до цієї верстви, випливає ясно і недвозначно з того, що поет бачить цілком слушно причину всього лиха в тій викривленій неправильній освіті й пише дослівно: "Як би ви вчились так, як треба" (треба для України!) "то й мудрість би була своя". Та ж фальшиві, чужа освіта робить з інтелігентів тільки зарозумілих "всезнайків", вправних "балакунів" і фразерів, що "залізути на небо", це б то, в сферу "високих істин", і ... фільософують: "І ми - не ми, і я - не я". Ці іронічні слова, скеровані проти фільософії Фіхте, який поділяв усе на абсолютне "я" та зовнішній світ ("не я") й твердив, що це "Nicht Ich" ("не - я") існує тільки в тім "я", а звідси виникали всякі заперечення всякої сеальнosti зовнішнього світа. Ці фільософічні погляди, разом з поглядами Шеллінга і Гегеля* були тоді дуже популярні і ними захоплювалися й освічені земляки поета. Шевченко глузує з тих захоплень, з тієї поверхово сприйнятоті фільософії, шаржуючи де-що в словах: "нема пекла, ані раю, нема й Бога, тільки я, та куди німаєць узловатий, а більш нічого..."

Ця "чужа мудрість" не може заступити власної, навіть не може заступити здорового глузду, навпаки: такий "вивчений", так би мовити "дільтомований", осел є значно дурнійшим

*Фільософією Фіхте і Шеллінга захоплювався ще марксист Плеханов, а фільософією Гегеля треба уважати за безпосереднє джерело марксизму.

і небезпечнішим за звичайного осла! Рабська пошана до "авторитетів" позбавляє його решток глузду, але... не позбавляє зарозумілості з "нижчими". Саме розуміння сказане, ставить поет такому "поступовому інтелігентові" питання: "Добре брате! Що ж ти таке?" і тут же падає несподівана відповідь заскоченого інтелігента; "Я... не знаю, нехай німець скаже!" До цього подає Шевченко пояснення: "отак то ви навчаєтесь у чужому краю!"

І справді в багатьох ділянках науки, що складаються на цілість, яку ми звемо "українознавством", до нині повторюють наші компліятори йайсуперечніші (і часто найбезглупіші) теорії й погляди чужих "авторитетів", просто не відважуючися навіть їх перевірити! Зрештою так само бездумно наші сучасники повторюють українофільські вигадки про Шевченка, пущені в обіг якими з "авторитетів". Отже, це рабське "епігонство" було і є одною з поважних перешкод до здобуття "своєї мудрості", є тому ѹ досі є такою актуальною дальша убивча критика сої інтелігеції, включаючи юди й інтелігеницію українофільську. "Авторитет" ("німець") скаже: "Ви Моголи", і відразу всі ці "поступові інтелігенти" хором, як пагтути, починають кричати "Моголи, моголи!!", а поет тут же додає повну удмівого сарказму репліку: "Золотого Тамерлана... унучата голі". Коли ж "авторитет" за хвилину скаже: "Ви - словяне" - всі нагі мудрагелі без спротиву й надуми повторятимуть з запалом "Словяне, словяне", поет же знову додає до того своєї саркастичну увагу: "славних прадідів великих правнуків поган!".

Вже наведені нами слова з "Послання" показують, що з одного боку все нами наєднене не може торкатися лише "панів" як таких, а з другого боку, що не може бути й мови про якусь зміну поетового відношення до минулого, бо "прадіди" для поета і дали "славні" й "великі"!

Натомісъ дальші слова не лишають найменшого сумніву в тому, що "Посланіе" було адресовано також і до "українілів" наших, до людей таких, як Костомаров та інші наші симпатики "словян". Адже дали читаемо:

"І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду.
Всі знаете, а свої
"Дасть Біг!"

Тут мусимо нагадати читачам ще раз, що, напр. М. Драгоманов писав листи до своєї сестри - Олени Пчілки московською мовою навіть в кінці XIX століття!

І тому Шевченко вкладає в уста тих усіх славянофілів і українофілів відповідь: "Колись будем і по своєму глаголатъ, як німець покаже, а до того й історію нам нашу розкаже. Отоді ми заходимось", Важко сказати, чи справді "німця" мав тут на увазі Шевченко, чи москвина, чи взагалі "авторитет".

З неприхованою іронією розповідає поет про те, як "заходились" вивчати "по німецькому наказу" і наші українофили фольклор. Скільки "гвалту" і "крику": "і гармонія і сила, музика та й годі!" А далі - взялися за "історію": "А історія? - Поема вольного народу... Що ті римляни убогі! Чорт-зна що - не Брути!... У нас Брути і Коклеси славні незабутні! У нас воля виростала, Дніпром умивалась, у головах гори слала, стезом укривалась".

Перечитавши ці слова, нехотячи згадуємо про "історії", якими мусив користатися сам Шевченко, підкresлювану в них ідею "вольності" українського народу, згадуємо про захоплення тих істориків героїчними вчинками, які вони здебільшого притисували тим історичним постаттям, які виступають, як оборонці... нерозривного союзу з Московщиною!

Власне під впливом тих "історій", а в першу чергу "Історії Русов" нашим романтично настроєним українофілам здавалася українська історія "тоємою вольного народу", що мав своїх "Брутів" і "Коклесів" величніших за римських. Та Шевченко, як ми вже не раз підкреслювали, не був українофілом, не дивився на наше минуле очима романтика, захопленого "героїчними" постаттями... оборонців "союзу" з Московщиною, не захоплювався, як хоч би та ж "Історія Русов", ні Многогрішим, ні Пушкарем, ні Самойловичем, ні Розумовським, ні Сомком і не ідеалізував декоративного "козацтва".

Тимчасом, хоч би автор "Історії Малої Росії", як сам запевняє, закінчуячи її, лішив ту "історію", щоб "дела мужей доблестних Соханілісь в отдалюном потомствe", бо й "самия развалини будуть гласіть о ніх", тим більше, що як він запевняє "на поле брані син України відний, мужественний, не щадіт себя, сражаясь за Царя і родину".

Чи ж можна дивуватися, що Шевченко, який так яскраво відріжнявся від наших українофілів у першу чергу тим, що власне обурювався діяльністю зрадників, обурювався на тих, що допомагали москвинам та їхньому цареві, а захоплювався всіми, хто відстоював, не шкодуючи життя, суверенність України від зазіхань на неї москвинів та поляків, гостро зареагував на подібне представлення нашого минулого словами: "Подивіться лишенъ добрѣ, прочитайте знову... все розберіть... то й по бачите, що ось що ваші славні Брути:

"Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможні гетьмани.

Чого ж ви чванитеся, — ви
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з із бувало й лій топили!
Може чванитеся, що братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січі мудрий німець
Картопельку садить;
А ви і купуєте,
Істе на здоровля,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кровю
Ота земля напоєна
Що картоплю родить?
Вам байдуже — аби добра
Була для городу!
А чванитеся, що ми Польшу
Колись завалили!...
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так ось як кров свою лиши
Батьки* за Москву і Варшаву.
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!"

Друга частина "Послання", як бачимо, скерована проти рабської залежності освіченої верстви від чужих наукових авторитетів, проти елігантства й браку власного обличчя (пов'язаного з браком здатності до самостійного думання) української інтелігенції, проти фальшивого "патріотизму" українофілів, що поєднували свій московофільський імперський патріотизм з провінціальним, з чванливим захопленням героїчними вчинками предків. Ця освічена верства, наслідком свого елігантства і московофільства, хизувалася навіть вигаданою "відданістю" предків ворожій державі "великім подвігам", подятивши на пользу общевітчества — своєво і польськово, не кажучи вже про

*Шевченко звє "великими" — "прадідів"; але вже "батьків" тих, що за часів Руїни лишили кров "за Москву і Варшаву" — засуджує.

вихвалювання предків за те, що "предпочлі Росію" і що "дока-
зивалі врождьонну склонність к своїм монархам" ("Історія
Русов"). Вона, ця освічена верства: широко писала "о вольно-
сті малоросійської нації" (Покас) і одночасно відпекувалася
від усіх справжніх українських патріотів (яких так шанував
Шевченко) і намагалася представити їх не українцями, тільки
"шляхетством польським, прінятим по едіноверству" (Історія
Русов").

Шевченко гостро відчував чужість тих своїх земляків, ві-
дрізаних від поета муром іхнього московофільства, так гостро,
що це не могло не відбитися в "Посланії" в таких висловах,
як "Ваші (не Шевченкові!) олавні Брути", "ваші" - гетьмані
і т. д. Бо ж були "рабами, підніжками, грязю Москви і варша-
вським сміттям" не всі українські гетьмані, тільки знов лише
ті ж "ваші ясновельможні гетьмані", гетьмані якими захоп-
лювалася "Історія Русов" та "Історія Малої Росії", а не ті
якими захоплювався Шевченко.

Ми знаємо, що поет і після написання "Послання" згаду-
вав з найбільшою пошаною таких гетьманів, як напр., Дороже-
нко, але і перед написанням і після нього згадував з огидою
і приирістством саме вихвалюваних автором "Історії Русов" і ін-
шими подібними "патріотами" Розумовського, Самойловича, Кочу-
бя й інш.

Ця, друга частина "Послання", рівно ж як і перша, не є
і не може бути адресована до самих "панів", бо в ній не
тільки немає найменшого натяку на якісь властиві лише "па-
нам" лихі вчинки чи прикмети, але й такі вислови, як "з вас
деруть ремінь", та "добре ходите в ярмі", аж ніяк не дають
змоги припустити, що Шевченко мав на увазі одних лише панів,
а не взагалі український народ, а в першу чергу його освіче-
ну верству, як сучасну собі, так і вже мертву (автор "Істо-
рії Русов", Покас, Капніст) і ще не народжену. Оскільки мо-
ва про "ненароджених" за Шевченка, то слова "Послання" можуть
стосуватися й Драгоманова і Єфремова, а тим більше адоторів
М. Куліша та інш. шевельових, оглобліних, баగряних і т. д.

Слова, що ними закінчується ця частина "Послання" ("Так
ось-як кров свою лили батьки за Москву і Варшаву"), є надзви-
чайно глибоким і влучним висновком з періоду Руїни, висновком,
який "не міг би прийти в голову тому, хто не дивиться на
все очима справжнього українця.

Справді, навіть той героїзм і виняткова відвага українсь-
кого народу, якими пишастіться хоч би "Історія Русов", послужи-
ли тільки Польщі та Московщині! "Батьки" для них "витягали
каштані з вогню"... "Батьки" лишили українському народові
свою "славу" і... "здобуті" ними московські кайдани! Броховець-
кий, Самойлович, Многогрішний, Апостол чи Розумовський "столь

достойніє уваження", за висловом про одного з них тої ж "Історії Русов", лиши потоками українську кров в інтересі нашого одвічного ворога* та своєму власному (мали за це титули й маєтки). Вони несуть велику відповідальність за ту пролиту зі школою для України українську кров, за муки й винищування українського народу. Бо ж справедливо каже стара приказка: "до булави - треба голови!". Їм власне тої голови (т. є., може любові до свого народу) й бракувало і Московщина, використовуючи багатство України та кров її синів, збудувала могутню імперію, що закувала Україну в тяжкі кайдани і штучно виплекувала на ній цілу хмару ренегатів і посіпак. Московщина створила винятково догідні умови для жировання саме тих найгірших елементів, що своєю діяльністю забезпечують Московщині панування на довгі роки.

Третя частина "Послання"-власне говорить про "діяльність" оцих, - випле: аних і витресованих в московських школах, "блудних синів" нещасної України.

І знову і в цій третій частині, всупереч твердженням наших україnofільських "шевченкознавців" та "літературознавців", звертається великий поет аж ніяк не до "панів", і не їхні "панські" злочини є об'єктом його гострої, розторопчутої, картаючої мови.

Коли пише Шевченко:

"Добоюлась Україна
До самого краю!
Гірше ляха свої діти
Її розпинають
Замісць пива - праведну.
Кров із ребер точуть".

то літє ті люди, що перебувають під впливом передвзятої думки, або свідомі фальсифікати, урвавши поетову думку на слові "точуть", спішать "пояснити" наявному читачеві, що Шевченко має тут на увазі жорстоке поводження "панів" з кріпаками; на яких наші україnofіли починали і кінчали свою "Україну". Читачки далі не урвану мало не на пів-слові думку поета, бачимо, що Шевченко говорить тут не про власників кріпаків душ; як таких, і не тільки про те "розпинання України", яке виявлювалося в кріпактві; а ставить питання значно ширше і глибше за своїх "коментаторів". Адже ж безпосередньо по слові "точуть" на якому ми урвали цитату, йде пояснення самого Шевченка, чим усправедливлюють своє "розпинання України" ті "діти України", які, вивчившися в московсько-німецьких школах, тепер "гірше ляха" і "розпинають".

* тому навіть ослаблення Туреччини - "вадить". тепер українцям.

Ось це "пояснення":

"Просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
Современним огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку".

Треба втратити цілковито здатність льогічно думати, щоб припускати немов українські "пани", для виправдання жорстокого та нелюдського поводження з кріпаками, покликалися на бажання... "просвітити" тих кріпаків "современними" (по українськи - сучасними) "огнями"!

Коли ж ми приймемо, що ці слова торкаються всієї освіченої верстви українського народу, дев'ять десятих якої за Шевченка обслуговувало державний апарат окупантів і виконувало в ньому найріжноманітніші функції, починаючи від тих, що "з цинковими гудзиками", не минаючи "возъних", суддів, адміністраторів, поліцая і вчителів, аж до університетських професорів та міністерських урядовців включно, то наведені слова Шевченка стають зрозумілими!

Як за часів Шевченка, так і за пізнійших часів уже було досить таких наших обмосковлених "земляків", які уважали українську культуру, мову, а тим більше - національні аспірації - "не современними" ("мъортвий язык!") і допомагали завзято москвичам "розчинати Україну", з одного боку, працючи над поєздавленням українського народу освічених верств (шляхом денаціоналізовання тих, що шукали освіти), а з другого, відколо-вши провідні верстви, остільки ослаблювали український народ, як цілість, що москвичи могли без більшого труду, "вміру потреби" винижувати фізично наш народ, видирати без спротиву його багацтва і ступнєво розміщувати на видертій від українців землі надвишку свого населення. Власне вивчені москвичами українські "просвітителі" не лише своєю балаканиною про "культуртрег'єрство" прикривали московську роботу, але й паралізували мозкові центри народу, унеможливлюючи йому усвідомлення змісту ї мети того процесу нищення української нації, який відбувався довкола. Ці власне "малоросіяни", повіривши ріжним Белінським, повторювали слідом за ними (як це робив М. Драгоманов у "Листах на наддніпрянську Україну" та "Чудацьких думках") вигадку немов власне москвичам Україна "обязана состояніем цівілізації образованості і чловечності", а відкинувши московську культуру (і зверхність! - Р.З.) мусить абратітса к прежньому невежеству і варварству" (Белінський, Твори, ст. 937).

Чи ж ширення подібних поглядів можна також уважати "роз-

пинанням України"? На жаль, саме так є. Паралізовання мозкових центрів було наслідком ширення подібних поглядів, а іх параліч у свою чергу спричиняється до унеможливлення не тільки відновлення державності, але навіть організованого спротиву окупантам. Таким чином це все входить в "розпинання України"! Так напр. українофільсько-драгоманівській "науці" завдаючи чи не на дві третини нашу поразку у визвольній боротьбі 1917-21 рр. А тому М. Драгоманов і "драгоманівці" також відповідатимуть перед Богом за дванадцять мільйонів вигублених москвинами українців під час організованого голоду 1921-ї 1933 років, за десятки тисяч розстріляних і сотні тисяч засланіх та виселених українців, за зменшення майже двічі численності українського народу. Так, як безсумнівною правою є твердження Р. Емерсона, що всяка революція була спочатку ідеєю в мозкові одної людини, так рівною є правдою, що й ідеї "просвітителей" типу Драгоманова (чи автора - "Історії Русов") були головною причиною далішого "розпинання України".

Таким чином, коли є всі підстави навіть "просвітню" діяльність "поступових" дітей України, що конче хотіли "современніми огнями" московської культури ії "освічувати", розглядати як "розпинання України", то що вже тоді говорити про інші роди "діяльності" той верстви освічених яничарів!

А коли так, то виникає питання: чому ж далі Шевченко ще каже: "За науку не торгуйтесь! Буде материнська добра пла-та: роздадеться луда на очах ваших неситих; побачите славу, живу, славу дідів своїх і батьків лукавих!"?

Історія більшості тих кольоніяльних і поневолених народів, яких не встигли переможці фізично винищити, свідчить, що треба уважати майже закономірно-неухильним явищем, що навіть та освіта, препарована переможцями, яка викликає на очах "освічуваних" свого роду "луду", яка не дає ім бачити, ані спрівньюю "живої" (а не вигаданої "Історіями" зденаціоналізованих істориків) слави предків, ані "розпинання" переможцями іхнього народу, на дальншому етапі все ж приводить до пізнання правди! І тоді - "роздадеться луда" на "неситих" (зажерливих) очах яничарів, і вони починають (де-коли - запізно) віднаходити шлях до свого народу.

Власне так розуміє Шевченко цей процес, але він би хотів, щоб якось оминути той дуже довгий шлях і скоротити його. Отже, тому він звертається до освічених верств українського народу з закликом вчитися "так, як треба", навчатися й чужому, це б то, засвоювати культурні здобутки й осаги інших народів, але не цуратися своєї культури, "свого" в найширшому значенні, а в першу чергу любити свою матір Україну, бо той, хто її "забуде" (це б то, не буде жити й правдовати для неї), той не тільки не буде мати на єї землі веселого дому, але й втратить своїх власних дітей. Вони

відчураються батьків так, як батьки відчуралися України*!

Шевченко, всупереч поширеним твердженням, і далі надає величезної усвідомлюючої й виховуючої ваги рідній історії й тому зараз же після заклику "вчитися, думати** і читати" каже:

"Я ридаю, як згадаю

Діла незабутні

Лідів наших: тяжкі діла!",

бо поет наш, як справжній націоналіст (який тому й пише "до мертвих, живих і ненароджених"), відчуває однаково гостро як те лихо, яке терпить сучасне йому покоління української нації, так і те, що переживала наша нація кілька соток літ тому. Але поет далекий від трактування такого історії, яке було притаманне "історикам", що про них була вже не раз тут мова. Наш поет вдумується в прочитане, переживаючи терпіння свого народу, пригадує "всі неправди" і замісьць, як вони, як ті духовоскалічені "історики", захоплювались вірністю та вигаданою присильністю до "едінокровного" народу московського і "великім подвігам, поятимі на пользу об'єднання отечества", Шевченко, що має одну, власну, а не спільну з окупантами, батьківщину, тверезими очима придивляється до страшної боротьби предків, а тоді перед його духовим зором "розкриваються високі могили". Поет закликає українців, щоб і вони, так як він, думаючи прочитали про всі події минулого, щоб і перед їх очима розкрилися ті могили і щоб і вони "розпитали мучеників: кого, коли, за що розпинали?"

Ці слова вказують на те, що поет в нашому минулому особливу увагу звертає на важкі страждання свого народу в чужинецькому ярмі, шукає причин тих невдач і з найбільшою пошаною згадує тих, хто активно боровся з загарбниками, хто по-ліг чи був закатований, змагаючись за волю рідного народу, своєї України. Шевченко цейний, що приклад тих мучеників, іх героїзм і саможертва перетворять українського походження "Савлів" - гонителів і ворогів власного народу, ворогів його національно-державницьких змагань, у "Павлів" апостолів і борців за Українську Правду.

*Це місце українофіли часто пояснюють так, наче б то Шевченко похваляв уживання чужої мови, фактичну денационалізацію, при умові, щоб розмовляючи навіть в родині чужою (московською) мовою українофіл "не цурався" і своєї. Пояснення неправильне, бо в тексті стоїть не "чужої", а "чужому".

** а це далеко не найвищий заклик, бо "лихом наших днів" є бездумне читання, яке уможливлює ріжним "фітільовщикам" їх підступну, юдину "працю".

Поет бачить вже спраглими очима те переродження і закликає прозрівших земляків до національної єдності, закликає любити й дбати про кожного, навіть найнижчого поставленого ("найменшого"), українця!

"Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, -
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давняя година
І оживе добга слава,
Слава України.
І світ ясний, невечірній
Новий засіє.
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!"

Отже, аж тоді, коли, читакчи дії минулого, усвідомлять собі освічені верстви, чи вони сини, збегнуть, що вони невідділена частина українського народу, зрозуміють, що їхня доля нерозривно звязана з долею цілого українського народу і що цей народ є їх рідний народ, народ, якого сини, навіть "найменші", є їхніми рідними братьями, та, усвідомивши це, зроблять з того всі конечні висновки і так доведуть, що вони змили зі себе все чуже, фальшиве, що вони твердо ступили на єдино-правильний шлях і твердими руками благословили своїх "обмитих" дітей на прямування тим тернистим шляхом - щойно тоді "забудеться срамотня" пора національної неволі, бо "щойно тоді" оживе добра слава - слава України" і засяє новий день, ясне світло ясного дня нашого народу замінить те слабе "вечірнє" світло вмракочі України, яке ледво живе, боронячися перед цілковитою "ніччю" національного не-буття.

Так, як бачимо, голоаною і основною темою "Послання", скерованого до цілої української нації, а в першу чергу до її освічених верств, є тема оздоровлення, відродження тих верств, зліквідовання їх духового рабства і ідеиної залежності від фальшивої науки чужинців, пізнання своєї правди, зміцнення національної спільноти і духове визволення, як кочична передумова визволення державно-правного.

Написав це своє "Послання" Шевченко в селі Виницях, куди він приїхав у гостину до дідича Самойлова, колишнього декабриста. Можна думати, що в "Посланні" він, "дискутуючи"

зі зденаціоналізованими репрезентантами освічених верств України, подаючи "іхні" міркування й аргументи, включив у ту іхню "аргументацію" щось з міркувань того ж декабриста Самойлова, можна не без підстав припускати, що він потрактував Самойлова, як типового репрезентанта той "поступової" освіченої верстви України, що несли "великих слів" "велику силу" і можливо потім йому ж прочитав те "Посланіє", щоб побачити, яке враження воно зробить на нього, чи викличе бажану поетові реакцію. Рівно ж можемо припускати, що Самойлов, декабрист, поступовець і ліберал, реагував на "Посланіє", а в першу чергу на заклик пізнати рідину історію, так, що поет побачив усю ілюзорність своїх сподіванок навернути вихованіх Московщиною "потурнаків" і "яничар". Можемо припускати, що Самойлов гостро заатакував гайдамаків і що дискусія між ним і господарем не була позбавлена певної гостроти, та спричинила написання, три дні після написання "Послання", слідувочого теору, що його назвав поет "Холодний Яр". Кажемо "можемо припускати", бо до такого припущення управлюють нас як міркування про психічне підґрунтя названих двох творів і третього, повного трагізму "підсумку" свого перебування на Україні ("Три літа"), так і той факт, що поет зимою, за три дні до Різдва, покинув Вінницє й переїхав до Переяслава, замісць зустріти Різдво в родині, до якої перед самим Різдвом приїхав у гостину. Це все, однак, лише здогадки, імовірні здогадки, які самі по собі не міняють нічого, оскільки йде мова про ідеї, що їх висловлює поет у своїх політичних творах. Ці здогадки напрошуються лише тому, що "Холодний Яр" є немовби свого роду продовженням "Послання", продовженням, викликаним чекаючи увагою, що немає потреби "згадувати те, що давно минуло", бо "добре, що заснуло", а до того ж, мовляв, "гайдамаки - не воїни, разбойнікі, вори, пятно в нашій історії"...

Ця увага, як видно зі свідомо вживтої в цьому випадкові московської мови, є увагою, що відзеркалює погляди обмосковлених, зденаціоналізованих освічених верств, яким став чужий український народ, які дивляться на його минуле так, як його москвини навчили, і захочеться лише такою історією, яку розповідає "Історія Малої Росії" чи "Історія Русов", це б то, історію, достосованою і спрепарованою так, щоб воно всюди підкresлюvala вигадані московофільські симпатії "народу малоросійського" та його відданість "общему отечеству" й "престолу".

Шевченко в цьому творі, почав з абстрактних міркувань про те, що "у всякого свое лихо" є і що поет також його має, тільки не особисте, "позичене", бо поет переживає, як власне лихо, лихо свого народу. Після цього вступ згадує, наче б то, як приклад, про Холодний Яр, до якого "вже й стежки малі

не зосталось", хоч колись була й дорога! Колись же там "гайдамаки табором стояли", готуючися до повстання. Повстання гайдамацьке знову й в цьому творі трактує Шевченко, як повстання національне ("одностайнє" стати на ворога лукавого, на лотого ляхів").

І ось тут поет запитує: чи справді той шлях до Холодного Яру "заріс темним гаем" чи може його "засадили нові кати", щоб до нього люди не ходили? Так поставлене питання відразу надає "Холодному Яру" символічного характеру, бо ж ясно, що "нові кати" (москвини та іхні українські помішники) хочуть, щоб зникла всяка згадка не про Холодний Яр, як такий, тільки про гайдамаччину, про народне повстання, про революційний народний відрух. Вони хочуть, щоб український народ "не ходив на нараду" туди і не знайшов там відповіді на питання, "що діять з добрими * панами", з "людоїдами", що заступили ляхів, гноблячи ще гірше український народ. І тут Шевченко, з того лагідного тону, яким закінчив "Посланіє" переходить до тону, яким промовляли біблійні пророки. Рішуче і грізно говорить поет, звертаючися до тих "нових ляхів": "Не сховайте: над Яром Залізняк вітає та на Умань позирає, Гонту виглядає. Не ховайте, не топчіте снятого закону", закону даного Богом, євангельської науки, остерігає Шевченко й далі виступає проти звеличування "новими ляхами" московського царя ("Лютого Нерона") та вихвалювання тих, хто брав участь у "царевій святій війні".

Так, бачимо, що Шевченко стоїть і тут на цілком протилежному становищі до того, яке займали автори "Історії Русов" та "Історії Малої Росії", Квітка Основяненко чи Артемовський. Він пятнтуре всяке "славлення", всяке писання доконаними в інтересі ворожої держави "подвигами", закидає тим "патріотам", що так роблять, наївну несвідомість і смітесь з іх крику про те, що вони несуть "і душу і шкуру" за "отечество". Шевченко цілком слушно порівнює іх до дурних овець, які отарою сунуть під ніж, "шию підставляють", "самі не знаючи за що", та ще й відважуються зневажати Гонту!

Поет обурений нахабством такого "дурного, як вівця", свого земляка і лає його "ледачим ледащом" та на його слова "Гайдамаки - не воїни.." відповідає з небувалим темпераментом і гостротою тоном, яким він ще не промовляв до своїх земляків, зокрема до панів, бо власне тут Шевченко справді звертається до панів зі словами:

"Брешеш людоморе:
За святую правду, волю
Розбійник не встане.
Не розкує закований
У ваши кайдани

*"добрими" – на словах

Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібє живе серце
За свою Україну!
Ви – розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею всім даною,
І сердечним людом
Торгуете?

Стережіться ж,
Бо лихо – ам буде,
Тяжке лихо!... Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога!
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І пòвіє новий огонь
З Холодного Яра!"

Власне цей гострий тон, ця пристрастність і конкретність, це яскраво-протипанське оскарження й протиставлення "народу темного", закованого тим, від кого він домагається відповіді, "по якому правдивому і святому закону" вони торгують і "землею" і "сердечним людом" (не народом), вказують на слушність припущення, що цілій той вибух викликало відношення когось з "панів" (дідичів), до національної справи і до пов'язаних з боротьбою за національне визволення, питань, становище, що його безпосередньо перед написанням "Холодного Яру" зайняв, якийсь із знайомих поетові панів.

Найбільш імовірним є, що спровокував цей вибух Шевченка сам господар – "пан", поступовець, декабрист, московсько-малоросійський патріот і власник кріпацьких душ в одній особі.

Однак і цей "протипанський" виступ, як бачимо, викликали у Шевченка не соціальні причини й міркування, а тільки причини національні, тільки ставлення панів до справи національної боротьби, до боротьби гайдамаків у насвітленні Шевченка, отже до національного відродження України.

Поет, не можучи знайти належного відгуку на свої палкі вірші в освіченої верстві, не знаходячи зrozуміння конечності національного визволення й боротьби проти Московщини для рятування українського народу в інтелігентів та панів, у "Холодному Яру" шукає рятунку в ідеї народного повстання, ідеї "революції низів!"

Знову загортаються очі поета вогнем надії на "день радо-

сти" – день успішного повстання, а разом з тим поглиблюється трагічне почуття самотності, почуття "пустки", яка панує довкола, бо ж сам поет, завдяки своїй освіті, не може жити одним життям з кріпацькою масою і розуміє усі темні сторони повстання мас без участі інтелігенції. Тому ідея "нової гайдамаччини", за яку, як за соломинку, хапається поет, з певністю не могла йому заступити вимріяної і викоханої в серці ідеї національної революції.

Ідея низої гайдамаччини – є скорше для поета ідеєю, якою він пробує налякати панів та інтелігенцію, панів, яким він тут кинув у лиці тяжкі обвинувачення, до яких заговорив також мовою, якою ще не говорив до них, мовською обвинувача, справедливого і сурового судді, загрожуючи їм заслуженою і цілком реальною карою.

Та все те разом було таким важким і безнадійним для пророка національної революції, якого не розуміли цілком обмосковлені й здегенеровані інтелігенти, що любили говорити тільки про "свременне огні", якими збиралося "просвіщать" нещасну Україну, що цілком природним було, коли Шевченко, задихаючись в "пустці", яку особливо гостро відчуває, він у цього декабриста, київського шукати розради в читанні Біблії. Його настрою найбільш відповідали псалти Давидові і наслідком цього втечі до Святого Письма була поява кількох псальмів в українському перекладі.

Добір псальмів, що їх переспів дав Шевченко, стверджує цілковиту правильність сказаного нами попереду. Перший псалом, що його поет переклав, скріплював його духовно, узasadnoscю його власне безкомпромісове становище і небажання "стати на путь злого", небажання знайти спільну мову з тими яничарами, що, "розпинали" нашу Україну й служили окупантам та ворожому "отечеству". Цей псалом підтримував його, звертаючи увагу на те, що його "сердце... воля" "навчається й загартовується", наслідком такого принципового, безкомпромісового ставлення справи та зміцнював віру в те, що остаточна перемога належить "правді", а від "лукавих" слуг Московщини – "і слід пропадає", що їх чекає загибель, бо ті "добрі діла", ті правильні ідеї "оновляться", запанують на світі.

Псалом XII був наче бідою криком наболілого поетового серця, яке звертається до Бога з запитом-благанням: "доки буду мучити душу і серцем боліти! Доки буде ворог лютий на мене дивитися, і сміятьися?" Ці слова, які не можна краще, відповідали переживанням поета, який бачить в ренегатах – "любезних земляках", національного "лютого ворога" (відомо, що всі ренегати, зокрема яничари були завжди найлютішими ворогами зрадженого), ворога, що ще й сміється з поета, як з "мрійника", котрий думає "не реально", як з "юродивого", що "день і ніч

плаче на розпуттях велелюдних", хоч "ніхто не бачить"! І благає поет, разом з автором псальма, Бога: "Спаси мене, спаси мою душу, да не скаже хитрий ворог: "я його подужав"... бо "всі злі посміються", коли поет впаде подоланий."

Переспів псальма 43 дав нам Шевченко тому, що оригінал псальма (від якого мало дуже ріжниться переспів) "відізвався голосною луною в розбитому серці поета, порушуючи саме найпекучішу для нього справу національного поневолення й палкого бажання скинути ярмо народу-гнобителя, справу, яка й була причиною трагічних його переживань серед обмосковленої та схудобілої освіченої верстви." У Шевченковому переспіві цього псальма, як і в оригіналі, говориться про поневолення цілої нації, про її занепад, а не як це твердять червоні українфи, про неволю якоїсь одної кляси. Кожна людина, що вміє думати, зрозуміє сама, оскільки співзгучними Шевченкові, який так живо переживав минулі діла народу, який так болюче відчував усю кривду і ганьбу національного поневолення і який з таким палким обуренням і шляхетним гнівом реагував на "московську мудрість" обмосковлених своїх земляків ("Гайдамаки не воїни, разбойнікі, вори") - були слова цього псальма.

Адже ж у ньому, на самім початку згадується про те, що "діди нам розказують про давні кроваві тії літа" коли Бог "розвязав наші руки і покрив землею трупи ворожі", як після цього визволений нарід хвалив Бога і "в покої, в добрі" відпочив. А потім появилися нові вороги, і ганьбою вкрив Бог свій нарід, який не зміг відборонитися від них. І скаржиться поет, що "вороги нові розкрадають, як овець, нас і жеруть нас... покинув нас Боже на сміх людям, на наругу сусідам". Коли ми тут замісіть "нас" спробуємо підставити "селані", "кріпаки" чи щось подібне; а не українську націю - все речення втратить глупзд, а до того в цілім "Кобзарі" ми не знайдемо речення, в якому слово "ми" означаю бліже одну клясу. Тільки нація в цілому може бути кинuta "в наругу сусідам" (які тоді, до речі, мали самі у себе "кріпактво") і ті сусіди, будучи державними націями, можуть, як пише поет далі, "сміючися кивати головами". І благає Бога далі Шевченко (власне цими словами і ріжниться переспів Шевченка від оригіналу, в якому тих слів немає) "Поборов Ти першу силу, побори ж і другу, ще лютішту".

Ми знаємо, що в інших своїх творах Шевченко називав, порівнюючи, не раз Московщину (та її гніт) лютішою за Польщу, і тут, тільки коли слово "сила" розуміти, як сила народу, силу держави, або просто - нарід, речення є льогічне. Але спробуйте замінити слово "сила" словом "пани" і речення тратити зміст, бо для "клясово" думаючої людини "пани" є одною і тою ж "силою" у всіх випадках, та й усі попереду напи-

сані твори, в яких Шевченко думає лише національними категоріями, виключають можливість такого (клясового) пояснення слова "сила".

Отже, і в цьому псальмі Шевченка привабили анальгічні його власним, переживання, які він лише зробив ще ближчими собі, ще більш ясними, вставивши згадане речення. Адже ж по-єт усім серцем прагнув, щоб Бог допоміг нам так, як Польшу під час повстання Хмельницького, повставши, перемогти і Москівщину.

Ось текст цього псальма:

"Боже! Нашими ушима
Чули Твою славу:
І діди нам розказують
Про давні кріаві
Тіл літа, як рукою
Твердою своєю
Розвязав Ти наши руки.
І покрив землею
Трупи ворожі, і силу
Твою восхвалили
Твої люде і в покої
В добрі одпочили;
Славя Господа. А нині
Покрив-еси знову
Срамотою свої люде, —
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни oddав-еси
Ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам,
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами;
І всичкий день перед нами —
Стид наш перед нами:
Окрадені, замучені,
В путах уміраєм;
Не молимось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражі наруги!
Поборов Ти першу силу
Побори і другу,
Ще лютішу. Встань же, Боже,

Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Тяжко жити в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам:
Встать на кати знову".

Псалом 52 рівно ж говорить про те, що загал живе у гид-
кому "беззаконні", допускається злочинів і Бог поки-що приг-
лядається, чи є ще люди, що шукають Бога. Та, немає "добре
творящого" серед любезних земляків" поетових, "нема ні од-
ного!" І грішать ті сучасники, забувши про вічну правду, про
справедливість та... про Божу кару! І Шевченко, певно маєчи
на увазі той страх перед московською владою, яким відзнача-
лися його освічені сучасники, а відсутність у них того
страху перед тою карою, на яку заслужили, пише: "там боять-
ся, де й страху не буде: так самі себе бояться лукаві лю-
ди!" А кінчить псалом словами, так потрібними самому Шев-
ченкові: "Колись Бог нам верне волю, розіб'є кайдани".

Центральною ідеєю псальма 53, яка привернула до нього
увагу поетову, було благання, щоб Бог тим "сильним, чужим",
що "встали на душу" поетову "внушив (зробив їхніми, прищепив)
уст поетових "глаголи" (слова).

Псалом 81 говорить про рівність усіх людей та про кару,
яка жде "земних владик" за їхнє злочинне урядування.

У дальших двох псальмах мова про кару Господню, яка
чекає зліх, що творять неправду, та те щастя, яке чекає на-
рід, що живе спільним життям, як одна родина, міцна взаємною
любою. Псалом 136 малює перед нами переживання подоланих у
вавилонському полоні з почувань яких глумився пануючий на-
рід, а їх відповідь повна особливого значіння для українсько-
націоналіста: "І коли тебе забуду Іерусалиме, — забвен буду,
покинутий рабом на чужині і язик мій оніміє, високне лука-
вий, як забуду помянути тебе, наша слава!"

Нарешті псалом 149 — це візія перемоги народу, "правед-
них", які славитимуть Бога після перемоги, охороняючи ту здо-
бути в борні перемогу, збройною рукою ("і мечі їх добрі, ос-
трі, обоюдні"), а "царів неситих" гнобителів і "губителів"
закованих, — "осудять праведним судом".

Зроблений нами коротко перегляд змісту переспіваних
псалмів не лише сумніву, що переспіви ці не були вислідом
рішення перекласти кілька псальмів з огляду на їх мистецьку
чи релігійну вартість, не були результатом захоплення псаль-
мами взагалі, лише були наслідком пекучої потреби полегши-
ти душу, розладувати гнітучий настрій, спричинений безпосе-
реднім контактом з "любезними земляками", контактом, який

не лишав найменшого сумніву в тому, що поет є самотнім пророком "Бога, невідомого ні кому" в тій країні!

Ці перестіви заповнили поетові два наступні дні по написанню "Холодного Яру" і стверджують тягливість його настрою, стверджують поглиблення психічної кризи, що ії переживав поет. Вони датовані 19 грудня.

Днем 20 грудня датований довний несамовитої розпуки вірш, що звється "Маленький Маряні", бо кінчиться цей коротенький твір, присвяченій маленькій дівчинці, порадою, "не цвісти" і... "зовсянути тиха, поки серце не розбите!"

Дня 21 грудня пише поет, подиктований одчаєм, вірш "Минають дні, минають ноці", в якому молиться до Бога, щоб "не дав заснути на віки", не дав йому "гнилою колодою по світі валитись", а коли "доброй долі" не може дати, щоб дав "злоб", щоб коли йому не дано "серцем жити і людей любити", то щоб міг він "проклинати і світ запалити"! В цьому вірші чуються виразно хоти одчаю.

Так ми стверджуємо ступневе нарощання почуття самотності і наближення кризи, що нею могли б завершитися трагічні переживання Шевченка, переживання, викликані "янтарством", "лукавством" і егоізмом здеморалізованих, обмосковлевих освічених українських верств.

Дня 22 грудня пише поет, величезного автобіографічного й історичного значення твір, якому він дав назву "Три літа", а в якому зробив підсумок всьому пережитому за ті три роки.

Який це підсумок, бачимо, прочитавши вже перші рядки цього сповненого глибоких драматичних моментів твору. Поет вже на початку стверджує, що його "літа", пролітаючи "стрілюю", "забирають все добре з собою, — обкрадають добре думи, о холодний камінь розбивають серце наше і співають "амінь" — "амінь" всьому веселому..." і відають на розпупті сліпого каліку". Це й зрозуміле, бо ж поет поїхав на Україну з добрими намірами, з добрими почуваннями та безпосереднє піддання обмосковденіх і здеморалізованих освічених земляків, які виховались на егоїстичних, зажерливих московських лъокаїв, пізнання, на яке треба було часу, спричинилося до того, що той час, непомітно, неначе б то "обкрадав" ті добрі наміри, задуми, пляни, які мав наш великий поет. Цалкі почування патріота, українця-націоналіста, який по анальголі з Польщею в якій особисто бачив вибух народного повстання, сподівався викликати своїми словами голосний відгомін, збудити голосну луну в серцях поневолених земляків, візію минулой слави викликати пекуче почуття сорому й ганьби та могутній протест — зустрічали всходи, на кожному кроці, за облудними слівами і фарисейським патріотизмом усяких авторів "Історії"

Малої Росії" - "холодний камінь" - замісць гарячого "українського серця!"

Ствердження цієї страшної правди, ствердження, що наслідком плянової чинності москвиців дійшло до того, що на Україні поет не нашов людей ("там чорт-ма людей, німіц про кляті, більш нічого!" - з листа до Я. Кухаренка), що опинився в "пустці", перекреслило всі пляни поета що-до відродження і визволення України, вбило всі надії і "проспівало" "амін", поставило "крапку" всьому "веселому", що жило ще в напій душі поета. Поет, який почував себе чимсь подібним до Мойсея, який перед приїздом на Україну знає шлях, яким можна вивести свій народ з "египетської неволі", зустрівши тільки "холодний камінь", об який розбилось серце і якого не міг він розтопити огненними крівавими елізми, перестав бачити той шлях, який так ясно бачив ідучи на Україну. Поет опинився в положенню "сліпого каліки" на "роздоріжжю", сліпого, бо не бачить властивого шляху і не знає, кудою дати йти!

З розpacем стверджує поет, що ці, здавалося б, "невеликі три літа" цілком "марно" (для справи визволення України) "пролетіли", а в поетовій "хаті" (в душі) "багато лиха наростили". Ці "три літа" контакту з нашими "малоросійськими патріотами" та "українфілами" опустошили "убоге серце" поета, погасивши усе добре..., висушили чадом димом тій добре слізы, що лилися з Катрусею в московській дорозі, що молились з козаками в турецькій неволі".

Подумайте над тими Шевченковими словами! Чи ж це страшна сповідь з довгої низки розчаровань і розбитих надій? А далі - "злії літа те всее заразом україні", бо протягом тих трех років поет звенірився в людях, в освічених українцях! Шевченко в тому вірші, каже: важко втратити найближчу рідину, поховати батька чи жінку, але це все не таке страшне, як полюбити широ людину, одружитися з нею й переконатися раптом, що та кохана дружина є щось негідне, повія, що "за три шаги продаеться" і цинічно глузне з його любові. Таке, власне, трапилося поетові (звичайно не в безпосередньому значенню, це лише анальгія). "Таке", пише Шевченко, "зо мною спіткалось, серце людей полюбило і в людях кохалось, і вони його вітали, гралися, хвалили, а літа тихенько кралисъ" і вітер фактів вивітровав почування, що були наслідком наїної віри в правдивість тих чулих слів земляків. "І став", пише поет - "я прозрівати став потроху... доглядаюсь - кругом мене, де не гляну, не люди, змії". І завмерли в поетові ті почування й віра, що в ньому горіли, і відтоді, каже поет: "Я розбитее серце отрутоюю гою, і не плачу, не співаю, а виу совою". Це "виття", каже поет, - можуть лаяти, чи хвалити - йому байдуже, бо "однаково не вернеться... веселее слово і я

серцем до вас не вернуся" - стверджує з болем поет.

І Шевченко, ствердивши з розпачем, що всі його надії, надії українця-патріота, розбиті, що він, не знайди, з ким має до діла, пробував, свого роду турецьким яничарам, оповідати про героїчну боротьбу іх батьків-християн проти турків, а ствердивши, що освічені верстви разом з освітою сприйняли таку кількість московської отрути, що її вистарчило б, щоб вбити не одно, а два українських серця, а верстви неосвічені є остильки темні й пригноблені, що дуже нескоро міг би наćiти час, коли буде можна до них промовляти друкованим словом, - опинився в становищі безвихідному! Шевченко пише: "і не знаю, де дінуся, де я пригорнуся, і з ким буду розмовляти, кого розважати і перед ким мої думи будуть сповідати?"

Поет не знає тепер по всіх страшних розчаруваннях, до кого ж мають "хилитися" його думки?

Та на це ним же поставлене питання пригноблений, але твердий в своїх переконаннях, поет відповідає сам: "Не хилиться ні до кого, ляжте дома спати", це б то не міняйтесь, будьте такими ж як були, тільки лишайтесь в сонному стані на дні серця!

Це - "смертний присуд", оголошений самим поетом своїй творчості, яка є незрозуміла й чужа гермафродитам-сучасникам.

Та все це не можемо записувати на рахунок лише "панам", бо Шевченко навіть до "панів" підходить у всіх попередніх творах і в цьому, не як до панів, розглядає іх не, як власників кріпацьких душ, а в першу чергу, як "інтелігентів". І робить він правильно, бо кріпацтво було скасоване ще в кінці XIX століття, а Шевченко, коли б жив серед нас, пережив би таку ж драму і в XX столітті, бо ренегати - лишилися ренегатами (доказ - що й нині хочуть щоб "Історія Русов" була "політичним евангелієм українського народу"!)

Ті ренегати за Шевченка були вдоволені власним "благоденствієм" подібно як бувші посілаки та яничари червоної московської імперії, що й досі не можуть забути свого особистого "благоденствія" в 20-их роках, коли вони допомагали Москві "Україну правіть" і за це одержували недоїдки з "панського столу!"

І Шевченко, прозрівши Шевченко, що бачить тепер наскрізь своїх любезніх земляків", з невимовною іронією пише, немов звертаючися до нового року, що наближається:

"Добриденъ же, новий годѣ, -
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
"Благоденствіе, указом
Новеньким повите...."

Іди ж здоров, та не забудь
Злідням поклонитись!"

Отже, і майбутнє йде в старому одягу, привдягнуте тим же самим і має в дійсності такий же "латаний" добробут! З цього "латаного" добробуту, з цього "благоденствія" будуть тішитися лише нечисленні прислужники ворога - Московщини, а Україна далі буде жити в зліднях, приго ваних, але страшних зліднях, які показав нам поет у своєму "Сні" та інших творах. Тому - саркастична увага: "не забудь же злідням поклонитись!".

Цей невимовно трагічний, жахливий і смертобивчий для поета вірш датовано днем 22 грудня 1845 року.

Чи ж слід дивуватися, що, перебувакчи в такому жахливи му психічному стані Шевченко, не можучи собі знайти місця, у переддень Різда, в день, коли всі радіють, Шевченко самотній, позбавлений надії на краще, задихаючися "на нашій - не своїй землі" - пише свого "Заповіта"?

Як бачимо, в поезії "Три літа" поет стверджив сам, що він поховав усе, що було у нього ясного, все, що давало надію, чим він жив.

Наступила саме на власну думку самого Шевченка майже духовна смерть, і тому зрозуміло цілком, чому два дні пізньше він пише свого "Заповіта", якого поєва саме тоді, без цих усіх пояснень, без врахування його перевізань, зафікованих у творах, була незрозуміла.

Ніщо не робить такого спустошення в людській душі, ніщо не може зламати її так швидко, як висновок, що кілька літ вашої праці, ваша велика віра, ваша палка надія гарячим словом запалити серця земляків, оживити їх, "штовхнути" до боротьби - викликала лише нешире, поверховне захоплення, викликала лише "моду". Кровю вашого серця лише користалися, як прикрасою для розваги, й майже ніхто, крім вас, не горів тим, чим ви горіли. Щось подібного переживає борець-революціонер, коли його ловлять і віддають у руки влади саме ті, для кого він ставив своє життя на карту.

Що саме це трапилося Шевченкові, бачимо з таких слів вірша "До Костомарова", писаних в 1847 році, вже після арешту: "І до рішитки привик я трохи, і мені не жаль... Давно похованіх, забутих - цих тяжких кривавих сліз - а їх чимало розлилось на марне поле. Хоч би рута, а то нічого не зійшло".

Не може бути сумніву, що поет, який на чужині з захопленням читав про героїчне минуле свого любого краю, поет, що на підставі дум і сподівань, - був певний, що провідна верста України, нашадки колишніх лицарів, все ж на дні душі переховують мрію про незалежність свого рідного краю і під впливом поетового слова почнуть на ново незакінченну предка-

ми боротьбу (нехай навіть і не в збройній формі) - зазнав страшного удару. По приїзді на Батьківщину Шевченко на кожному кроці бачив єгоїм, шкірництво, безідейність саже тих, які мали б весті народ. Притлядаючися зблизька поет помітив, що ця зденаціоналізована, єгоїстична, обмежена і захланна верства любить ще до того прийняти позу і час від часу похизіуватися якоюсь дзвінкою фразою, за якою здебільшого хоче заховати якесь, зроблене попереду, паскудство. Власне наслідком того появлюються і зростає у Т. Шевченка анти-панські настрої, які є тю "струткою", як сам він їх назавав, що нею пробує поёт лікувати "серце хоре".

Так усе, що вимріяв поет давнійше на чужині, живучи серед ворогів - за цих "три літа" завалилось. І ось тепер, хваючи в домовину "свое серце", ховаючи колишнього Шевченка, поёт залишає все ж для майбутніх українських поколінь свого "Заповіта", який, як бачимо, не міг бути ні раніше, ні пізніше написаний. Лише після вірша "Три літа" є його місце і там він є ширим словом палкого поетового серця, словом, в якому немає жодної пози.

На цьому, місці слід ще раз підкреслити, що дати написання окремих віршів з того часу дають змогу встановити без найменшого сумніву час наближення духової кризи й час самої кризи, а зміст тих творів дає додатковий, вичерпуючий матеріал для означення її характеру та генези.

Трагедія, пережита поетом, була не мимолетна і була не наслідком якогось одного випадку чи спостереження, тільки наслідком всебічної й дбайливої, уважної, опертої на численних фактах, аналізи фактичного стану української свідомості й властивостей провідних верств і страшної сичези наслідків тих спостережень. Незаперечним і переконуючим доказом того є той факт, що Шевченко рік перед написанням "Заповіту", в подиктованому трагічними переживаннями українці і патріота вірші "Пустка", вже ставив у цілій ширині питання: "чи не доведеться "серце запечатати"? І з невимовною трівогою писав: "Боюся ще погорілу хату руйнувати, боюся ще... серце поховати" та благав приятеля "хоч одурити", щоб дати йому силу уникнути смерти "серця". Сам поет ужив слова "поховати", сам поєт трактував "запечатання серця", як духогубу смерть, і тому цілком природним було написання "Заповіту".

Але наші українофіли наслідком свого обмосковлення почували себе непогано в обмосковленому середовищі. Їх не разив провінціяльний патріотизм земляків, бо й самі вони мали такий же, а тому вони цілком не розуміли переживань поета. Про переживання Шевченка, зафіксовані в його творах, всчи знали, але не розуміли їх, так, як якuti в поемі "Одно слово" Леоп Українки юдним способом не могли збегнути, чого бракує вмираючому: "чужому"?

Тому "шевченкознавці" добирали найнеймовірніші пояснення, здогадуючися і якихось (приступних ім) любовних переживань і переживань "кріпака", хоч, як ми бачили на таке не було в усіх тих творах навіть натяку, але не здатні були зрозуміти того, що так просто і ясно висловив сам поет у тих своїх творах. Тим "шевченкознавцям" бракувало атрофованого у них, завдяки пляновим систематичним заходам московинів, "національного змислу", як бракувало якутам "слова" (і тямки!), що могло зясувати ім "хворобу" того "чужого". Вони читали ті його слова, але не розуміли їх, бо коли б розуміли - не шукали б за "любовними пригодами" або чимсь іншим і брали б ті слова поважно, а не як "поетичну фразу".

Сказане було причиною; чому українофili намагалися хворобою зясувати загадкове для них написання в 1845 році "Заповіту". Єдиним зрозумілим для них поясненням була б "важка недуга" і... вони ту недугу вигадали! Чужбинський, не маючи докладних дат під руками, спираючися на значно пізнійших своїх "пригадках", заявив, що саме тоді Шевченко був тяжко хворим.

Найсумлінніший із дотоперішніх бiографiв Шевченка - О. Кониський у своїй праці "Тарас Шевченко-Грушівський (Хроніка його життя)" Львів, 1901 рiк, на стор. 173, зiставляючи вiдомостi про те, що дiялося з Шевченком у груднi 1845 року та враховуючи вiдомiсть про переїзд зими, санами, до Переяслава день перед написанням "Заповіту", мусить прийти до висновку, що "Мабуть Чужбинський перемiшав час недуги Тараса". Жодних доказiв про будь-яку недугу Шевченка в кiнцi грудня 1845 року - немає, є тiльки вiдомостi про пiзniйшу недугу (тиф), на яку захворiв Шевченко вже по написанню "Заповiту". Але Кониський, стvерdiши, як безсумнiвний факт, що в момент перед написанням "Заповiту" і пiд час писання - поет не був важко хворим, не вмiючи пояснити написання "Заповiту" (i не додумуясь, що бувають "хвороби духа" не менше страшнi й небезпечнi за хвороби тiлеснi) пише, що може все ж якась фiзична хвороба й була, бо, мовляв, "щож інше; як не тяжка недуга, змогло б викликати вiршi такого змiсту, як "Заповiт".

І хоча написання "Заповiту" попередiв ряд тих повних трагiзmu вiршiв - вiн навiть i в думцi не мав шукати причин там.

Так ставить справу Кониський. Інакше цi трактує П. Зайцев. Не зважаючи на брак будь-яких доказiв про таку фiзичну хворобу поета, яка могла б у нього викликати думки про смерть i написання "Заповiту", П. Зайцев написав таке: "на ложi тяжко хвороби, думаючи про можливу смерть, тримаючи нетвердою рукою олiвець, писав вiн свiй "Заповiт".

П. Зайцев, як ми вже мали нагоду переконатися, не відзначається сумлінністю О. Кониського, але за те, відзначається... "фантазією" та браком почуття відповідальності і тому пускає в обіг власну вигадку про те, що "Заповіт" писаний в ліжку! Що слова П. Зайцева про "нетверду руку" також є тільки буйною фантазією можемо легко переконатися, - розглянувши автографи поеми "Іван Підкова", вірша "Маленький Маряні", чи автографи його листів. Всі вони написані однаковим письмом і жодної спеціальної "нетвердості" ствердити в характері письма яким писано "Заповіт" - неможливо.

Що справа з тою хібробою була непевною і що сам П. Зайцев не вірить поважно в те, що тоді вона мала місце, доводить таке речення: "Безперечно, генезою цього твору було передчуття ще тяжкої хвороби, а може її початки" (П. Зайцев "Життя Т. Шевченка" стор. 144).

Отже, коли б п. Зайцев бодай сам вірив у поважність і узасадненість євеїх слів про те, що "Заповіт" писав поет "на ложі тяжкої хвороби, думаючи про можливу смерть"...

(стор. 145), то не потребував би кидатися "в містику" і сам же пояснювати написання того ж "Заповіту"..."передчуттям"!

Або - "був хворий" і то аж так, що смерть в очі заглядала ("думки про смерть") або - не був поважно хворий. Коли б п. Зайцев був певний, що "був", не потребував би вже інших вигадок! Але він не має жодних доказів того, що Шевченко був хворий, а не макчи почуття відповідальности, фантазує! Припущення про "початки хвороби" - ще більше безпідставні, бо знаємо з-певністю, що пізніше дійсно захворів поет на тиф, але... але всі роди тифу виявлюються так, що початковий період "нездужання" є такий, що людина може ходити і працювати і жодна думка про "смерть" їй не приде в голову (винятки - така пошестя, яку перебула українська армія в 1919 році), а потім людину звалює з ніг раптова гарячка, получена з втратою свідомості та тоді вже людина не встане навіть одного речення написати! Видужав поет з тифу в другій половині лютого, отже в грудні не міг вже видужувати, або перейти кризу, що буває при тифах.

Зрештою, сам п. Зайцев признається, що "даний про цей важливий і критичний період життя поетового дуже скупі і ми не знаємо, як саме і де перебував він цю тяжчу хворобу" (стор. 144).

А коли відомости "дуже скупі", то чи не ліпше обйтися без фантазії і не вигадувати "фактів", яких не знаємо?

На це наші українофили можуть відповісти: "правильно, але коли нам невідінне ствердження правди, коли ми не хочемо, щоб Шевченка бачили таким, яким він був, щоб розуміли його так, як він сам хотів щоб його розуміли, коли ми потребуємо, щоб він не надто ріжнився від своїх сучасників-україн-

нофілів, щоб його легко можна було вtokмачити в те україно-фільське багно!"

Це - єдиний "аргумент" не позбавлений глупзду, що його можна висунути, проти нашого висвітлення генези "Заповіту"!

До того ж наші драгоманівці "пояснюючи" "Три літа", дуже спрітно використали нагоду, щоб розгрішити москвинів від усякої відповіальності за те, що діялося на Україні і подібно гоголі всьому городничому пробували переконати наївних своїх читачів, що москвини не винні, тільки, мовляв, "унтерофіцерская вдова сама себе висекла".

Ось, що читаемо у Зайцева: "Страшні були його прозріння .... (Шевченка) побачив ясно, що Україну катують ії власні сини".

Очевидно, винні й "янічари", але й винні ще більше ті, хто виховував тих янічарів і хто уживав їх для осiąгнення поставлених собі цілей!

Шевченко ні на хвилину не забував головного ворога, не забував того, що "Україну" (в тому й душі ії інтелігенції) "сплондували катової віри німота з москалами, бодай вони показилися". Отже, Шевченко николи не думав (як це твердить Зайцев), що Україну катують ії власні сини, а не окупанти. Всякий окупант користається послугами зрадників і підлабузників місцевого походження та, проте, поневолені народи повстають проти окупантів, а не лише проти їхніх лъокаїв! Ірландія, Індія, Італія, Польща, Фінляндія та інші боролися проти чужинців і їх уважали головним ворогом, а не своїх угодовців.

Шевченко, власне, ствердивши спустошення вчинене окупантами, ствердивши марність усіх спроб дістатися до живого серця провідних верств народу, ствердивши, що бракує істотних, необхідних передумов для творчого "життя" поета-українця з українським серцем і що його мрії й думи мусять ще "спати" на дні серця, а само серце доведеться "поховати" - пише Шевченко свого "Заповіта".

Він хоче, щоб хоча згодом, після його фізичної смерти, коли зайдуть посіяні поетом зерна української правди, коли зайде той часів, про який він писав у "Чигирині", таки загреміла Україна вогнем всенароднього повстання проти окупантів-гнобителів.

І не бажання; щоб його поховали на Україні було центром "Заповіту", тільки, власне, заклик до отої національної революції!

Поет хоче не лише тілом, але й духом бути на Україні, хоче вітати над рідною землею, аж до тії хвилини, коли нащадки здійснять "останню волю" поета, аж поки Дніпро (для того тільки й хтів він, щоб його поховали над Дніпром) не

"понесе з України у сине море кров ворожу". Ця "кров" буде доказом перемоги українців над чужинцями (тому мова лише про "кров ворожу").

Лише одержавши такий доказ, лише після звільнення України - прагне поет покинути Україну, уважаючи свою місію скінченом, і "полинути" аж "до самого Бога", щоб молитися за щасливе майбутнє тої, вже вільної, Української держави. До того часу - поет відмовляється навіть від щастя бути в єдинні з Богом! Він жертвuje для України не лише життя, а й душу!

Мрія про національну революцію, мрія, яку він хотів палко зробити реальною дійсністю, наслідком втрати освічених верств українського народу, була за життя поетового нездійснена, і тому він доручає її здійснення нашадкам, майбутнім поколінням, як свою "останню волю".

Щоб не було неясності, щоб усі зрозуміли, чого жадає від них поет, Шевченко в "Заповіті" ще раз повторює: "Поховайте та вставайте! "кайдани порвіте і вражою злому кровю волю окропіте!"

Ми знаємо, що в усіх творах, написаних до написання "Заповіту", коли говорив Шевченко про "кайдани", то завжди була мова про ті "кайдани", в які чужинці закували український народ, Україну. Вороги, про яких писав Шевченко, були завжди досі ворогами національними, і не знайдемо написаного перед "Заповітом" твору, в якому поет звав би "ворогами" заможні шари українського народу.

Вороги в творах Шевченка завжди були чужинцями, були народом, ворожим українському народові і волю можна було здобути лише у важкій боротьбі з тими чужинцями. Щойно тоді, визволивши з неволі всії українські землі і об'єднавши їх у одній державі, в якій має панувати та рівність, братерство, любов і єдність, до якої закликає Шевченко в своєму "Посланні", а цілій народ почуватиме себе одною великою родиною, сім'єю великою, вільною і новою (бо будуть в ній панувати цілком нові взаємовідносини) просить поет не забути згадати й його, який жив і боровся для здійснення того всього "не злим, ти - хим словом".

Цим "Заповітом" замикаються не лише "політичні поеми", але й та частина "Кобзаря", яка уявляє зі себе певну замкнену цілість і є вільна від "отрути", якою мав "гоїти" поет своє розбиті серце і від творів, що були викликані увязненням, засланням і особистими переживаннями поета.

VIII. ШЕВЧЕНКО І КИРИЛО-МЕТОДІЕВСЬКЕ БРАЦТВО.

Питання про те, чи належав Шевченко до Кирило-Методієвського Брацтва, має величезне політичне значіння, і саме тому ми досі не маємо правильної, усталеної і загальноприйнятвої відповіді на нього.

В чому політична вага питання, ми зрозуміємо, порівнявши усталені вже нами погляди Шевченка в періоді, який замикається написанням "Заповіту", з ідеольгією К-М. Брацтва, яке повстало в році, що почався кілька днів по написанні "Заповіту". Зрозуміти ту ріжницю і коротко, але виразно, зясувати ідеольгію Брацтва ми зможемо, лише висвітливши попереду конечні тямки й усталивші терміни.

Справа в тому, що наші україnofili, щоб собі улегшити баламучення українських мас, позбавили окресленого змісту такі терміни, як "самостійність", "державність", "сувереність" і "незалежність" шляхом свідомо-неправильного вживання їх у невластивому значінні, і тому ми, на початку, мусимо підкреслити, що ці терміни ми вживаемо лише в тому випадкові, коли ними означаємо справжню сувереність, таку, як та, яку мають напр.. Спіл. Держ. Півн. Америки, Московська імперія ("СССР"), Англія чи Швеція, а не звено "суверенними", "незалежними", "самостійними" "державами" ні Баварії, ні "УССР", ні Тексасу. Ті всі "держави" є автономними одиницями, сувереність яких сстільки обмежена, що зближається вона до "суверенності" (в знаках наведення!) магістратів більших міст! Ріжниця між автономією і справжньою суверенностю остатільки всім ясна, що нікому не прийшло би до голови укладати якісь умови з, нап.... Пенсильванією, а не зі Спіл. Держав. Півн. Америки! Коли б ріжниці між тими означеннями не було, то було б зайвим мати в мові два окремих слова: "самостійність" і "автономія".

Наші "україnofili" (автономісти й московофили !), вживуючи ті терміни раз в одному, раз в другому значінні, уможливлюють собі писання хоч би таких "наукових" дефініцій: "Кожен народ, як домагалися братчики, мав би жити на підставах народоправства, складаючи окрему республіку і порядку - кчи своїми справами самостійно і незалежно від інших" (Єфремов: "Історія укр. письменства" т. II, ст. IO) або "не в силі було московське правительство зламати ідеї братчиків. Їх державна думка віджила в "Вільній Спілці" Драгоманова"

(Возняк "Українська державність"). Баламутність і неокресленість наведених речень стане ясною, коли ми нагадаємо собі ідеольгію К-М. Брацтва.

"Кирило-Методієвське Брацтво" було засноване в осені 1845 року під очевидним впливом ідей польського месіянізму і... московського "славянофільства". Однак, між польським месіянізмом і ідеями, ширеними Кирило-Методієвцями, була істотна ріжниця. Поляки пропагуючи утворення всеславянської федерації, стояли на тому становищі, що тільки полякам, як народові, що був "обраний Богом і очищений в тяжких історичних стражданнях", належиться перше і керуюче місце в цій федерації, і ні одному полякові й на думку не могло прийти, щоб у тій федерації урядовою мовою була не польська, а якась інша мова і щоб Польшу, для догоди іншим народам було поділено на частки та щоб у Варшаві, виділеній зі складу Польщі, сиділа Влада, яка б урядувала... московською мовою! Таку концепцію кожний поляк з обуренням відкинув би, бо іх месіянізм був справді польським месіянізмом!

Але обмосковлені ґрутовно "братчики" спромоглись лише на зовнішнє наслідування, відкинувши саму істоту всяко-го немоськовського національного месіянізму, бо він був чужий іхньому провінціальному патріотизму! Вони, наслі-дуючи твір Міцкевича, вправді в "Книгах Битія"** писали: "І Україна буде неподліглою Річчю Посполитою в Союзі Славянськім. Тоді скажуть всі язики; покажуючи рукою на тє місце, де на карті була намальована Україна: От камінь, єго же не-брегоша щіждущі, той бистъ во главу угла".

Крім "Книг Буття" лишився ще один документ, що зясовує ідеольгію "Кирило-Методієвського" братства, це - "Устав славянського общества", писаний по московській. В ньому, як головну мету в пункті першому ставиться "духове і політичне з'єднання словян", а в пункті другому читаємо: "При зеднанні кожне словянське племя повинно мати свою самостійність, а такими племенами вважаємо южно-русов, северно-русов с белорусамі, поляков, чехов с словенцамі, лужічан, ілліро-сербов с хорутанамі і болгар".

У цих пунктах не уточнено, ані підстав того "політичного та духовного зеднання", ані того в яких межах має виявлюватися та "своя самостійність". Третій пункт лише говорить про демократичний лад і громадську рівність усіх громадян цього "політичного зеднання".

Не багато до того може додати і пункт шостий, в якому дуже загальниково сказано про "спільний словянський собор із представників усіх племен", бо не лише не подано нічого про компетенції цього органу, але й не подано, чи його мають творити представники кожної нації, яких число не залежить.

**"Книгами Битія" названо іх тепер, а самі "братчики" звали їх "Законом Божим".

від чисельності даної нації (що забезпечувало б формально-правну рівність тих націй), чи число тих представників мало б відповідати чисельності кожної даної нації.

Неповністю того тексту "Уставу", що був опублікований недавно, вражає нас і тому тим більше значення набирають ті доповнення, які знаходимо в "Автобіографії" писаній М. Костомаровим, що був безсумніву ідеольгом "Общества".

Ось що пише в цій "Автобіографії" М. Костомаров про політичне "вірю" того "Общества": "Ми почали уявляти собі всі слов'янські народи зеднаними між собою в федерації, подібно до давніх грецьких республік або Зеднаних Держав у Півн. Америці з тим, щоб усі находилися в тіснім звязку з собою, але щоб кожна зберігала свято свою окрему автономію. Федерація тільки по одніх народностях не видавалася нам зовсім придатною з багатьох причин, а з окрема з огляду на чисельну нерівність мас, що належали до народностей. Яке союзництво могло існувати в дійсності на підставі взаємної рівності між незначними щодо скількості Лужичанами й великою масою російського народу з незмірними просторами його батьківщини? Ми прийшли до думки, до збереженням права народностей потребний коначе інший поділ будучої славянської держави для федеративного ладу, таким робом повстала думка про адміністративний поділ земель, заселених слов'янським племенем; незалежно від того, до якої з народностей належить це племя в тій або іншій полосі заселеного ним простору. Ми не могли вияснити собі подібно картини, в якій мала зявитися наша уявлене федеративна держава; утворити цю картину ми полішили будучий історії. В усіх частинах федерації пропонувалися однакові основні закони та права, рівністю ваги, мір і монети й скасування кріпацького права й невільництва, в якій не було б формі, едини центральна влада, що завідувала б зовнішніми справами союзу, військом і флотом, за те повна автономія кожної частини у відношенні до внутрішніх уладжень, внутрішньої управи, судівництва й народної освіти.

В інший автобіографії зазначив Костомаров повну волю в релігії й рівноправність усіх віроісповідань. Але і тут ця "рівноправність" була досить неясною, бо далі стойте: "мається на увазі прихилити славян-католиків прийняті слов'янську мову служби Божої". Усяка релігійна пропаганда заборонялася. Задумано обовязкову шкільну науку, а також "скасування кріпацького права, шляхетських і всяких привileїв, скасування смертної кари й тілесних кар із виключенням карантинних законів і часу війни". Для спільногопорозуміння пропоновано московську мову, як рівною за словами Костомарова "задумано на будуче, щоб слов'янські народи прилучилися до Росії і утворили з нею федерацію".

Що торкається державного ладу задуманої федерації,

Росія мала розпастися на частини або "держави": північну, північно-східню, півднєво-східню, дві надволжькі - горішню й долішню, дві українські, одну середню, дві південеві, дві сибірські, одну кавказьку; Білорусь творила окрему державу", далі йшли Польща, Чехія з Моравією, Сербія, Болгарія. Західня польська частина Галичини прилучалася до Польщі, а східня, українська до західної української держави. Цього поділу не вважали братчики незмінним і його можна було перебудувати згідно з економічними або іншими вимогами. Київ не мав належати до жодної держави й призначувався на центральне місто, де мав збиратися спільний сойм.

Спільний Сойм складався з двох палат: у склад одної входили вибрані сенатори й міністри, а в склад другої посли. Він мав збиратися що-чотири роки й частіше в разі потреби. В кожній державі був би крім того, свій окремий сойм, що збирався що-річно, та свій президент. Верховну, або центральну владу sprawував би президент, вибраний на чотири роки та два міністри: закордонних та внутрішніх справ. Для спільної оборони федерації від зовнішніх ворогів призначувалися правильні війська, але не у великім числі, бо кожна держава мала свою міліцію, та всі мали вчитися військового діла на випадок загального ополчення".

На підставі "Автобіографії" Костомарова і інших джерел подає Д. Дорошенко в своїй праці "М. Костомаров" на ст. 26-27 таке:

"Статут К-М. Б-ва був такий: 1. Духовне і політичне об'єднання словян єсть справжнє їхнє призначення, до якого вони мають прямувати. Словянські народи в будуччині повинні прилучитися до Росії і скласти з нею одну федерацію. 2. При прилученні кожне словянське племя має зберегти свою самостійність і такими племенами вважаються: південноруси (українці) північноруси (москвини) з білорусами, чехи з словінцями, лужичани, іллиро-серби з хорутанами і болгари. Росія має бути поділена на штати: північний, північно-східний і південно-східний, два південноруських (українських), два волжських - нижній і верхній, два південних, два сибірських, один Кавказький, один білоруський, далі штати: Польща, Чехія з Моравією, Сербія, Болгарія, західня Галичина приєднувалась до Польщі, східня - до західного українського штату. В пункті ж 6: Збирається загальний словянський собор з представників усіх словян. Київ не повинен належати ні до якого штату і має бути місцем зборів загального сойму. В соймі - дві камери: в одній - вибрані сенатори й міністри, в другій - депутати. Загальний сойм збирається кожних чотири роки, а як треба то й частіше; в кожному штаті є свій сойм, який збирається що-року, свій президент і сенат".
"Автобіографія" з якої це взято, звичайно, писана в мові московській.

З наведеного ясно, що на те місце, на яке польський ме-
сіянізм ставив свій власний, польський народ - "кирило-ме-
тодієвці" висували народ... московський. Московську імперію
они мали намір поширити, включивши до неї ще не належні
слов'янські землі, а шляхом зміни мови богослужбової захід-
ніх словян мали сприяти асиміляції тих народів. Назва "сло-
в'янської федерації" (так як напр. ССР) лише приховувала
істоту тоГї акції, бо ж не було жодного натяку на те, що
можуть не належати до тоГї федерації "слов'ян" вже загарбані
москалями навіть не слов'янські землі! Навпаки, ясно говорило-
ся, що в межах всієї "слов'янської" федерації мали лишитися
землі фінські, литовські, татарські, кавказькі, калмуцькі і
ряд інших не слов'янських народів, що всі разом на багато
перевищають простором землі слов'янські. Таким чином в при-
нципі це був "месіянізм", але не український, а такий, який
був користтний москалям, який пропагував поширення й збіль-
шення створеної москалями держави і не обіцяв ані одній не-
слов'янській землі добровільного звільнення! Ця величезна де-
ржава, адміністрована московською мовою із екстеріоріяльного
Київа, з супремацією московської ж культури, мала бути рес-
публікою, поділеною на територіяльні автономні одиниці, з
узягладненням національного принципу лише в тому пункті, де
конечним було вирвати з-під впливів польських незначну час-
тину української землі.

Збереглися рівно ж записи польського письменника і гро-
мадсько-політичного діяча - Ю. Беліни-Кенджицького, який, во-
лею долі в тих часах жив у Київі на протилежному боці, через
дорогу від дому в якому жив Т. Шевченко. Він між іншим опи-
сав у них, як він познайомився з нашим поетом і як той після
кількох зустрічей, привів до нього Костомарова.

Костомаров почав обережно викладати свої погляди пе-
ред Юліаном Белінкою-Кенджицьким (польський поет, учасник
повстання 1863 р., тоді студіював у Київськ.університеті)
про потребу створення слов'янської федерації. Був з ним і
Шевченко і зауважив: ""Збирай до купи слов'янські голови! Ко-
мусь приайдеться позбирати їх і порахувати. - Коли висипш
фіру капустяних голівок, то кожна в ріжні сторони котиться,
хтось їх мусить позбирати.

-Під одним православним царем і в одній православній
вірі всі повинні поєднатися - загомонів Костомаров.

- Ось тобі, бабо, весілля! - відповів Йому Шевченко. Ти,
Миколо, хочеш усіх словян до попової хати завернути! Той
заміт збентежив Костомарова. У нього певно було таке вражен-
ня, що в присутності поляка не годилося висувати царя, як го-
лову і провідника Слов'янщини.

По хвилі мовчанки розмову про братство Шевченко закін-
чив словами: - "Тяжка, то буде справа з тією федерацією!"

Кінчає автор Записок словами: "Костомаров не припав мені до вподоби. Ще нічого не зробив, а вже хоче всіх навернути до православної віри і білого царя. Для тієї його федерації ніхто либонь не відчурається від своєї народності і своєї віри".

Далі пише автор "Записок", що поляки всі поставилися негативно до думок Костомарова і додає: "Шевченко теж здавалося не прикладав великої ваги до намірів Костомарова".

Наведений уривок "Записок" Ю. Кенджицького рівно ж підтверджує, що програм того "Слов'янського Общества" був московіфільський остилькі, що ні один слов'янський народ, який хотів зберегти справді свою незалежність не міг би на нього погодитися і що Шевченко аж ніколи не був прихильником його.

Те, що се згадує нас знаходяться й нині московіфи, які не лише намагаються Шевченка за всяку ціну представити московіфом, але й наважуються, прихованши частину правди, запевняти, що ідеї "братчиків" й нині актуальні - можна пояснити довгою неволею московською, але виправдати неможливо! Тут, на еміграції вони пишуть дослівно, що "Книги Бітія" "зберегли свій характер Євангелії української національної правди" (М. Костомаров, "Книги Бітія", Український Музей-Архів при Укр. Вільн. Академії Наук", Ам'єнбург - 1947 р. стор. 60).

Коментарі до того зайві і зрозумілім є чому наші московіфи намагаються "кончє накинути Шевченкові ці чужі йому погляди. Адже ж ще той же Костомаров вказав шлях до фальшовання поглядів Шевченка пишучи зараз же по смерті поета в "Основі" таке: "доля звязала малоруський народ з великорускім нерозривним узамін. Ні. великоруси без малорусов, ні останні без перших не можуть здійснювати свого розвитку" і тому наче б то, що Шевченко мав це "відчувати", то пише Костомаров "його почуття ніколи, навіть у найважчі хвилини життя не були осквернені вузькою, грубою ненавистю до великоруської народності" ("Снова" IV, 1863 р. ст. 53).

Ми знаємо, як далекі від правди підсунуті московіфами твердження Костомарова, який користаючися з того, що твори Шевченка дбайливо цензорувала московська влада "доповнював" пропущене... увагами і так осягає, те, що всі зробити не могла - змінював погляди Шевченка.

Але вертаймося до зясування поглядів і діяльності "Слов'янського Общества".

Це "Слов'янське Общество" складо відозви до "Великоросіян і поляков" в... московській же мові (отже і поляки мали в цій мові ії читати!) та до українців (ця - в мовах московській і українській).

"Главные правила Общества" (по теперішньому - статут) уложеній був рівноз мовою московською і ніде де "Общество" не звалося "Кирило-Методієвським Братством", хоча у пункти

першому говорилося, що "Общество іменует своїм покровите-
лемі святих просветителей Кирила і Мефодія".

З поданого є цілком очевидним, що, коли б ми прийняли,
що Шевченко був членом того "Славянського Общества", а тим
більше, коли б повірили, що, як запевняє, дегоджуючи відповідцям Л. Бі-
лецькому, Шевченко був його духовим провідником ("ідеольгіч-
но" твердить Л. Білецький, "це Братство очолював Шевченко",
то ми мусили б тоді перекреслити все написане Шевченком у
"Кобзарі" з "Заповітом" включно, мусили б прийняти за прави-
льне неймовірне припущення, що Шевченко зрікся своїх самос-
тійницьких поглядів, перестав ставитися вороже до Московщини
і став таким же, як члени "Славянського Общества"!

Наші змосковщені дослідники прекрасно розуміють усю не-
можливість погодження справжніх поглядів Шевченка з погля-
дами т. зв. "братчиків", розуміють рівно ж, що погляди Шевчен-
ка не відповідають цілком іхнім москофільським плянам,
яким натомісць відповідає саме ідеольгія "Славянського Об-
щества"! Розуміючи це, вси, з одного боку, шляхом комento-
вання затерли і підмінили послідовні, антимосковські погляди
Шевченка поглядами, близькими до українофільських*, а з дру-
гого, щоб усе ліпше "трималося купи" і щоб можна було прити-
сати Шевченкові ті погляди, яких він ніколи не мав, вони
без найменших підстав оголосили нашого великого поета не ли-
ше членом, але ще й "ідеольгом" того... москофільського
"Славянського Общества", яке звуть "Кирило-Методієвським Бра-
тством". Кажемо "оголосили", бо досі ніхто не подав: жодних
доказів принадлежності Шевченка до того "К-М Братства", а
просто, без доказів, ширено й шириться погляд, що він був
його членом. Сприяло цій "операції" те, що Шевченка арешто-
вано було, як члена того "Общества", а також те, що до не-
давна (до революції) слідчі матеріали в цій справі не були
відомі.

Зрештою й тепер широкий загал знає дуже мало про це
"Славянське Общество", а його програм мало йому відомий.
Згадуваний же Л. Білецький пише: "кирилометодієвські братчи-

*Так, напр. вже згадуваний Л. Білецький постійно підкреслює,
що наче б то Шевченкові твори "були звернені проти режиму
московського царства" ("Кобзар", т. I., ст. 45), що він був
ворогом лише режиму і уважав, що "зміна режиму, зміна всієї
деспотичної структури в московській державі... понесе зміну
у відносинах московської держави до України" (там же, ст. 67)
Так стає в іх інтерпретації Шевченко з націоналіста, що мріє
про "національну революцію" і для її викликання пише свої во-
гненні твори, таким же "борцем" за поступову зміну режиму в
московській державі та за... її поширення, якими були члени
того "Славянського Общества".

ки проводять ідею повної самостійності України в конфедерації всіх словян". На це своє, навмисне неясне, твердження (що таке "повна самостійна Україна"? Звідки узяв Л. Білецький, що то мала б бути "конфедерація", коли мова всюди про "федерацію"? Р.З.), Л. Білецький не подає жоднісіньких доказів. За те він же в слідуючому реченні твердить: "духова самостійність нації для них була вищою від державної суверенності кожного народу". З того видливає, що власне тої державної суверенності вони й не хотіли! А як же тоді з "повною самостійною Україною"? Де хоча б натяк на домагання тої "повної" самостійності? Чи "духову самостійність" можна назвати "повною"?

Ми думаємо, що по виясненню всіх обставин, які роблять зі справи приналежності Шевченка до "Кирило-Методієвського Брацтва" справу не просто "академічну", тільки справу величезної політичної ваги, кожному ясна важливість об'єктивного висвітлення всієї справи.

Дня 3 березня 1847 року студент київського університету Алексей Петров подав "попечітелю кіевсково учебнаво округа" ("куратор") Траскіну доноса про існування таємного "Славянсково Общества" і, називаючи його членів, згадав Шевченка який мовляв на зібранні читав " явно протівзаконие" вірші; а зокрема в одному з них "старається возбудіть Малоросію к возстанню" (мова про "Посланіе").

17 березня "ІІІ Відділу" рапортував генерал-адютант Бібіков про існування "Славянсково Общества", якого метою було обєднати всіх словян і усталити на терені Росії республіканський лад. Першим арештовано було Гулака (в Петербурзі) і знайдено у нього "Закон Божій" (якого наші україnofіли звуть "Книгами Бітія") та, як і у кожного члена "Общества", "статут Общества", перстень з написом "Св. Кирил і Мефодій" та листування з Білозерським, Ашаніним і Кулішем "в духе славянском".

В листі Білозерського згадувалося про Шевченка, що він написав поему "Іван Гус" і говорилося, що автор листа "пріятно прізадумался над тем, каково геніяльнаво человека ми імеем в Тарасе Грігоровиче", але це "ми", безперечно, не заступало "Славянсково Общества", тільки "малоросіян".

Московська влада спочатку уважала справу дуже поважною і з наказу московського царя пороблено було ще де-які арешти. Шевченка заарештовано було 5 квітня 1847 року, коли він в'їздив до Києва.

Початково були певні московські слідчі органи, що Шевченко є одним з чоловіків осіб "Общества", бо на нього звернув увагу у своєму доносі Петров, як на автора протизаконних віршів, а члени "Общества" згадували не раз його у своїх листах. Так напр., Куліш писав до Чайкевича: "я щастлів своєї женой,

такая українка, што восхіщеніе! Шевченка наїзуть знаєт".

Тому слідчий урядовець вписав до протоколу 10 квітня, що знайдені вірші, які імовірно належать Шевченкові, "ісполнені ненавистю к правителству і вероятно сочинени... с цією посевати неудоволістьє в народе".

З відібраних паперів і зізнань Тулуба ставало все більш ясним, що діяльність "Общества" обмежувалася до балачок на теми слов'янського питання, релігії, кріпаків державних та творів Шевченка. Поета вони дуже цінили як людину, що відроджувала й вертала до життя українську мову. Знайдено було у багатьох уривки або цілість окремих творів Шевченка. Між іншим знайдено було "Кобзаря", прегарно ілюстрованого Де-Бальменом і Башіловим, але писаного рукою і то латинськими літерами. В листуванні було зафіксоване те величезне зацікавлення особою Шевченка та його творчістю, яке тоді помічалося у дуже й дуже багатьох інтелігентів-українофілів, з яким, на жаль, не йшло в парі цілковите зрозуміння його творів.

12 квітня Андрузький своїми зізнаннями обтяжив дуже Шевченка, бо твердив, що серед "слов'яністов" переважають "малоросіянине і полякі", які були настроєні "ліберально" та уважали, що "центром слов'янізма" є Москва*. Лише Шевченко був наче б то антимонархічно настроєний. Він же уважав, що Шевченко "серед слов'яністов" був "головою неумеренної партії". Той же Андрузький "пригадав" собі, що Шевченко на вечірках у Костомарова ганьбив Хмельницького та "вихваляв Мазепу".

Інші члени "Общества" пояснювали, що як міг, чому у нього знайшлися ті, чи інші твори Шевченка, твердячи, що їх цікавив або лише стиль, або мова тих творів, як матеріал для словника. Костомаров напр., пробував казати, що "сочинені еті я держал более для языка; но разделять гнусных мыслей в них изложенных, я не мог никогда".

Члени "Общества слов'яністов" заперечували приналежність до "Общества" Шевченка і початково пробували заперечувати існування "Общества".

У Шевченка не було знайдено ні перстня з Кирилом і Методієм, ні образу Кирила і Методія, ні будь-яких паперів "Общества" ("Закона Божого", "Статуту", "Правил" чи відозв). Слідчі мусили ствердити, що у Шевченка крім "протизаконних" віршів (уже відомих), нічого не було знайдено та й листування його не мало в собі нічого, що можна було б використати проти нього.

Шевченко не хитався так, як інші, не обтяжував інших своїми зізнаннями і ні млів, як хоч би Костомаров, який до

*наведене твердження вказує оскільки були зізнання Андрузького недоказані, бо, звичайно, серед "слов'яністов" поляків не було.

того ж міняв не раз свої свідчення. Але Шевченко від самого початку признався до своїх творів, згоджуючися з тим, що вони є "каригідні" й кажучи, що він шкодує, що їх написав, але рішуче й вперто заперечував наш поет будь-який звязок зі "Слов'янським Обществом".

В умовах тодішньої монархічної Росії принадлежність до такого "Общества", як "Слов'янське Общество", було дрібницю в порівнанні з тим, що було в поемі "Сон" чи інших! Отже не має причини не вірити Шевченкові, коли він сам казав, що до "Общества" не належав, а до писаних творів відразу призначався.

Таким чином, лише один з усіх членів "Слов'янського Общества" – Андрузький твердив, що поет був членом цього Товариства, решта згідно з правою, заперечували це.

Поставлено було Андрузького на "очну ставку", але й тоді Андрузький твердив, що Шевченко був в "Обществе" неуміренним представителем Малоросійської партії! і що він наче б то лише згодом став погоджуватися на "славянщину". Та Шевченко знов рішуче заперечив правдивість того всього.

У травні вже й органи безпеки московської держави засували собі справу і дійшли до висновку, що Шевченко членом "Общества" не був, але є більш небезпечним "злочинцем" за всіх, як автор тих творів, які були в руках влади.

Зізнання Андрузького одержали належну оцінку в таких сло-вах справоздання ("докладу") ґрафа Орлова: "Андрузький, імевший от роду 19 лет, показывает по уму своему и характеру все признаки детства..."

Про Петрова там же читаемо: "Петров, подобно Андрузскому, несколько увеличил дело в своем донесении, как по молодости лет своих, так и потому, что суждения, происходившие у Гулака, он слышал частью из-за стени, и следовательно мог ошибочно понять смысл разговоров".

Нарешті Гулак також признається до принадлежності до "Слов'янського Общества" і заявив, що він, Костомаров і Білозерський організували в кінці 1845 року "Общество", дискутували про приєднання слов'ян до Росії і прагнули осiąгнути здійснення своїх цілей виключно шляхом освітньої діяльності.

Ці зізнання, зрештою, цілковито годилися зі "Статутом", "Правилами" та іншими документальними доказами.

Найбільш дбайливо переведені доходження, всі зібрани факти й матеріали остаточно переконали московські органи безпеки в тому, що Шевченко не мав нічого спільногого зі "Слов'янським Обществом", нині відомим під назвою "Кирило-Методієвського Брацтва".

Ось, що знаходимо в урядових документах того часу: "Судя по чрезмерному уваженню, которое питалі і лічно к Шевченке і к своїм стихотвореням все україно-слов'яністи,

сначала казалось, що он мог бить якщо не дійсною ліцом між нім, то орудієм, которым оні хотілі використати в своїх замислах, но с однієї сторони еті замисли билі не столь важни, как представлялось при первом взгляде, а с другої — Шевченко начал писать свої возмутительные сочинения ще з 1837 року, коли славянські ідеї не занімали кіевських ученых, равно і всьо дело доказывает, что Шевченко не пріналлежал к Україно-Славянському Обществу і действовал отдельно".

Під час слідства було розглянуто окрім творів Шевченка, які й привернули до себе пильну увагу слідчих органів. Майже всі ті твори були докладно перевізначені по московські з підкресленням того, що уважали москвиної найбільш небезпечним. Цей переказ і перевізначені були зроблені для цілей пов'язаних з доходженням. Зреферовання подане генералом Дубельтом, показує, що всі московські слідчі органи розуміли ідеї творів Шевченка краще за наших українофілів і власне тому підкреслювали всюди те, що могло загрожувати московському пануванню на Україні.

Граф Орлов, пересилаючи Шевченка (вже після засуду) в розпорядження князя Чернишова, написав: "Шевченко сочинял на малоросійському языке стихі, в которых то виражал плач о мнімих бедствіях України, то описывал славу "гетьманских времён".

Це й був "головний злочин".

В "Справі" ж про це говорилося так: "Шевченко пріобрьо... славу знаменітаво малоросійсково пісателя, а потому стихі свої вдвойне вредные и опасные. С любими стихами в Малоросії моглі посятса і впоследствії укрепітса мислі о мнімом блаженстве врем'он гетьманщини, о счастії возвратіть ети времена і о возможності Україне существовать в віде отдельнаво Государства".

Тут, як бачимо, зміст "злочину" зформульований ясно і виразно.

Це й було те, чого найбільше боялися і бояться москвиної! Вони не дурили себе ріжчими вигадками про те, що "москалі", про яких мова в творах, то мали б бути "солдати" (чи "офіцери"), але тверезо оцінювали думки поета і уважали для держави найнебезпечнішими не антимонархічні чи ліберальні ідеї, а власне українські самостійницькі ідеї, в першу чергу їх лякала примара боротьби України за відновлення своєї цілковитої суверенності.

Як лише слідчі органи перевоналися, що твердження про небезпечні пляни й діяльність "Славянського Общества" були плодом буйної фантазії Петрова, а почасти Андрузького (як була плодом їх фантазії і участь в цьому "Обществе" поляків та інших словян), як тільки вони побачили, що то була суто

інтелігентська, "академічного" характеру витівка, перестали виявляти надто велике зацікавлення ним. Московська влада, звичайно, уважала, що конечним є покарати членів того "Общества", як тому, що його члени були настроєні виразно анти-монархічно, так і тому, що всяке товариство, яке потайки від влади хотіло радити над політичними справами, було неперпиме державою, організованою на тих підставах, на яких була організована московська імперія.

Та ствердиши, що "замисли" членів "Общества" були "не столь важні", вони одночасно ствердили, що в багато разів небезпечнішими не тільки для устрою держави, але й для самого істнування московської імперії, були твори, випадково заарештованого разом з "Обществом", Т. Шевченка. Вони, як це ми вже згадували, докладно ознайомилися тоді з усіма його творами: як з тими, що цілком легально, за дозволом цензури були видані, так і з тими нелегальними, що не були призначенні для друку..

І ось за таких обставин набирає особливого значіння огляд тих творів, складений органами безпеки, з підкресленням тих ідей, які ті органи уважали за особливо небезпечні.

Подаємо далі ті уривки з того огляду Шевченкових творів, у яких слідчі органи відмічали, в чому саме полягала шкідливість та небезпечності даного твору:

"КОБЗАР" - бедний мужик музикант сетуєт^{*} (шкодує, скаржиться) што... он... вне родини і... он оставляет своі песні на Україне, где била свобода і где теперъ, над вирощеною могілкою сторожіт чорний ар'юл" (державний герб "Росії").

"КАТЕРИНА" ... Героіня полюбила руссково... Катеріна ідьот в Росію... Прохожі єйо страхают Росіей, russkie насмехаются... Поет советует девушке не любить russkikh - оні чужіе... Ета песьа возбуждает ненависті к russкім.

"ОСНОВЯНЕНКЕ" ... Тяжело жить с russкім, боротса с німі нет сіли"... Пріглашаєть петь о билом щоби весь свет узнал о славе і погібелі України?"

"ІВАН ПІДКОВА": "Умелі запорожци господствувасть -восклічаєт Шевченко - умелі пріобретать свободу і славу! Хорошо било в Українے; но... осталіся юні могіли".

"ТАРАС ТРАСІЛО". Ета песьа написана с явною цілью сравненія тогдашньої биті Малоросії с настоящім. Автор говоріт, що козаки под властю russkikh, і восклічаєт "Україна"!... Где твоя свобода, гетьмани, козачество?"

"ГАЙДАМАКІ": "автор... говоріт, що... желаєт би променять настояще время на прошлое: "посеялі гайдамакі хлеб, но другіе собрали жатву - унічожілі Сечь і Україна уснула..." В "КОБЗАРС" "автор постійно" следуєт прінятому направленію, безперервно жалуєтса на страданія України в настоящем ея положенії, желаєт возвудіть ненависті к владичеству russkikh".

